

บทที่ 4

ความสลับซับซ้อนและความขัดแย้งเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรที่ดิน

ในบทนี้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนแออัดกับการใช้ที่ดินในเขตเมืองเก่าลำปาง การสร้างและบังคับใช้กฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน ความสลับซับซ้อนของสิทธิและความขัดแย้งในการอ้างสิทธิและการจัดการที่ดินในเขตเมืองเก่า และแนวทางในการจัดการความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานรัฐและชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.1 ความสัมพันธ์ของชุมชนแออัดกับการใช้ที่ดินในเขตเมืองเก่าลำปาง

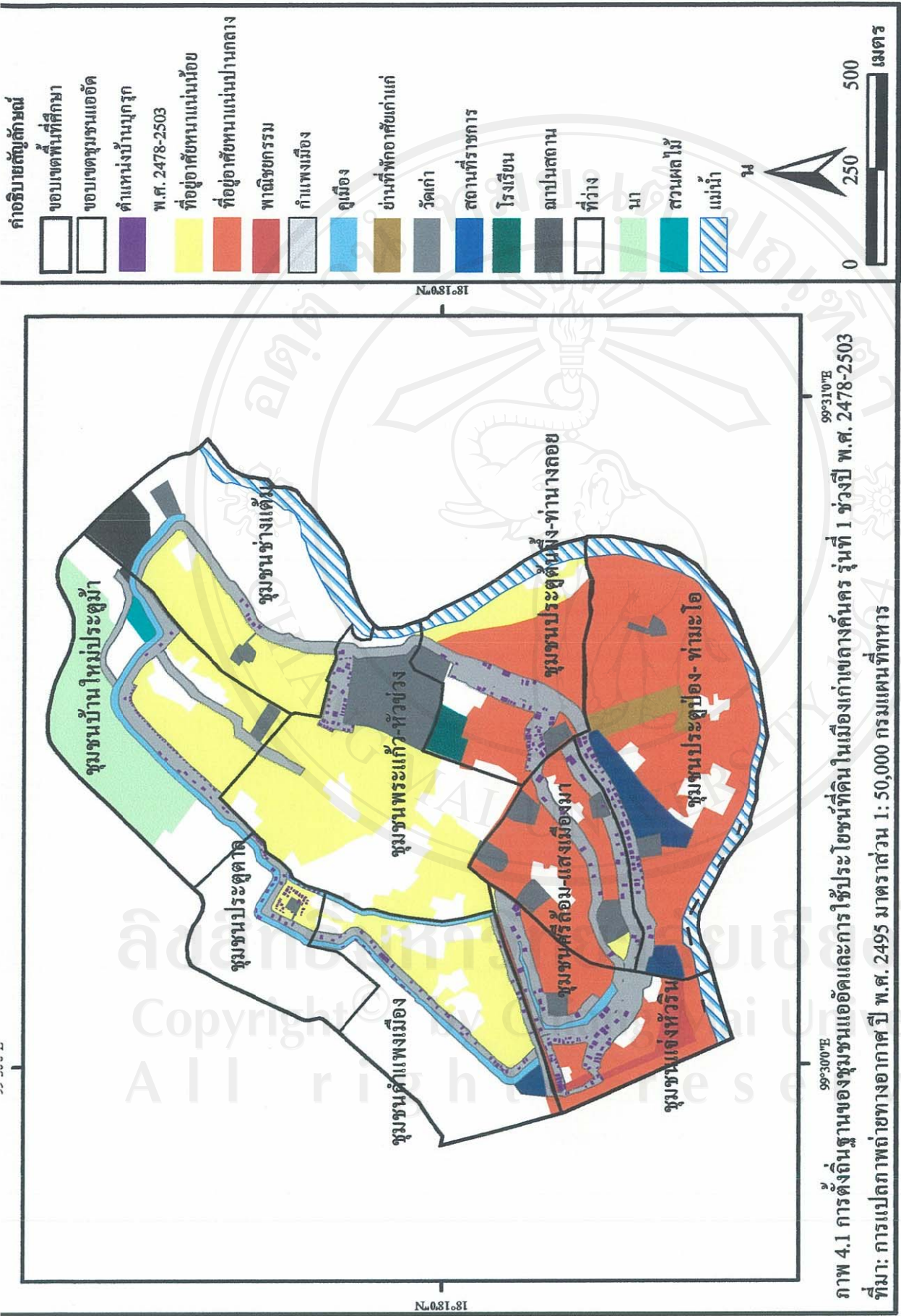
จากพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในช่วงปี พ.ศ. 2478 - 2548 โดยแบ่งช่วงเวลาของการศึกษาออกเป็นสี่ยุค ผู้วิจัยมุ่งอธิบายความสัมพันธ์ของการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานกับการใช้ที่ดินในเขตเมืองเก่าลำปาง โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.1.1 ยุคบุกเบิกที่ดินและการเริ่มต้นอ้างสิทธิในที่ดินในพื้นที่เมืองเก่า (ในช่วงปี พ.ศ. 2478 - 2503)

ยุคบุกเบิกที่ดินในพื้นที่เมืองเก่า โดยชาวบ้านเริ่มทยอยเข้าไปตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน ตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ. 2400 และต่อมามีชาวบ้านได้เข้าไปบุกรุกพื้นที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัวทางพื้นที่อย่างต่อเนื่อง และหน่วยงานรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการชุมชนแออัดและการอนุรักษ์โบราณสถาน ได้แก่ กรมศิลปากร เทศบาลนครลำปาง ได้เริ่มต้นเข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินและเริ่มเข้าไปจัดการชุมชนในเขตโบราณสถาน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ลักษณะการใช้ที่ดินภายในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในช่วงปี พ.ศ. 2478 - 2503 จากการแปลข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2495 โดยวิธีการแปลภาพทางสายตา อ้างอิงประเภทการใช้ที่ดินตามมาตรฐานของกรมโยธาธิการและผังเมือง และอ้างอิงการแปลข้อมูลจากการสำรวจการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตโบราณสถาน โดยกองสำรวจกรมธนารักษ์ร่วมกับโครงการวิจัยชุมชนโบราณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2542 และใช้ฐานข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ปี พ.ศ. 2548 ประกอบด้วย ขอบเขตของกำแพงเมืองเก่า คูเมืองเก่า เป็นต้น จากสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม แล้วทำการตรวจสอบข้อมูลจากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่โบราณสถาน

จากข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดินในปี พ.ศ. 2495 (ภาพ 4.1) และ (ตาราง 4.1) พบว่าการใช้ที่ดินประเภทพื้นที่ว่างมีพื้นที่มากที่สุด โดยมีพื้นที่ 3,729 ไร่ กระจายตัวอยู่ทั่วไปในพื้นที่เมืองเก่า โดยเฉพาะบริเวณชุมชนกำแพงเมือง ชุมชนประตูตาล และชุมชนช่างแต้ม ซึ่งพื้นที่ว่างเป็นพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่า ไม่มีใครอยู่อาศัย และชาวบ้านเรียกว่าที่หัวไร่ปลายนา หมายถึงที่ดินที่ไม่สามารถใช้ประโยชน์ทางการเกษตรได้ เนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่เอื้ออำนวย มีความลาดชัน และมีสภาพดินไม่เหมาะกับการปลูกพืชหรือทำนา ชาวบ้านจึงปล่อยที่ดินดังกล่าวให้รกร้างว่างเปล่า จนกลายเป็นป่ารกทึบ และพื้นที่ว่างส่วนใหญ่จะอยู่ใกล้กับเขตโบราณสถานในพื้นที่เมืองเก่าที่เป็นพื้นที่ป่ากร้างไม่มีใครดูแลเช่นกัน และการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลางมีพื้นที่มากเป็นอันดับสอง โดยมีพื้นที่ 2,990 ไร่ พบการอยู่อาศัยกระจายตัวอยู่บริเวณด้านทิศใต้ของเมืองเก่าเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะบริเวณชุมชนประตูต้นผึ้ง-ท่านางลอย ชุมชนศรีล้อม-แสงเมืองมา ชุมชนประตูป่อง-ท่ามะโอ และชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง เนื่องจากพื้นที่ชุมชนดังกล่าวมีชาวบ้านพื้นถิ่นเดิมอยู่อาศัยในพื้นที่มาก่อนแล้ว และมีชาวบ้านอพยพเข้าไปบุกเบิกพื้นที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนแจ้งหัวริน - สันโค้ง มีพื้นที่ชุมชนติดกับย่านการค้า และถนนสายหลัก ทำให้ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบกิจการค้าขายบริเวณริมสองฝั่งถนน และเป็นย่านพาณิชยกรรมในพื้นที่เมืองเก่า และพบว่าชาวบ้านชาวหนึ่งที่เข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน ต้องการเข้าไปเป็นแรงงานที่ไม่เป็นทางการในย่านการค้าดังกล่าว เช่น อาชีพรับจ้าง กรรมกร เป็นต้น และการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย มีพื้นที่ 2,633 ไร่ กระจายตัวบริเวณชุมชนกำแพงเมือง และชุมชนพระแก้ว-หัวข่วง ชุมชนบ้านใหม่-ประตูม้า และชุมชนช่างแต้ม และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองชั้นใน และในพื้นที่เมืองเก่าเดิมมีชาวบ้านพื้นถิ่นดั้งเดิมอยู่อาศัยในพื้นที่มาก่อนแล้ว แต่มีชาวบ้านอยู่อาศัยจำนวนไม่มากนัก และพื้นที่โบราณสถาน ได้แก่ กำแพงเมืองเก่า คูเมืองเก่า และวัดเก่า เป็นต้น เป็นพื้นที่ของรัฐที่ขาดการดูแลรักษา และปล่อยพื้นที่ให้รกร้างมาช้านาน ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่อยู่ลับตาคน มีสภาพพื้นที่เป็นป่ารกทึบ ไม่มีถนนหนทางเข้าถึง และมีชาวบ้านที่ไม่มีที่อยู่อาศัยในเขตเมือง และมีฐานะยากจน ไม่มีทางเลือกในการหาที่อยู่อาศัยที่ดีในเขตเมืองได้ และชาวบ้านเหล่านั้นได้เข้าไปบุกเบิกจับจองที่ดิน และเริ่มทยอยเข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถานอย่างต่อเนื่อง ส่งผลทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนมากขึ้นในพื้นที่โบราณสถาน

ภาพ 4.1 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดและการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองเก่ากลางคันคร รุ่นที่ 1 ช่วงปี พ.ศ. 2478-2503
ที่มา: การแปลภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2495 มาตรฐาน 1: 50,000 กรมแผนที่ทหาร

ตาราง 4.1 การใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในปี พ.ศ. 2495

ประเภทการใช้ที่ดิน	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย	2,633	18.6
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	2,990	21.2
พาณิชยกรรม	143	1.0
ที่ว่าง	3,729	26.4
กำแพงเมือง	1,656	11.7
คูเมือง	319	2.3
ย่านที่พักอาศัยเก่าแก่	129	0.9
วัดเก่า	625	4.4
สถานที่ราชการ	233	1.6
โรงเรียน	70	0.5
ฌาปนสถาน	128	0.9
นา	690	4.9
สวนผลไม้	35	0.3
แม่น้ำ	741	5.3
รวมพื้นที่ทั้งหมด	14,121	100.0

ที่มา: จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ. 2495 และการสำรวจภาคสนาม

เมื่อพิจารณาการเข้าไปตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตเมืองเก่ากับการใช้ที่ดินในปี พ.ศ. 2495 พบว่าการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านโดยการสร้างที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน มีจำนวนบ้านเรือนทั้งหมด 370 หลังคาเรือน โดยชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตโบราณสถานแตกต่างกัน (ตาราง 4.2) ดังนี้ กลุ่มชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ และเป็นกลุ่มชุมชนที่มีชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่โบราณสถานมากที่สุด และชาวบ้านส่วนใหญ่ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตกำแพงเมืองเก่า โดยเลือกพื้นที่ที่ไม่ลาดชันมาก และสามารถเข้าถึงได้สะดวก เนื่องจากพื้นที่กำแพงเมืองเป็นพื้นที่ป่ากร้าง ไม่มีถนน ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปอยู่ในพื้นที่กร้างที่เข้าถึงยากมากนัก และพบว่ามีชาวบ้านได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัดร้าง เนื่องจากสภาพพื้นที่ของวัดร้างนั้นไม่มีความลาดชันมากนัก และมีพื้นที่เหมาะสมในการอยู่อาศัย คือเป็นพื้นที่ราบเรียบ ไม่ต้องปรับไถเนินดิน เป็นต้น ประกอบกับมีชาวบ้านอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเป็นจำนวนมากแล้ว ทำให้ชาวบ้านที่เข้าไปบุกเบิกเพิ่มเติมได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัดร้าง และพบว่าชาวบ้านได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่า โดยมีชาวบ้านบุกเบิกอยู่อาศัยจำนวนน้อย และพบว่าในชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง มีชาวบ้านบุกเบิกอยู่อาศัย

ในเขตโบราณสถานจำนวนมากที่สุด เนื่องจากเป็นพื้นที่ย่านการค้าและอยู่ใกล้กับพื้นที่ศูนย์กลางเมือง คือพื้นที่ตำบลหัวเวียงซึ่งเป็นย่านการค้า และศูนย์กลางเมืองลำปาง โดยพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าไปตั้งถิ่นฐานบริเวณริมถนนที่เป็นแนวกำแพงเมืองเก่าเดิม โดยได้ปรับไถที่ดินเพื่ออยู่อาศัยและสร้างร้านค้าริมถนน ทำให้แนวกำแพงเมืองเก่าเดิมได้สูญหายไปทั้งหมด

กลุ่มชุมชนกลุ่ม 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ พบว่ามีชาวบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชนเดิมมาก่อน และมีชาวบ้านเริ่มทยอยเข้าไปตั้งถิ่นฐานในชุมชนแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยการเข้าไปบุกรุกอย่างช้า ๆ โดยลักษณะการบุกรุกเป็นการกระจายตัวเป็นหย่อมบ้าน แทรกซึมเข้าไปในพื้นที่โบราณสถาน กล่าวคือการเข้าไปบุกรุกในเขตโบราณสถานโดยเข้าไปจับจองที่ดินก่อนและสร้างบ้านเรือนในภายหลัง และพบว่ามีชาวบ้านได้จับจองที่ดินไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในที่ดิน เช่น เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืช แต่ไม่ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน และชาวบ้านที่สร้างที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน มีการสร้างบ้านเรือนห่างกัน และอยู่อาศัยกันอย่างไม่แออัดมากนัก โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ได้เข้าไปจับจองและอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมือง และเขตวัดเก่า ต่อมาชาวบ้านได้ชักชวนเครือญาติและคนรู้จักให้เข้าไปบุกรุกเพิ่มเติมมากขึ้น

กลุ่มชุมชนกลุ่ม 3 ซึ่งเป็นชุมชนใหม่ ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ พบว่ามีชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานจำนวนน้อย และมีการทยอยเข้าไปตั้งถิ่นฐานแบบค่อยเป็นค่อยไป กระจายตัวอยู่ในพื้นที่กำแพงเมืองเก่าเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในชุมชนข้างแตรมีชาวบ้านบุกรุกจำนวนน้อยมาก เนื่องจากพื้นที่โบราณสถานในชุมชนมีสภาพไม่เหมาะสมในการเข้าไปอยู่อาศัย เช่น มีสภาพพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง และมีแนวกำแพงเมืองเก่าที่คงสภาพสมบูรณ์อยู่มาก

จากการเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชน ทำให้เกิดการขยายตัวทางพื้นที่เพิ่มมากขึ้น และทำให้หน่วยงานรัฐคือกรมศิลปากรได้เริ่มเข้าไปอ้างสิทธิในที่ดิน แต่ไม่ได้ดำเนินการกับชาวบ้านอย่างจริงจัง เช่น การเข้าไปปักป้ายห้ามบุกรุกเขตโบราณสถาน และปล่อยปละละเลยให้ชาวบ้านเข้าไปบุกรุกพื้นที่โบราณสถานอย่างต่อเนื่อง และชาวบ้านก็ไม่ได้เกรงกลัวหน่วยงานรัฐว่าจะเข้าไปไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกจากชุมชนแต่อย่างใด

ตาราง 4.2 การเข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในปี พ.ศ. 2495

กลุ่มชุมชน	ชื่อชุมชน	จำนวนบ้าน (หลังคาเรือน)	ร้อยละ
กลุ่ม 1	กำแพงเมือง	40	24.7
	ประตูตาล	60	37.0
	แจ้งหัวริน-สันโค้ง	62	38.3
	รวม	162	100.0
กลุ่ม 2	บ้านใหม่-ประตูม้า	49	35.2
	ประตูต้นผึ้ง-ท่านางลอย	48	34.6
	พระแก้ว-หัวช่วง	42	30.2
	รวม	139	100.0
กลุ่ม 3	ช่างแต้ม	6	8.7
	ประตูป่อง-ท่ามะโอ	41	59.4
	ศรีล้อม-แสงเมืองมา	22	31.9
	รวม	69	100.0

ที่มา: จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ. 2495 และการสำรวจภาคสนาม

4.1.2 ยุคการจัดการชุมชนแออัด โดยหน่วยงานรัฐมีนโยบายและแนวคิดที่ไม่สอดคล้องกัน (ในช่วงปี พ.ศ. 2504 – 2518)

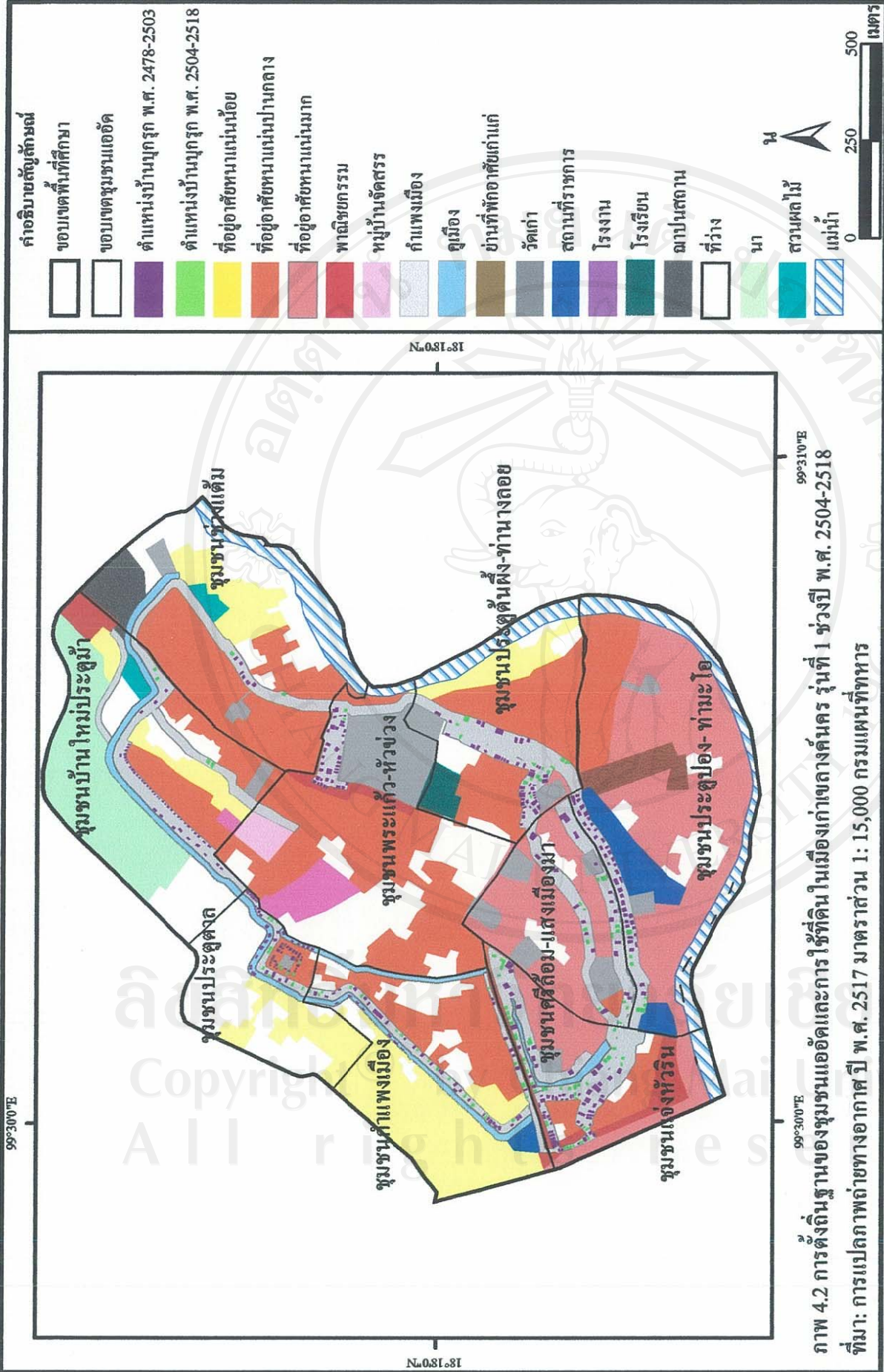
ในยุคการจัดการชุมชนแออัด เป็นช่วงที่หน่วยงานรัฐเริ่มเข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานอย่างจริงจัง โดยหน่วยงานรัฐที่เข้าไปจัดการชุมชนแออัดมีความลึกลับของนโยบายและแนวคิดระหว่างการใส่รอย้ายชุมชน และการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในชุมชนแออัด และพบว่าชุมชนแออัดได้มีการขยายตัวลุกลามเข้าไปในเขตโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น โดยผู้บุกเบิกที่ดินเดิมได้ ชักชวนเครือญาติและคนรู้จักให้เข้าไปอยู่อาศัยเพิ่มเติม โดยมีรายละเอียดดังนี้

การใช้ที่ดินภายในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในช่วงปี พ.ศ. 2504 – 2518 จากการแปลข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2517 โดยวิธีการแปลภาพทางสายตา อ้างอิงประเภทการใช้ที่ดินตามมาตรฐานของกรมโยธาธิการและผังเมือง และอ้างอิงการแปลข้อมูลจากการสำรวจการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตโบราณสถาน โดยกองสำรวจ กรมธนารักษ์ร่วมกับโครงการวิจัยชุมชนโบราณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2542 และใช้ฐานข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ปี พ.ศ. 2548 ประกอบด้วย ขอบเขตของกำแพงเมืองเก่า คูเมืองเก่า จากสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม แล้วทำการตรวจสอบข้อมูลจากการ

สำรวจข้อมูลภาคสนามและการสัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่โบราณสถาน

การใช้ประโยชน์ที่ดินในปี พ.ศ. 2517 (ภาพ 4.2) และ (ตาราง 4.3) โดยนำข้อมูลแผนที่ใช้ที่ดินของปี พ.ศ. 2495 และปี พ.ศ. 2517 มาซ้อนทับกันด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินสองช่วงปี (ตาราง 4.4) พบว่าพื้นที่ว่างมีจำนวนลดลง โดยพบว่าการใช้ที่ดินประเภทพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย และพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลางได้เข้าไปแทนที่พื้นที่ว่าง แสดงให้เห็นว่ามีชาวบ้านที่ครอบครองที่ดินประเภทพื้นที่ว่างของเอกชน ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตเมืองเก่าเพิ่มมากขึ้น และพบว่าพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อยมีจำนวนลดลง เนื่องจากการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลางได้เข้าไปแทนที่ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย ซึ่งพบการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ดังกล่าวภายในขอบเขตกำแพงเมืองชั้นใน เนื่องจากพื้นที่เมืองเก่ามีการขยายตัวของที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น และพบว่าการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นมากได้เข้าไปแทนที่การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง โดยพบได้ในพื้นที่ทางด้านทิศใต้ของเมือง เนื่องจากเกิดความหนาแน่นของที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเมืองเก่า โดยต้องการอยู่ใกล้แหล่งจ้างงาน และต้องการประกอบกิจการค้าขายในเขตชุมชน เนื่องจากพื้นที่ชุมชนเป็นย่านการค้าของเมืองเก่า และเป็นแหล่งรองรับการจ้างงานของชาวบ้านในชุมชนแออัด พบว่ามีการใช้ที่ดินประเภทอื่นเกิดขึ้นในพื้นที่เมืองเก่า ได้แก่ หมู่บ้านจัดสรรขนาดเล็ก โรงเรียนเทศบาล 1 สำนักงานป่าไม้เขตภาคเหนือลำปาง และสำนักงานตำรวจจังหวัดลำปาง เป็นต้น

จากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในเขตเมืองเก่าที่กล่าวมานี้ ได้ส่งผลให้มีการขยายตัวทางพื้นที่ของชุมชนแออัดเพิ่มมากขึ้น โดยพบว่ามีชาวบ้านได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน เนื่องจากต้องการอยู่ใกล้แหล่งจ้างงานทั้งภายในเขตเมืองเก่า และพื้นที่ศูนย์กลางเมืองที่มีการพัฒนาพื้นที่อย่างต่อเนื่องในเขตเทศบาลเมือง โดยพบว่าชาวบ้านได้เข้าไปบุกรุกเพิ่มเติม แทรกซึมเข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน และแทรกตัวเข้าไปอยู่อาศัยใกล้กับที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่บุกรุกเดิม และพบว่าชาวบ้านดั้งเดิมได้ชักชวนญาติพี่น้อง และคนรู้จักให้เข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยเพิ่มเติมในชุมชน และพบว่าชาวบ้านที่อยู่อาศัยดั้งเดิมเริ่มมีการขายสิทธิในที่ดิน ทำให้คนนอกชุมชนเข้าไปอยู่อาศัยในเขตเมืองเก่าเพิ่มมากขึ้น

ตาราง 4.3 การใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในปี พ.ศ. 2517

ประเภทการใช้ที่ดิน	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย	1,446	10.3
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	3,266	23.2
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก	1,920	13.6
พาณิชยกรรม	210	1.5
ที่ว่าง	2,432	17.2
กำแพงเมือง	1,656	11.7
คูเมือง	319	2.2
ย่านที่พักอาศัยเก่าแก่	129	0.9
วัดเก่า	625	4.5
สถานที่ราชการ	233	1.6
โรงงาน	160	1.2
โรงเรียน	70	0.5
ฌาปนสถาน	128	0.9
หมู่บ้านจัดสรร	61	0.4
นา	690	4.9
สวนผลไม้	35	0.2
แม่น้ำ	741	5.2
รวมพื้นที่ทั้งหมด	14,121	100.00

ที่มา: จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ. 2517 และการสำรวจภาคสนาม

ตาราง 4.4 การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองเก่า ในช่วงปี พ.ศ. 2495 – 2517

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่มีผลต่อ การขยายตัวของชุมชนแออัด	พื้นที่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ในช่วงปี พ.ศ. 2478 – 2517 (ไร่)
พื้นที่ว่าง - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย	1,096
พื้นที่ว่าง - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	739
พื้นที่ว่าง - โรงเรียน	70
พื้นที่ว่าง - พาณิชยกรรม	67
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	1,633

ตาราง 4.4 (ต่อ)

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่มีผลต่อ การขยายตัวของชุมชนแออัด	พื้นที่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ในช่วงปี พ.ศ. 2478 – 2517 (ไร่)
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย - โรงงาน	160
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย - สถานที่ราชการ	233
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก	1,070
รวม	5,068

ที่มา: การซ้อนทับข้อมูลการใช้ที่ดินปี พ.ศ. 2495 และ ปี พ.ศ. 2517

เมื่อพิจารณาการเข้าไปตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตเมืองเก่า กับการใช้ที่ดินในปี พ.ศ. 2517 พบว่ามีชาวบ้านได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น โดยพิจารณาจากที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานมีจำนวนเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2495 มีจำนวนทั้งหมด 113 หลังคาเรือน และกลุ่มชุมชนทั้งสามกลุ่มเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตโบราณสถานที่แตกต่างกัน (ตาราง 4.5) โดยกลุ่มชุมชนที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มเติม และสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่เมืองเก่ามากที่สุด คือกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ พบว่ามี การเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตกำแพงเมืองมากที่สุด และมีการตั้งถิ่นฐานกระจายทั่วไปในพื้นที่โบราณสถาน ชาวบ้านที่เข้าไปอยู่เพิ่มเติมได้สร้างบ้านเรือนแทรกตัวเข้าไปในเขตโบราณสถาน โดยพบว่า มีทั้งกลุ่มชาวบ้านที่จับจองที่ดินไว้ก่อนแล้วได้เข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยในภายหลัง และกลุ่มชาวบ้านที่สร้างบ้านเพิ่มเติมในที่ดินเดิมเพื่อรองรับสมาชิกที่เพิ่มขึ้นในครอบครัว หรือการแบ่งขายสิทธิในที่ดินของชาวบ้านในชุมชนเดิมให้กับคนนอกชุมชน แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้เข้าไปบุกรุกที่ดินเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ของชุมชนแออัดเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย และพบว่าชาวบ้านได้ทำลายพื้นที่โบราณสถานเพื่อครอบครองที่ดินและสร้างที่อยู่อาศัย โดยการไถปรับเนินดินของแนวกำแพงเมืองเก่า หรือสร้างที่อยู่อาศัยประชิดเขตวัดเก่า คูเมืองเก่า เพื่อต้องการความสะดวกในการอยู่อาศัย ส่งผลทำให้เกิดความแออัดของชุมชนมากขึ้น

กลุ่มชุมชนกลุ่ม 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยได้รับเอกสารสิทธิ์ พบว่ามีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยเพิ่มเติมจำนวนน้อย โดยกระจายตัวเป็นหย่อมบ้านแทรกซึมเข้าไปในพื้นที่โบราณสถาน กล่าวคือการเข้าไปบุกรุกในเขตโบราณสถานโดยการสร้างบ้านเรือนในที่ดินเพื่ออยู่อาศัยอย่างไม่แออัดมากนัก และกลุ่มชุมชนกลุ่ม 3 ซึ่งเป็นชุมชนใหม่ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ พบว่ามีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยเพิ่มเติมจำนวนน้อย โดยมีกระจายตัวเป็นหย่อมบ้านแทรกซึมเข้าไปในพื้นที่โบราณสถาน

จากการเข้าไปจัดการชุมชนโดยหน่วยงานรัฐ คือกรมศิลปากร โดยเน้นการไล่อพยพชุมชนออกจากพื้นที่โบราณสถาน แต่เป็นเพียงแค่นโยบายที่ไม่มีผลในทางปฏิบัติ เนื่องจากกรมศิลปากรไม่ได้เข้ามาดำเนินการไล่อพยพชุมชนแต่อย่างใด เป็นเพียงการส่งหนังสือแจ้งผู้นำชุมชนให้รับทราบเท่านั้น และเทศบาลได้เข้าไปจัดการชุมชน โดยเน้นการสร้าง ความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม และการเข้าไปจัดการชุมชนของเทศบาลมีผลทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เช่น การเข้าไปปรับปรุงชุมชนทางด้านระบบสาธารณูปโภค การให้สิทธิในการออกทะเบียนบ้าน การรับรองความเป็นชุมชน โดยเทศบาล ทำให้ชาวบ้านมีความมั่นคงในการอยู่อาศัยมากขึ้น และไม่ต้องการย้ายจากชุมชนไปอยู่ที่อื่น

ตาราง 4.5 การเข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองเก่าเขตบางกอก รุนที่ 1 ในปี พ.ศ. 2517

กลุ่มชุมชน	ชื่อชุมชน	จำนวนบ้าน (หลังคาเรือน)	ร้อยละ
กลุ่ม 1	กำแพงเมือง	20	26.3
	ประตูตลาด	14	18.4
	แจ้งหัวริน-สันโค้ง	42	55.3
	รวม	76	100.0
กลุ่ม 2	บ้านใหม่-ประตูม้า	2	11.1
	ประตูต้นผึ้ง-ท่านางลอย	14	77.8
	พระแก้ว-หัวข่วง	2	11.1
	รวม	18	100.0
กลุ่ม 3	ช่างแด้ม	2	10.5
	ประตูป้อง-ท่ามะโอ	4	21.0
	ศรีล้อม-แสงเมืองมา	13	68.5
	รวม	19	100.0

ที่มา: จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ. 2517 และการสำรวจภาคสนาม

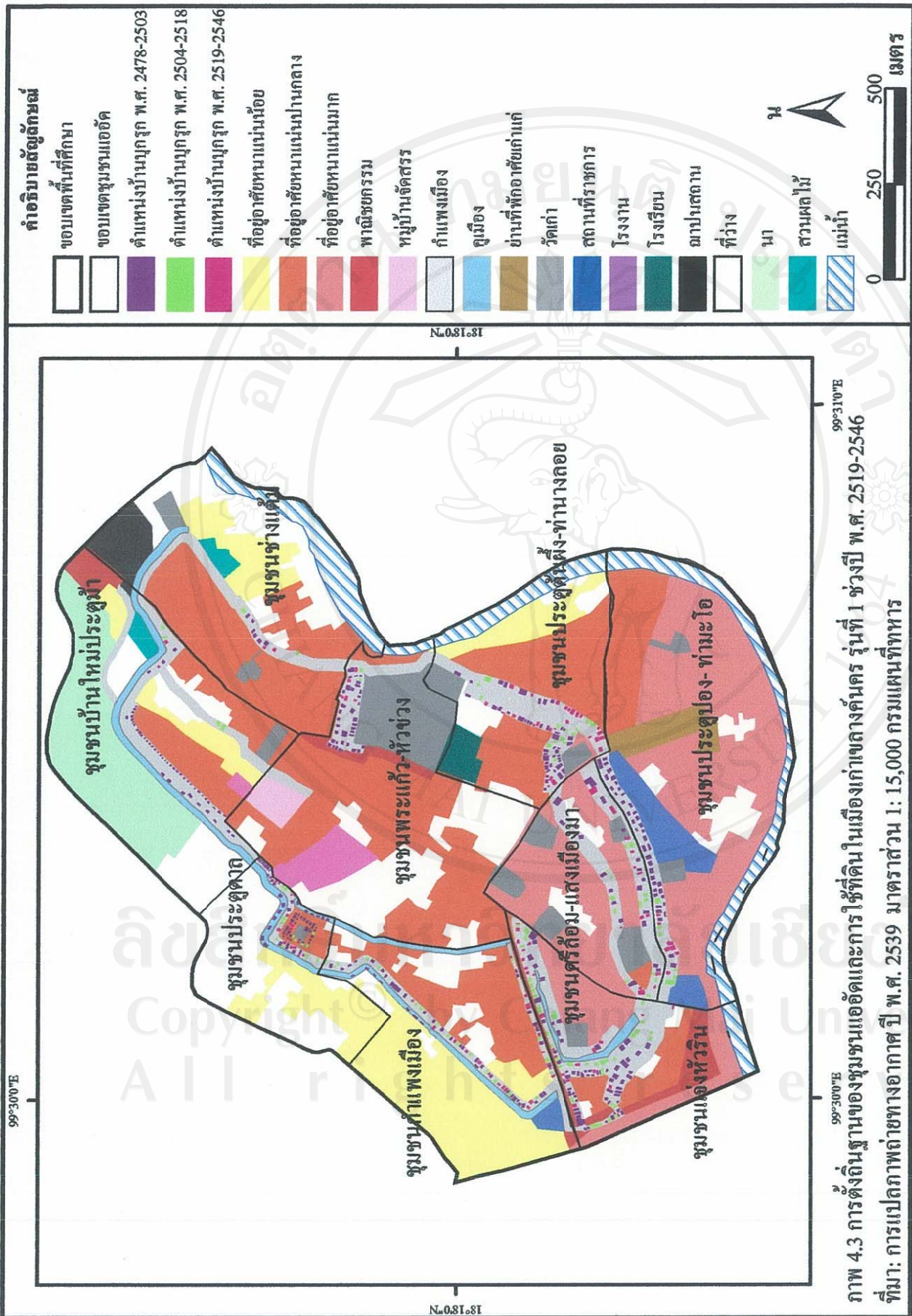
4.1.3 ยุคที่รัฐและชุมชนแออัดได้อ้างสิทธิในเขตโบราณสถานอย่างเข้มข้น และทำให้เกิดความขัดแย้งถึงขั้นรุนแรง (ในช่วงปี พ.ศ. 2519 – 2546)

ในยุคที่หน่วยงานรัฐและชุมชนได้อ้างสิทธิที่ดินในเขตโบราณสถานอย่างเข้มข้น รัฐใช้นโยบายในการจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน โดยเน้นการไล่อพยพชุมชน ทำให้เกิดความขัดแย้งที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น โดยชุมชนแออัดได้รวมตัวกันตอบโต้หน่วยงานรัฐด้วยวิธีที่รุนแรง และพบว่ามีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

การใช้ที่ดินภายในพื้นที่เมืองเก่าเขตกลางคันคร รุ่นที่ 1 ในช่วงปี พ.ศ. 2519 – 2546 จาก การแปลข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2539 โดยวิธีการแปลภาพทางสายตา อ้างอิงประเภทการ ใช้ที่ดินตามมาตรฐานของกรมโยธาธิการและผังเมือง และอ้างอิงการแปลข้อมูลจากการสำรวจการ ตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตโบราณสถาน โดยกองสำรวจ กรมธนารักษ์ร่วมกับโครงการวิจัยชุมชน โบราณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2542 และใช้ฐานข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ ปี พ.ศ. 2548 ประกอบด้วย ขอบเขตของกำแพงเมืองเก่า คูเมืองเก่า จากสำนักนโยบายและแผน สิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม แล้วทำการตรวจสอบข้อมูลจาก การสำรวจข้อมูลภาคสนาม และการสัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนใน พื้นที่โบราณสถาน

จากการแปลการใช้ประโยชน์ที่ดินในปี พ.ศ. 2539 (ภาพ 4.3) และ (ตาราง 4.6) และ การนำข้อมูลแผนที่การใช้ที่ดินในปี พ.ศ. 2517 และปี พ.ศ. 2539 มาซ้อนทับกันด้วยระบบ สารสนเทศภูมิศาสตร์ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินสองช่วงปี (ตาราง 4.7) พบว่าการใช้ ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อยและที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลางอยู่ในอัตราคงที่ มีการ เปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินไม่มากนัก และพื้นที่ที่อยู่อาศัยหนาแน่นมากมีพื้นที่เพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อย และพื้นที่ว่างมีพื้นที่ลดลงโดยเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย ที่อยู่อาศัยหนาแน่น ปานกลาง และพื้นที่พาณิชยกรรม และการใช้ที่ดินประเภทโบราณสถาน ได้แก่ พื้นที่ของกำแพง เมืองเก่า คูเมืองเก่า และวัดเก่า มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกเพิ่มเติมเพื่ออยู่อาศัยเพิ่มขึ้น โดยมีการอยู่อาศัย กระจายทั่วบริเวณ โบราณสถาน และพบว่ามีการเข้าไปบุกรุกในพื้นที่กำแพงเมืองมากที่สุด

การขยายตัวทางพื้นที่ของชุมชนแออัด เนื่องจากชาวบ้านต้องการเข้าไปอยู่อาศัยใน เขตเมืองและต้องการอยู่ใกล้แหล่งจ้างงาน โดยพบว่าชาวบ้านได้เข้าไปบุกรุกเพิ่มเติมโดยแทรกซึม เข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน และแทรกตัวเข้าไปอยู่อาศัยใกล้กับที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ที่บุกรุกเดิม และจากการที่ชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิด ความแออัดมากขึ้นในชุมชน และพื้นที่โบราณสถานส่วนใหญ่ได้มีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยจนเต็ม พื้นที่ และทำให้ชาวบ้านที่ต้องการเข้าไปอยู่ในชุมชนเพิ่มเติมได้ซื้อสิทธิ์ในที่ดินจากคนในชุมชน เดิม โดยพบว่ามีการซื้อที่ดินเปล่าเพื่อปลูกบ้านเอง หรือการซื้อบ้านพร้อมที่ดินโดยไม่มีเอกสาร สิทธิ์ มีราคาขายบ้านพร้อมที่ดินในเขตโบราณสถานโดยส่วนใหญ่จะมีราคาไม่สูงมาก และราคาที่ดินในชุมชนขึ้นอยู่กับสภาพของทำเลที่ตั้งของโบราณสถาน สภาพเดิมของบ้านเรือน และการอยู่ ใกล้แหล่งชุมชนที่มีสิ่งอำนวยความสะดวก เป็นต้น

ตาราง 4.6 การใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในปี พ.ศ. 2539

ประเภทการใช้ที่ดิน	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย	1,517	10.8
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	3,212	22.8
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก	2,057	14.7
พาณิชยกรรม	277	2.0
ที่ว่าง	2,140	15.2
กำแพงเมือง	1,656	11.7
คูเมือง	319	2.2
ย่านที่พักอาศัยเก่าแก่	129	0.9
วัดเก่า	625	4.5
สถานที่ราชการ	233	1.6
โรงงาน	160	1.2
โรงเรียน	70	0.4
ฌาปนสถาน	128	0.9
หมู่บ้านจัดสรร	68	0.5
นา	689	4.8
สวนผลไม้	57	0.4
แม่น้ำ	784	5.4
รวมพื้นที่ทั้งหมด	14,121	100.00

ที่มา: จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ. 2539 และการสำรวจภาคสนาม

ตาราง 4.7 การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองเก่า ในช่วงปี พ.ศ. 2517 – 2539

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่มีผลต่อ การขยายตัวของชุมชนแออัด	พื้นที่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ในช่วงปี พ.ศ. 2517 – 2539 (ไร่)
พื้นที่ว่าง - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย	71
พื้นที่ว่าง - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	191
พื้นที่ว่าง - พาณิชยกรรม	67
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	92
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก	37
รวม	458

ที่มา: การซ้อนทับข้อมูลการใช้ที่ดินปี พ.ศ. 2517 และ ปี พ.ศ. 2539

เมื่อพิจารณาการเข้าไปตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตเมืองเก่า กับการใช้ที่ดินในปี พ.ศ. 2539 พบว่ามีชาวบ้านได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องจากปี พ.ศ. 2517 โดยพิจารณาจากการสร้างที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเพิ่มขึ้นจำนวนทั้งหมด 111 หลังคาเรือน และพบว่าในแต่ละกลุ่มชุมชนมีการเข้าไปตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกัน (ตาราง 4.8) โดยกลุ่มชุมชนที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่เมืองเก่ามากที่สุด คือกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ พบว่ามีการเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตกำแพงเมืองเป็นส่วนใหญ่ และมีการตั้งถิ่นฐานกระจายทั่วพื้นที่โบราณสถาน และชาวบ้านในชุมชนเดิมได้มีการขายสิทธิในที่ดินให้กับคนในชุมชนและคนนอกชุมชนให้เข้าไปอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น และพบว่ามีชาวบ้านที่ได้ขายสิทธิในที่ดิน เพื่อต้องการย้ายออกจากชุมชนเพื่อไปอยู่ที่อื่น เนื่องจากต้องการไปอยู่อาศัยในที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ และต้องการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจากการขายสิทธิในที่ดิน ทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เมื่อมีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยจนเต็มพื้นที่แล้ว มีผลทำให้หน่วยงานรัฐมุ่งเข้าไปจัดการกับชุมชน เพื่อต้องการแก้ปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐอย่างจริงจัง โดยมุ่งเน้นในการจัดการในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 มากกว่าชุมชนอื่น โดยเน้นการไล่รื้อชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน ทำให้หน่วยงานรัฐกับชุมชนเกิดความขัดแย้งที่ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น และชาวบ้านได้มีการรวมตัวกันเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการทำหนังสือเรียกร้องความเป็นธรรมในการอยู่อาศัยในที่ดินโบราณสถานมาช้านาน และไม่ยินยอมเข้าร่วมโครงการในการจัดการชุมชนแออัดร่วมกับหน่วยงานรัฐ

กลุ่มชุมชน 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ พบว่าชาวบ้านได้เข้าไปสร้างบ้านเรือนบุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเพิ่มจำนวนมากขึ้น โดยสร้างบ้านเรือนแทรกซึมเข้าไปอยู่อาศัยใกล้กับชุมชนเดิม ส่วนกลุ่มชุมชนกลุ่ม 3 ซึ่งเป็นชุมชนใหม่ ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ พบว่าชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานจำนวนน้อยที่สุด โดยสร้างบ้านเรือนแทรกซึมเข้าไปอยู่อาศัยใกล้กับชุมชนเดิมในเขตโบราณสถาน เนื่องจากทั้งสองชุมชนมีชาวบ้านบุกรุกโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์จำนวนน้อย ทำให้หน่วยงานรัฐไม่ได้มุ่งเข้าไปจัดการไล่รื้อย้ายในชุมชนมากนัก

ตาราง 4.8 การเข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในปี พ.ศ. 2539

กลุ่มชุมชน	ชื่อชุมชน	จำนวนบ้าน (หลังคาเรือน)	ร้อยละ
กลุ่ม 1	กำแพงเมือง	11	21.2
	ประตูตาล	16	30.8
	แจ้งหัวริน-สันโค้ง	25	48.0
	รวม	52	100.0
กลุ่ม 2	บ้านใหม่-ประตูม้า	3	8.6
	ประตูต้นผึ้ง-ท่านางลอย	26	74.3
	พระแก้ว-หัวข่วง	6	17.1
	รวม	35	100.0
กลุ่ม 3	ช่างแต้ม	2	8.3
	ประตูป่อง-ท่ามะโอ	9	37.5
	ศรีล้อม-แสงเมืองมา	13	54.2
	รวม	24	100.0

ที่มา: จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ. 2539 และการสำรวจภาคสนาม

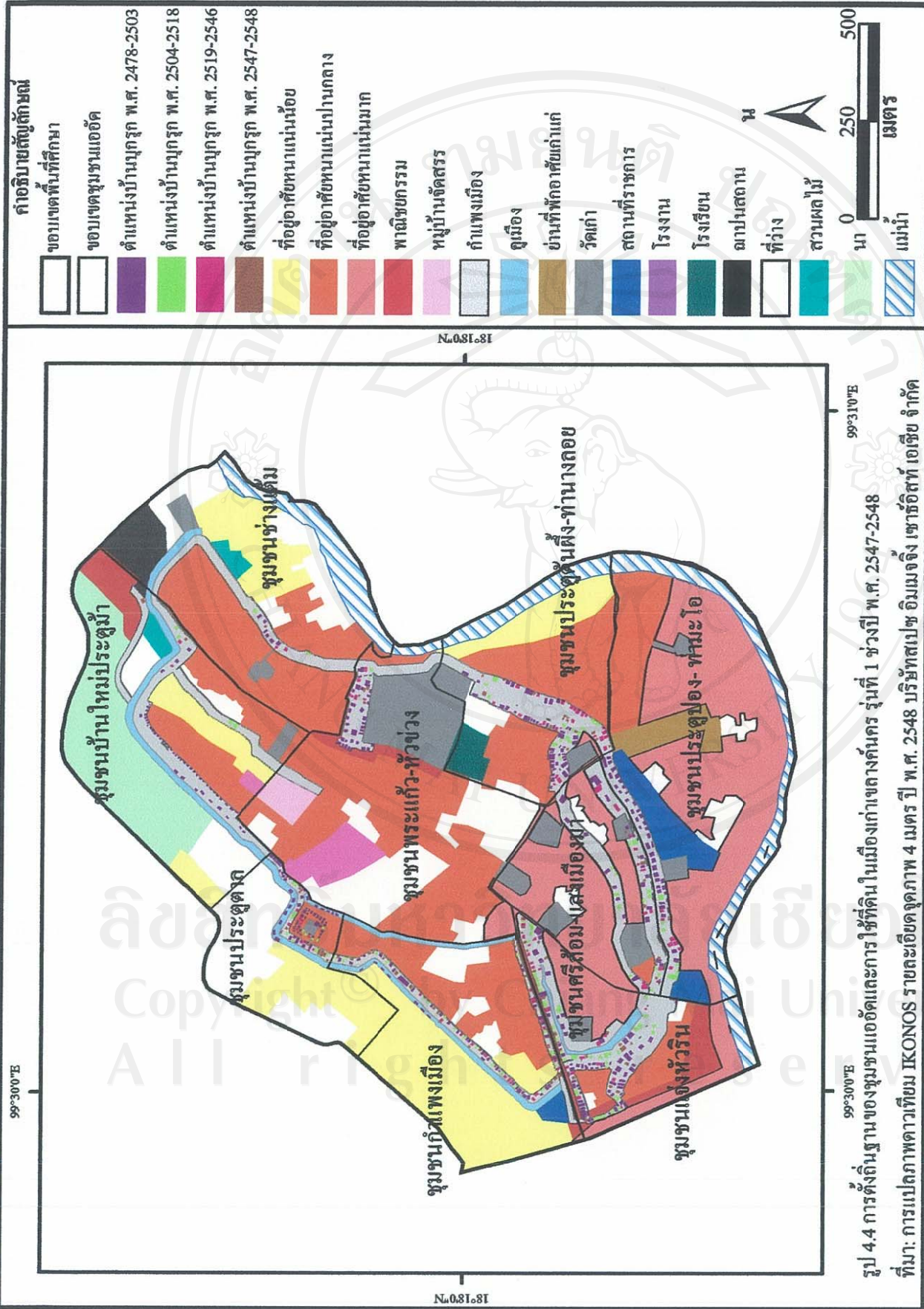
4.1.4 ยุคการเปลี่ยนแปลงในการจัดการชุมชนแออัด โดยรัฐเน้นให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการ (ในช่วงปี พ.ศ. 2547 – 2548)

ในยุคของการเปลี่ยนแปลงในการคลี่คลายความขัดแย้งที่เป็นไปในทางที่ดีขึ้น โดยหน่วยงานรัฐเน้นให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน และหน่วยงานรัฐมีบทบาทในการสนับสนุนให้ชุมชนสร้างความมั่นคงในที่ดินเดิม และพบว่ามีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นในเขตโบราณสถาน ทำให้เกิดการขยายตัวทางพื้นที่ของชุมชนแออัดในเขตเมืองเก่ามากขึ้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

การใช้ที่ดินภายในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในช่วงปี พ.ศ. 2547 – 2548 จากการแปลข้อมูลดาวเทียม IKONOS ปี พ.ศ. 2548 โดยวิธีการแปลภาพทางสายตา อ้างอิงประเภทการใช้ที่ดินตามมาตรฐานของกรมโยธาธิการและผังเมือง อ้างอิงการแปลข้อมูลจากการสำรวจการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตโบราณสถาน โดยกองสำรวจ กรมธนารักษ์ร่วมกับโครงการวิจัยชุมชนโบราณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2542 และใช้ฐานข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ ปี พ.ศ. 2548 ประกอบด้วย ขอบเขตของกำแพงเมืองเก่า คูเมืองเก่า จากสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม แล้วทำการตรวจสอบข้อมูลจากการ

สำรวจข้อมูลภาคสนาม และการสัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่โบราณสถาน

จากการแปลข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดินในปี พ.ศ. 2548 (ภาพ 4.4) และ (ตาราง 4.9) และการนำข้อมูลแผนที่การใช้ที่ดินในปี พ.ศ. 2539 และปี พ.ศ. 2548 มาซ้อนทับกันด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินสองช่วงปี (ตาราง 4.10) พบว่าการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อย เนื่องจากหน่วยงานรัฐไม่ได้เข้าไปพัฒนาพื้นที่เมืองเก่ามากนัก แต่มุ่งเน้นการพัฒนาในพื้นที่เมืองใหม่ ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของเขตเทศบาลนครลำปาง หรือทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของแนวแม่น้ำวัง ได้แก่ ตำบลสบตุ๋ย ซึ่งเป็นที่ตั้งของย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญของชุมชนเมืองมาตั้งแต่อดีต เช่น การค้าขายในตลาดสด การค้าขายในย่านพาณิชย์กรรมสองฝั่งถนน ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองในพื้นที่ดังกล่าวเป็นอย่างมาก เพื่อรองรับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ และพบว่ามีการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยในเขตเมืองใหม่เพิ่มขึ้น เพื่อเข้ามาประกอบอาชีพและอยู่อาศัยในพื้นที่ที่มีการพัฒนามากกว่าพื้นที่เมืองเก่าเดิม และตำบลชมพู ซึ่งเป็นพื้นที่เมืองใหม่ที่มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยพบว่ามีการขยายตัวของที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง และมีการก่อตั้งศูนย์ราชการขึ้นหลายแห่ง และพบว่าพื้นที่ว่างมีพื้นที่ลดลงไม่มากนัก เนื่องจากมีการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในเขตเมืองจนเต็มพื้นที่แล้ว และพื้นที่ว่างที่เหลืออยู่ไม่มากนัก เจ้าของที่ดินเดิมก็ปล่อยพื้นที่ว่างเปล่า ไม่ได้เข้ามาใช้ประโยชน์แต่อย่างใด และความต้องการในการเก็งกำไรราคาที่ดินในนั่นเอง โดยพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อยและพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลางได้เข้าไปแทนที่พื้นที่ว่าง เนื่องจากพื้นที่ว่างเป็นที่ดินของเอกชนและมีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยมากขึ้น โดยต้องการเข้ามาอยู่ใกล้เขตเมือง และอยู่ใกล้แหล่งงาน เป็นต้น และพื้นที่พาณิชย์กรรมได้เข้าไปแทนที่พื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย เนื่องจากชาวบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชนเดิม ได้เปลี่ยนที่อยู่อาศัยของตนเพื่อทำการค้าขายมากขึ้น และการใช้ที่ดินประเภทโบราณสถาน ได้แก่ พื้นที่ของกำแพงเมืองเก่า คูเมืองเก่า และวัดเก่า พบว่ามีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีการกระจายตัวอยู่ทั่วไปในเขตโบราณสถาน และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าไปบุกรุกพื้นที่กำแพงเมืองเก่า

รูป 4.4 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดและการใช้ที่ดินในเมืองเก่าขลุงคันคร รุ่นที่ 1 ช่วงปี พ.ศ. 2547-2548
 ที่มา: การแปลภาพถ่ายเทียม IKONOS รายละเอียดจุดภาพ 4 เมตร ปี พ.ศ. 2548 บริษัทสเปซ อิมเมจิง เซาธ์อีสท์ เอเชีย จำกัด

ตาราง 4.9 การใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 ในปี พ.ศ. 2548

ประเภทการใช้ที่ดิน	พื้นที่ (ไร่)	ร้อยละ
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย	1,746	12.4
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	3,267	23.2
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก	2,057	14.6
พาณิชยกรรม	315	2.3
ที่ว่าง	1,818	12.9
กำแพงเมือง	1,656	11.8
คูเมือง	319	2.2
ย่านที่หักอาศัยเก่าแก่	129	0.9
วัดเก่า	625	4.4
สถานที่ราชการ	233	1.6
โรงงาน	160	1.1
โรงเรียน	70	0.5
ฌาปนสถาน	128	0.9
หมู่บ้านจัดสรร	68	0.5
นา	689	4.8
สวนผลไม้	57	0.4
แม่น้ำ	784	5.5
รวมพื้นที่ทั้งหมด	14,121	100.00

ที่มา : จากการแปลข้อมูลดาวเทียม IKONOS ปี พ.ศ. 2548 และการสำรวจภาคสนาม

ตาราง 4.10 การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองเก่า ในช่วงปี พ.ศ. 2539 – 2548

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่มีผลต่อ การขยายตัวของชุมชนแออัด	พื้นที่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ในช่วงปี พ.ศ. 2539 – 2548 (ไร่)
พื้นที่ว่าง - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย	267
พื้นที่ว่าง - ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง	55
ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย - พาณิชยกรรม	38
รวม	360

ที่มา : การซ้อนทับข้อมูลการใช้ที่ดินปี พ.ศ. 2539 และ ปี พ.ศ. 2548

เมื่อพิจารณาการเข้าไปตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตเมืองเก่า กับการใช้ที่ดินในปี พ.ศ. 2548 พบว่ามีชาวบ้านได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นจากปี พ.ศ. 2539 โดยพิจารณาจากการสร้างที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นในเขตโบราณสถานจำนวนทั้งหมด 90 หลังคาเรือน โดยในแต่ละกลุ่มชุมชนมีการเข้าไปตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกัน (ตาราง 4.11) โดยกลุ่มชุมชนที่ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐาน และสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่เมืองเก่ามากที่สุด คือกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนที่มีผู้อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเป็นจำนวนมาก และชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดิน โดยมีการเข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานอย่างต่อเนื่อง โดยการแทรกซึมเข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยบริเวณที่ว่างที่เหลืออยู่ในชุมชน จากการซื้อสิทธิในที่ดินหรือการเข้าไปสืบทอดสิทธิในที่ดินต่อจากบรรพบุรุษ จนทำให้มีการขยายตัวของชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานจนเต็มพื้นที่ เป็นการบุกรุกที่ดินทั้งหมดในเขตโบราณสถาน โดยชาวบ้านในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็ง และต้องการแก้ปัญหาในเรื่องที่ดิน และในปี พ.ศ. 2547 หน่วยงานรัฐคือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ได้มีนโยบายในการจัดการชุมชนแออัดที่อาศัยอยู่ในที่ดินของรัฐ โดยเน้นการปรับปรุงชุมชนให้มีความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม โดยเสนอโครงการบ้านมั่นคง เมื่อชุมชนได้เข้าร่วมโครงการโดยเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการโดยชาวบ้านในชุมชนเอง โดยรัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนโดยไม่ได้เข้าไปจัดการชุมชน ทำให้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนเป็นไปในทางที่ดีขึ้น โดยรัฐสามารถเข้าไปจัดการชุมชนและเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น ทำให้ความขัดแย้งที่รุนแรงเกิดการคลี่คลายมากขึ้น และเป็นการปรับปรุงชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และกลุ่มชุมชนได้เข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 และเป็นชุมชนนำร่องในการเข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคงก่อนกลุ่มชุมชนอื่น

กลุ่มชุมชน 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิในที่ดิน พบว่าชาวบ้านได้ทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างช้า ๆ และมีจำนวนชาวบ้านเข้าไปบุกรุกที่ดินไม่มากนัก โดยบุกรุกเข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถานที่เหลืออยู่ในชุมชนแทรกซึมเข้าไปในเขตที่อยู่อาศัยเดิม ส่วนกลุ่มชุมชน 3 ซึ่งเป็นชุมชนใหม่ ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิในที่ดิน พบว่าชาวบ้านได้ทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างช้า ๆ และมีจำนวนชาวบ้านเข้ามาบุกรุกไม่มากนัก โดยบุกรุกเข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถานที่เหลืออยู่ในชุมชนแทรกซึมเข้าไปในเขตที่อยู่อาศัยเดิม และพบว่ากลุ่มชุมชนทั้งสองกลุ่มได้เข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคง ในปี พ.ศ. 2548 และกำลังอยู่ในช่วงการดำเนินการ และรอการพิจารณาเพื่ออนุมัติงบประมาณในการปรับปรุงชุมชนแออัดในที่ดินเดิม

ตาราง 4.11 การเข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองเก่าเขตกลางคันคร รุ่นที่ 1 ในปี พ.ศ. 2548

กลุ่มชุมชน	ชื่อชุมชน	จำนวนบ้าน (หลังคาเรือน)	ร้อยละ
กลุ่ม 1	กำแพงเมือง	20	35.7
	ประตูดาล	10	17.8
	แจ่งหัวริน-สันโค้ง	26	46.4
	รวม	56	100.0
กลุ่ม 2	บ้านใหม่-ประตุม้า	2	10.0
	ประตูต้นผึ้ง-ท่านางลอย	14	70.0
	พระแก้ว-หัวข่วง	4	20.0
	รวม	20	100.0
กลุ่ม 3	ช่างแต้ม	2	14.3
	ประตูป่อง-ท่ามะโอ	2	14.3
	ศรีล้อม-แสงเมืองมา	10	71.4
	รวม	14	100.0

ที่มา : จากการแปลข้อมูลดาวเทียม IKONOS ปี พ.ศ. 2548 และการสำรวจภาคสนาม

4.2 กฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนในพื้นที่เมืองเก่า

ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ร่วมกันสร้างกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนขึ้นเพื่อใช้ควบคุมและจัดระเบียบการใช้ที่ดินของชาวบ้านในชุมชนมาเป็นเวลายาวนาน ตั้งแต่เริ่มมีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน เมื่อหน่วยงานรัฐ ได้แก่ กรมศิลปากร กรมธนารักษ์ และสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินและจัดการที่ดินในเขตโบราณสถานอย่างจริงจัง ภายใต้นโยบายและแนวคิดในการไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากเขตโบราณสถานได้ส่งผลกระทบต่อสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่ดินตามจารีตประเพณี โดยถูกมองข้ามกดทับและเบียดขับด้วยการอ้างสิทธิตามกฎหมายของรัฐ จนทำให้นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในการจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานที่ยุ่แน่นมากขึ้น กล่าวคือทรัพยากรที่ดินในเขตโบราณสถานได้ตกไปเป็นสมบัติของรัฐ และได้กลายมาเป็นสมบัติเปิดที่คนภายนอกชุมชนต่างเข้ามาแย่งชิง และยึดครองที่ดินได้เมื่อมีโอกาส และทำให้เกิดการละเมิดกฎกติกาการใช้ที่ดินตามจารีตประเพณีของชุมชนขึ้น ทำให้ชุมชนได้ใช้กฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนเป็นข้อต่อรองกับอำนาจรัฐ ในการเรียกร้องสิทธิชุมชนเพื่อต้องการอยู่อาศัยร่วมกับพื้นที่โบราณสถานต่อไป และต้องการแสดงให้รัฐเห็นว่าชุมชนสามารถจัดการที่ดินในเขตโบราณสถานได้

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชน ในประเด็นของการสร้างและบังคับใช้กฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนในเขตโบราณสถาน ชาวบ้านเล่าว่ากฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนเป็นระบบการจัดการที่ดินที่ชุมชนได้สร้างและยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนาน ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษที่เข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน โดยในอดีตนั้นชาวบ้านมีความคิดความเชื่อเหมือนกันเกี่ยวกับเรื่องผีและอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ในพื้นที่โบราณสถาน มีเจ้าที่เจ้าทาง มีผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลปกป้องคุ้มครองพื้นที่มาช้านาน และกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนสร้างขึ้นเพื่อใช้ควบคุมและจัดระเบียบการใช้ที่ดินของชาวบ้านที่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยมีกฎกติกาข้อห้ามต่าง ๆ เกี่ยวกับการใช้ที่ดินในเขตโบราณสถาน และได้มอบอำนาจและการตัดสินใจให้แก่ผู้นำทาง ธรรมชาติ และผู้อาวุโสในชุมชน โดยตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ของชุมชนแบบดั้งเดิม ได้แก่ การยึดถือความเป็นพี่เป็นน้อง ความเป็นเครือญาติ การแบ่งปันพึ่งพาอาศัยกัน การประนีประนอม การเคารพเชื่อฟัง และยอมรับในตัวผู้นำและผู้อาวุโสตามจารีตประเพณีท้องถิ่นของชุมชน หากมีการฝ่าฝืนและละเมิดกฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน ก็จะมีการลงโทษตามความหนักเบาของการกระทำผิด โดยเริ่มจากการว่ากล่าวตักเตือน การปรับหรือการชดใช้เป็นเงินหรือสิ่งของ แต่ปัญหาทุกอย่างสามารถตัดสินและยุติลงได้ภายในชุมชน ซึ่งเป็นวิถีชีวิต และวิถีคิดของชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานร่วมกัน และได้ใช้ทรัพยากรที่ดินร่วมกัน

หลังจากการประกาศเขตพื้นที่เมืองลำปาง ให้เป็นเขตโบราณสถาน ในปี พ.ศ. 2478 และหน่วยงานรัฐเริ่มเข้าไปอ้างสิทธิ์และเข้าไปจัดการที่ดินในเขตโบราณสถานอย่างจริงจัง รวมทั้งการพัฒนาพื้นที่ในเขตเมืองให้เป็นศูนย์กลางความเจริญทางด้านต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านเริ่มไม่ได้สนใจการใช้กฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชนมากนัก เนื่องจากสภาพทางสังคมของชุมชนเดิมเริ่มเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น เช่น ชาวบ้านในชุมชนมีฐานะยากจน ต้องทำงานหาเช้ากินค่ำ ไม่มีเวลาในการเข้าร่วมในการบังคับใช้กฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน และการขยายอำนาจรัฐครอบคลุมพื้นที่ชุมชนเดิมมากขึ้น ทำให้ความเป็นชุมชนดั้งเดิมเริ่มสูญหายไป และการรวมกลุ่มกันของชุมชนในเขตเมืองเป็นไปได้ยากขึ้น และในปัจจุบันพบว่า การบังคับใช้กฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนได้ประสบปัญหาหลายด้าน ทั้งในด้านความสามารถของผู้นำชุมชนในการบังคับใช้กฎกติกาการใช้ที่ดิน และการไม่ยินยอมเข้าร่วมในการบังคับใช้กฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน เป็นต้น และหน่วยงานรัฐก็ไม่ยอมรับในกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนในเขตโบราณสถาน ซึ่งเป็นการต่อรองและการเรียกร้องสิทธิของชุมชนให้รัฐคืนอำนาจการจัดการที่ดินให้กับชุมชน

จากปัญหาดังกล่าว ทำให้เกิดการรื้อฟื้นกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนในเขตโบราณสถานขึ้น เนื่องจากชาวบ้านไม่ได้มีการบันทึกกฎกติกาในการใช้ที่ดินไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ส่วนใหญ่เป็นการบอกเล่าในเรื่องการจัดการที่ดินในชุมชนมาจากบรรพบุรุษที่มีการปฏิบัติสืบทอด

กันมา จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2548 ชาวบ้านในแต่ละชุมชนได้กลับไปค้นหาศักยภาพของชุมชนในการจัดการที่ดิน โดยการรื้อฟื้นสำนึกดั้งเดิม และวิธีการตัดสินใจแบบดั้งเดิมของชุมชนในอดีต มาประยุกต์เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองกับหน่วยงานรัฐที่มุ่งเน้นนโยบายในการจัดการชุมชนในเขตโบราณสถานที่ไม่เป็นธรรม และชาวบ้านได้เริ่มรื้อฟื้นกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนในเขตโบราณสถาน โดยผู้วิจัยได้ร่วมกับชาวบ้านในการร่วมรื้อฟื้นกฎกติกาการใช้ที่ดินในเขตเมืองเก่า มีการจัดประชุมชาวบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชน และการสำรวจพื้นที่โบราณสถานในชุมชน โดยมีผู้เข้าร่วมในการจัดประชุม ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน ผู้อาวุโสในชุมชน และชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน

จากการรื้อฟื้นกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนนั้น ชาวบ้านต้องการให้หน่วยงานรัฐเห็นว่าชาวบ้านสามารถจัดการที่ดินที่อยู่อาศัยมาช้านานตั้งแต่บรรพบุรุษได้ และต้องการเรียกร้องให้หน่วยงานรัฐออกเอกสารสิทธิแบบสัญญาเช่าที่ดินที่ถูกต้องตามกฎหมายให้กับชุมชน เพื่อให้เกิดการถือครองที่ดินที่เป็นธรรม และมีความมั่นคงในการอยู่อาศัยได้ต่อไปในระยะยาว และเพื่อให้เกิดการจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการจัดการที่ดินของชุมชนเอง โดยชาวบ้านเชื่อว่ากฎกติกาในการจัดการที่ดินของชุมชนจะทำให้เกิดความมั่นคงในการถือครองที่ดินมากขึ้น และเมื่อชุมชนได้พัฒนาระบบการจัดการที่ดินให้เข้มแข็งแล้ว จะมีส่วนช่วยในการผลักดันนโยบายให้หน่วยงานรัฐรับรองสิทธิในการจัดการและการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมได้

กฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนในเขตโบราณสถานนั้นจะตั้งอยู่บนพื้นฐานเดิมหรือสำนึกเดิมของชุมชนที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา เพื่อเป็นการสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนผ่านกระบวนการวางแผน โดยการเก็บรวบรวมข้อมูล และการระบุทรัพยากรทางวัฒนธรรมในพื้นที่เมืองเก่าในแต่ละชุมชน และได้มีการจัดประชุมกลุ่มย่อยของชาวบ้านเพื่อทำการตรวจสอบข้อมูลให้กับชาวบ้านในภายหลังจากการสำรวจด้วย โดยในแต่ละกลุ่มชุมชนมีกฎกติกาในการจัดการที่ดินในเขตเมืองเก่าที่คล้ายคลึงกัน และผู้วิจัยได้สรุปกฎกติกาการใช้ที่ดินตามประเภทของพื้นที่โบราณสถาน ได้แก่ พื้นที่กำแพงเมืองเก่า คูเมืองเก่า วัดเก่า พื้นที่ทางเดินโบราณในชุมชน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.2.1 พื้นที่กำแพงเมืองเก่า

4.2.1.1 ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่า ต้องช่วยกันสอดส่องดูแล ไม่ให้คนนอกชุมชนเข้ามาบุกรุกอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่าเพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นการรักษาพื้นที่กำแพงเมืองเก่าที่เหลืออยู่ในชุมชนให้คงอยู่สืบไป แต่หากมีคนนอกชุมชนเข้ามาบุกรุกที่ดินเพิ่มในภายหลังให้ชาวบ้านแจ้งผู้นำชุมชนก่อน แล้วร่วมกันหาทางแก้ไขโดยการจัดประชุมภายในชุมชน

4.2.1.2 ห้ามขายสิทธิในที่ดินให้กับคนนอกชุมชนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกในชุมชน เนื่องจากจะทำให้เกิดความแออัดในชุมชนมากขึ้น และที่ดินที่เป็นของคนในชุมชนเดิมจะตกไปเป็นของคนนอกชุมชน และอาจเกิดผลกระทบต่อคนในชุมชนเดิมได้ เช่น ปัญหาเรื่องการสร้างที่อยู่อาศัย รุกล้ำที่ดินระหว่างคนที่อยู่ในชุมชนเดิมและคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ และถ้ามีความจำเป็นต้องขายที่ดิน ให้ปรึกษาผู้นำชุมชน และคณะกรรมการชุมชนก่อน หรือนำเรื่องเข้าที่ประชุมของชุมชนเพื่อหาทางออกร่วมกัน

4.2.1.3 การซื้อ - ขาย สิทธิในที่ดินของชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนสามารถกระทำได้ แต่มีเงื่อนไขว่าคนที่ซื้อที่ดินในชุมชนต้องอาศัยอยู่ในชุมชนอย่างน้อย 5 ปี และต้องเป็นเครือญาติกับคนในชุมชนเดิมหรือต้องได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนว่าได้เป็นสมาชิกของชุมชน โดยเงื่อนไขในการได้รับการยอมรับว่าเป็นสมาชิกของชุมชน จะพิจารณาจากการเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การเข้าร่วมการประชุมของชุมชน การช่วยเหลือเพื่อนบ้านที่อยู่ในชุมชน เป็นต้น

4.2.1.4 การต่อเติมบ้านเรือน และการสร้างบ้านหลังใหม่ในเขตกำแพงเมือง ต้องขออนุญาตผู้นำชุมชนและคณะกรรมการชุมชน หรือนำเรื่องเข้าที่ประชุมของชุมชนก่อน เพื่อร่วมพิจารณาความเป็นไปได้และความจำเป็นของชาวบ้านในชุมชน และชาวบ้านต้องช่วยกันดูแลบริเวณบ้านของตนเองให้มีสภาพที่น่าอยู่ เป็นระเบียบ และมีความกลมกลืนกับพื้นที่โบราณสถานภายในชุมชน เช่น ต้องไม่ต่อเติมบ้านเรือนให้มีระดับความสูงของแนวหลังคาสูงเกินระดับของแนวกำแพงเมืองเก่า และถ้ามีการปรับปรุงบ้านเรือนต้องใช้วัสดุในการสร้างบ้านให้มีความกลมกลืนกับลักษณะของกำแพงเมืองเดิม และไม่สร้างบ้านที่ทำให้เกิดทัศนอุจาดขึ้น เช่น การใช้สีสังูดฉาด การต่อเติมอาคารรุกล้ำเขตกำแพงเมือง หรือสร้างประชิดแนวกำแพงเมือง และห้ามมีการต่อสายไฟหรือวางแนวท่อน้ำ พาดผ่านเข้าไปในพื้นที่กำแพงเมือง

4.2.1.5 การใช้ประโยชน์ในที่ดินกำแพงเมืองสามารถใช้ประโยชน์ในการอยู่อาศัยค้าขาย เลี้ยงสัตว์ได้ แต่ห้ามสร้างบ้านเช่าในเขตกำแพงเมือง เพื่อป้องกันคนนอกชุมชนเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มเติม

4.2.1.6 ห้ามขุดเจาะ รื้อถอน ถมที่ หรือเข้าไปบุกรุกทำลายกำแพงเมืองเก่าเพิ่มเติม หากมีการบุกรุกทำลาย จะถือว่าผิดซึ่งเป็นความเชื่อของชาวบ้านว่าเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

4.2.1.7 ผู้ละเมิดข้อตกลงจะถูกลงโทษ โดยขั้นแรกเป็นการว่ากล่าวตักเตือน ถ้ายังกระทำผิดอีกจะลงโทษโดยการไม่ให้เป็นสมาชิกในชุมชน และไม่ได้รับความช่วยเหลือจากคนภายในชุมชน

4.2.2 พื้นที่คูเมืองเก่า

4.2.2.1 ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่คูเมืองเก่าต้องช่วยกันสอดส่องดูแล ไม่ให้คนนอกชุมชนเข้ามาบุกรุกเพิ่มเติมอีก เพื่อเป็นการรักษาสภาพคูเมืองเก่าที่เหลืออยู่ในชุมชนให้คงอยู่ต่อไป แต่หากมีคนนอกชุมชนเข้ามาบุกรุกที่ดินเพิ่มในภายหลัง ให้ชาวบ้านแจ้งผู้นำชุมชนก่อน แล้วร่วมกันหาทางแก้ไขโดยการจัดประชุมภายในชุมชนเพื่อหาทางออกร่วมกัน

4.2.2.2 ห้ามขายสิทธิในที่ดินให้กับคนนอกชุมชนที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิกในชุมชน เนื่องจากการขายสิทธิที่ดินจะทำให้ที่ดินของชาวบ้านในชุมชนเดิมตกไปเป็นของคนนอกชุมชน และอาจเกิดผลกระทบต่อคนในชุมชนได้ เช่น ปัญหาการสร้างบ้านเรือนรुकล้ำในเขตคูเมืองเก่า การถมที่ในเขตคูเมืองและปิดกั้นทางน้ำในแนวคูเมือง และเกิดปัญหาการระบายน้ำเสียจากครัวเรือนลงสู่เขตคูเมือง ก่อให้เกิดน้ำเน่าเสียในชุมชน และถ้ามีความจำเป็นต้องขายที่ดินให้ปรีกษาผู้นำชุมชน และคณะกรรมการชุมชน หรือนำเรื่องเข้าที่ประชุมในชุมชนเพื่อหาทางออกร่วมกัน

4.2.2.3 การซื้อ - ขายสิทธิในที่ดินของชาวบ้านที่อยู่ในชุมชน สามารถกระทำได้โดยมีเงื่อนไขว่าชาวบ้านที่จะซื้อที่ดินต้องอาศัยอยู่ในชุมชนมาอย่างน้อย 5 ปี และต้องเป็นเครือญาติกับคนในชุมชนเดิม หรือต้องได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนว่าเป็นสมาชิกของชุมชนแล้ว โดยการได้รับการยอมรับว่าเป็นสมาชิกของชุมชน จะพิจารณาจากการเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การเข้าร่วมประชุมในชุมชน การช่วยเหลือเพื่อนบ้านที่อยู่ในเขตชุมชน เป็นต้น

4.2.2.4 ห้ามมีการต่อเติมอาคารบ้านเรือน การสร้างบ้านหลังใหม่ในเขตคูเมือง และห้ามมีการใช้ประโยชน์ที่ดินรุกล้ำเข้าไปในเขตคูเมือง หรือปิดกั้นทางน้ำในแนวคูเมืองเก่า หากมีความจำเป็นต้องต่อเติมหรือสร้างบ้านหลังใหม่ในคูเมือง ต้องขออนุญาตผู้นำชุมชน และคณะกรรมการชุมชน หรือนำเรื่องเข้าที่ประชุมในชุมชนเพื่อหาทางออกร่วมกัน

4.2.2.5 ห้ามรื้อถอน ถมที่คูเมือง หรือบุกรุกทำลายคูเมืองเก่าเพิ่มเติม หากมีการบุกรุกทำลาย ถือว่าซัด และจะมีอันเป็นไป ตามความเชื่อของชาวบ้านว่าเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

4.2.2.6 ผู้ละเมิดข้อตกลงจะถูกลงโทษ โดยขั้นแรกเป็นการว่ากล่าวตักเตือน ถ้ายังกระทำผิดอีกจะลงโทษโดยการไม่ให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในชุมชน และไม่ได้รับความช่วยเหลือจากคนในชุมชน

4.2.3 พื้นที่วัดเก่า

4.2.3.1 ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่วัดเก่าสามารถอยู่อาศัยในพื้นที่ต่อไปได้ แต่ต้องช่วยกันสอดส่องดูแล ไม่ให้คนนอกชุมชนเข้ามาบุกรุกเพิ่มเติมอีก เพื่อเป็นการรักษาวัดเก่า วัดร้างที่เหลืออยู่ในชุมชนให้คงอยู่สืบต่อไป แต่หากมีคนนอกชุมชนเข้ามาบุกรุกที่ดินเพิ่มในภายหลัง

ให้ชาวบ้านแจ้งผู้นำชุมชนเพื่อเจรจาตกลงกันก่อน และนำเรื่องเข้าประชุมภายในชุมชนเพื่อหาทางออกร่วมกัน

4.2.3.2 ห้ามขายสิทธิในที่ดินให้กับคนนอกชุมชน ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกในชุมชน เนื่องจากจะทำให้ที่ดินที่เป็นของคนในชุมชนเดิมตกไปเป็นของคนนอกชุมชน ถ้ามีความจำเป็นต้องขายที่ดินให้ปรึกษาผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน หรือนำเรื่องเข้าที่ประชุมเพื่อหาทางออกร่วมกัน

4.2.3.3 การซื้อ - ขาย สิทธิในที่ดินของชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนสามารถทำได้ แต่มีเงื่อนไขว่าคนที่ซื้อที่ดินต้องอาศัยอยู่ในชุมชนอย่างน้อย 5 ปี และต้องเป็นเครือญาติกับคนในชุมชนเดิมหรือ ต้องได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนว่าเป็นสมาชิกของชุมชนก่อน โดยการได้รับการยอมรับว่าเป็นสมาชิกของชุมชน พิจารณาจากการเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การเข้าร่วมการประชุมในชุมชน การช่วยเหลือเพื่อนบ้านที่อยู่ในชุมชน เป็นต้น

4.2.3.4 ห้ามมีการต่อเติมอาคารบ้านเรือน การสร้างบ้านหลังใหม่ในเขตวัดเก่า วัดร้างในเขตชุมชน และห้ามมีการใช้ประโยชน์ที่ดินรุกล้ำเข้าไปในเขตวัดเก่า หากมีความจำเป็นต้องขออนุญาตผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน หรือเข้าที่ประชุมของชุมชนเพื่อหาทางออกร่วมกัน

4.2.3.5 ห้ามรื้อถอนหรือบุกรุกทำลายวัดเก่าเพิ่มเติม ห้ามลักลอบนำโบราณวัตถุที่หลงเหลืออยู่ในพื้นที่วัดเก่าไปขาย หากมีการบุกรุกทำลาย หรือลักขโมยถือว่าผิดจะมีอันเป็นไป ตามความเชื่อของชาวบ้านว่าเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

4.2.3.6 ผู้ละเมิดข้อตกลงจะถูกลงโทษ โดยขั้นแรกเป็นการว่ากล่าวตักเตือน ถ้ายังกระทำผิดอีกจะลงโทษ โดยการไม่ให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในชุมชน และไม่ได้รับความช่วยเหลือจากคนในชุมชน

4.2.4 พื้นที่ทางเดินโบราณในชุมชน

4.2.4.1 ห้ามมีการสร้างอาคารบ้านเรือน รั้วบ้าน ปิดทางเดินโบราณ หรือการใช้ประโยชน์ที่ดิน เช่นการปลูกพืช การสร้างคอกเลี้ยงสัตว์ปิดทับเส้นทาง ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวบ้านในชุมชนว่าพื้นที่ทางเดินโบราณในชุมชนเป็นทางเดินของผีसांगเทวดาที่สิงสถิตย์อยู่ในพื้นที่เมืองเก่า และถ้าลบหลู่จะถือว่าผิดจะมีอันเป็นไป ตามความเชื่อของชาวบ้านว่าเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

4.2.4.2 ผู้ละเมิดข้อตกลงจะถูกลงโทษ โดยขั้นแรกเป็นการว่ากล่าวตักเตือนถ้ายังกระทำผิดอีกจะลงโทษ โดยการไม่ให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในชุมชน และไม่ได้รับความช่วยเหลือจากคนในชุมชน

4.2.5 พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ได้แก่ พื้นที่ช่วงเมืองโบราณ และพื้นที่ลานประกอบกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีดั้งเดิมของชุมชน ได้แก่ พื้นที่ศาลเจ้าพ่อสิบสองเมือง และศาลเจ้าพ่อประตุม้า เป็นต้น

4.2.5.1 ชาวบ้านต้องช่วยกันสอดส่องดูแล ไม่ให้คนในชุมชนเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยหรือเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และป้องกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปบุกรุกพื้นที่เพื่อเป็นการรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นสาธารณะสมบัติของชุมชนส่วนรวม ที่เหลืออยู่ในชุมชนให้คงอยู่สืบต่อไป

4.2.5.2 ห้ามรื้อถอนหรือบุกรุกทำลายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ห้ามเข้าไปทำกิจกรรมใด ๆ ที่เป็นการลบหลู่ต่อพื้นที่ หากมีการบุกรุกทำลายหรือทำกิจกรรมที่ไม่เหมาะสม จะถือว่าขัดตามความเชื่อของชาวบ้านว่าเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

4.2.5.3 ผู้ละเมิดข้อตกลงจะถูกลงโทษ โดยขั้นแรกเป็นการว่ากล่าวตักเตือนถ้ายังกระทำผิดอีก จะลงโทษโดยการไม่ให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในชุมชน และไม่ได้รับความช่วยเหลือจากคนในชุมชน

จากกฎกติกาในการใช้ที่ดินของชุมชนในเขตโบราณสถาน พบว่าชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนจะมีหลักเกณฑ์ที่คล้ายกัน แต่มีความแตกต่างกันในการสร้างและการบังคับใช้กฎกติกาในการใช้ที่ดินในชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ได้แก่ ชุมชนกำแพงเมือง ชุมชนประตูตาล และชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่บุกรุกในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์เป็นกลุ่มชุมชนที่มีความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐมาก และเป็นกลุ่มชุมชนที่มีการรวมตัวเหนียวแน่นในการต่อต้านอำนาจรัฐ และการจัดการชุมชนโดยชาวบ้านเอง โดยได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2400 และมีชาวบ้านบุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเป็นจำนวนมาก พบว่าชาวบ้านได้สร้างกฎกติกาการใช้ที่ดินมานานแล้ว ตั้งแต่เริ่มเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชน และยึดถือปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงในปัจจุบัน โดยชาวบ้านได้บังคับใช้กฎกติกาในการใช้ที่ดินอย่างเคร่งครัดเนื่องจากไม่ต้องการให้คนนอกชุมชนเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนเพิ่มมากขึ้น และพื้นที่โบราณสถานได้มีชาวบ้านครอบครองและอยู่อาศัยจนเต็มพื้นที่แล้ว และผู้นำชุมชนมีความเข้มแข็ง เป็นที่ยอมรับนับถือของคนในชุมชนทำให้สามารถควบคุมให้มีการบังคับใช้กฎกติกาในการใช้ที่ดินในชุมชน และมีการลงโทษผู้ฝ่าฝืนในชุมชนบ่อยครั้ง ทำให้คนในชุมชนยอมรับและปฏิบัติตามกฎกติกาการใช้ที่ดินและการสร้างกฎกติกาการใช้ที่ดินขึ้นมาในชุมชนนั้นเพื่อต้องการให้หน่วยงานรัฐยอมรับในสิทธิการครอบครองที่ดิน และ เพื่อต้องการรักษาสิทธิที่ดินให้กับรุ่นลูกรุ่นหลานให้อยู่อยู่อาศัยในชุมชน

ได้ต่อไป และกลุ่มชุมชน กลุ่ม 1 เป็นกลุ่มชุมชนตัวอย่างให้กับชุมชนอื่นในการบังคับใช้กฎหมายในการใช้ที่ดินในชุมชนด้วย

จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน เล่าว่าได้มีการสร้างกฎหมายในการใช้ที่ดินขึ้นมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเป็นข้อตกลงด้วยวาจาทั้งสิ้น ส่วนการทำข้อตกลงเป็นลายลักษณ์อักษรมีเฉพาะกรณีการทำบันทึกช่วยจำ ในปี พ.ศ. 2535 ซึ่งผู้นำชุมชนของทั้งสามชุมชนเป็นผู้เก็บรักษาไว้ และเป็นผู้มีอำนาจในการดูแลจัดการ และบังคับใช้กฎหมายในการจัดการที่ดิน และมีการลงโทษผู้กระทำผิดในชุมชน เช่นกรณีของนางฉวี อายุ 61 ปี ฐานะยากจน อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 และได้ก่อสร้างบ้านเรือนรुक้าเข้าไปในพื้นที่ทางเดินโบราณ ทำให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในชุมชนเข้าไปจัดการโดยใช้กฎหมายการใช้ที่ดินของชุมชนมาบังคับใช้ โดยต้องการให้นางฉวีรื้อถอนบ้านบางส่วนที่รุก้าเข้าไปในพื้นที่ทางเดินโบราณ แต่นางฉวีเพิกเฉยไม่ยอมปฏิบัติตาม ทำให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในชุมชนร่วมกันลงโทษนางฉวี โดยการไม่ให้ความช่วยเหลือใด ๆ และไม่ยินยอมให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2548 ผู้ศึกษาได้จัดประชุมชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ได้แก่ ชุมชนกำแพงเมืองและชุมชนประตูตาลเพื่อรื้อฟื้นกฎหมายการใช้ที่ดินร่วมกัน และทำบันทึกช่วยจำจากการสนทนาของชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วย ผู้อาวุโส พระ ผู้ทรงคุณวุฒิ และคณะกรรมการชุมชน และชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตโบราณสถาน ในวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2548 เวลา 10.00 – 15.00 น. ณ ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานในชุมชนกำแพงเมือง และได้จัดประชุมชาวบ้านในชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง ในวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2548 เวลา 13.00 – 16.00 น. ณ วัดแจ้งหัวริน

กลุ่มชุมชนกลุ่ม 2 ได้แก่ ชุมชนบ้านใหม่-ประตูม้า ชุมชนประตูต้นผึ้ง-ท่านางลอย และชุมชนพระแก้ว-หัวข่วง ซึ่งเป็นชุมชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2450 เป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยได้รับเอกสารสิทธิ์ กล่าวคือชาวบ้านส่วนใหญ่ อยู่อาศัยในที่ดินของตนเอง กลุ่มชุมชนดังกล่าวมีการสร้างกฎหมายการใช้ที่ดินมานานแล้วตั้งแต่เริ่มเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชน และยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน และพบว่ากลุ่มชาวบ้านเองก็ไม่ได้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์การใช้ที่ดินในชุมชนอย่างเคร่งครัด เนื่องจากไม่มีแกนนำชาวบ้านหรือผู้นำชุมชนมารับผิดชอบในการบังคับใช้ หรือการลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎหมายในการใช้ที่ดินได้อย่างแท้จริง โดยมีการยืดหยุ่นให้มีการกระทำผิดต่อกฎหมายในการจัดการที่ดินบ่อยครั้ง แต่เมื่อมีการกระทำผิดกฎหมายการใช้ที่ดินที่ทำให้เกิดผลเสียต่อชุมชน ผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้มีการลงโทษผู้กระทำผิดกฎหมายการใช้ที่ดิน แต่เป็นเพียงการว่ากล่าวตักเตือนเท่านั้น ไม่ได้ใช้วิธีรุนแรงแต่อย่างใด แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้ใช้กฎหมายการจัดการที่ดินได้เพียงบางข้อเท่านั้น

เช่นกรณีของนางตรี อายุ 55 ปี ฐานะยากจน อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านใหม่-ประดุม้า โดยเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2490 โดยมีพื้นที่ครอบครองประมาณ 60 ตารางวา และได้สร้างบ้านรुकกล้าเขตพื้นที่ศาลเจ้าพ่อดำ ซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน สร้างความไม่พอใจกับชาวบ้านในชุมชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากศาลเจ้าดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านเคารพบูชา และเชื่อถือเป็นอย่างมาก ทำให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในชุมชนได้เข้าไปเจรจากับนางตรี โดยบังคับใช้กฏกติกาในการจัดการที่ดินของชุมชน เพื่อต้องการให้นางตรีรื้อถอนบ้านที่รุกกล้าเขตศาลเจ้าศักดิ์สิทธิ์ แต่นางตรีก็เพิกเฉยและไม่ยอมปฏิบัติตาม และผู้นำชุมชนก็ไม่ได้จัดการขั้นเด็ดขาดแต่อย่างใด

ในปี พ.ศ. 2548 ผู้ศึกษาได้จัดประชุมชาวบ้านในชุมชนบ้านใหม่-ประดุม้า เพื่อรื้อฟื้นกฏกติกาการใช้ที่ดินร่วมกัน และทำบันทึกช่วยจำจากการสนทนาของชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้อาวุโส พระ ผู้ทรงคุณวุฒิและคณะกรรมการชุมชน และชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตโบราณสถานในวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2548 เวลา 10.00 – 12.00 น. ณ ลานจัดประชุมในชุมชน และได้จัดประชุมชาวบ้าน ได้แก่ ชุมชนพระแก้ว-หัวข่วง และชุมชนประตูต้นฝิ่ง-ท่านางลอย ในวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2548 เวลา 10.00 – 14.00 น. ณ ลานวัดพระแก้ว-หัวข่วง

กลุ่มชุมชนกลุ่ม 3 ได้แก่ ชุมชนช่างแด้ม ชุมชนประตูป่อง-ท่ามะโอ และชุมชนศรีล้อม-แสงเมืองมา ซึ่งเป็นชุมชนที่เข้าไปตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2470 และเป็นชุมชนใหม่ที่มีชาวบ้านอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานไม่มากนัก และชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถานโดยได้รับเอกสารสิทธิ์ กล่าวคือชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในที่ดินของตนเอง และกลุ่มชุมชนเริ่มมีการสร้างกฏกติกาการใช้ที่ดินเมื่อไม่นานมานี้เอง โดยสร้างขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2540 – 2548 เนื่องจากทั้งสามชุมชนมีจำนวนผู้นุกรุกจำนวนไม่มาก ประกอบกับผู้นำชุมชนไม่ได้สนใจในการบังคับใช้กฏกติกาการใช้ที่ดิน และชาวบ้านไม่ปฏิบัติตามกฏกติกาในการใช้ที่ดิน ไม่มีการจัดประชุมในการแก้ปัญหาชุมชนที่บุกรุกโบราณสถานบ่อยครั้งนัก ทำให้ชาวบ้านไม่ได้รับรู้กฏกติกาในการจัดการที่ดินของชุมชนมากนัก มีเพียงแต่กลุ่มผู้นำชุมชนและคณะกรรมการชุมชนเท่านั้นที่รับรู้ และชาวบ้านเองก็ไม่ได้ปฏิบัติตามกฏอย่างเคร่งครัด แต่เมื่อมีการกระทำผิดกฏกติกาการใช้ที่ดินที่ทำให้เกิดผลเสียต่อชุมชน พบว่ามีการลงโทษชาวบ้านบ้าง แต่ก็เพียงการว่ากล่าวตักเตือนเท่านั้น ไม่ได้ใช้วิธีรุนแรงแต่อย่างใด เช่น ในกรณีของนายเฟื่อง อายุ 60 ปี ฐานะยากจนและอาศัยอยู่ในชุมชนช่างแด้ม มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 ได้สร้างบ้านรุกกล้าเข้าไปในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ได้แก่ หอเจ้าพ่อสิบสองเมือง และผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้เข้าไปว่ากล่าวตักเตือนให้นายเฟื่องย้ายออกจากพื้นที่ดังกล่าว เนื่องจากเป็นการลบหลู่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน และนายเฟื่องก็ไม่ยอมปฏิบัติตามแต่อย่างใด โดยอ้างว่าตนมีฐานะยากจนและอยู่อาศัยในพื้นที่มานานแล้วไม่ต้องการย้ายออกไปอยู่ที่อื่น

ในปี พ.ศ. 2548 ผู้ศึกษาได้จัดประชุมชาวบ้านในชุมชนข้างแตร เพื่อรื้อฟื้นกฎกติกาการใช้ที่ดินร่วมกัน และทำบันทึกช่วยจำจากการสนทนาของชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วย ผู้อาวุโส พระผู้ทรงคุณวุฒิและคณะกรรมการชุมชน และชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชน ในวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2548 เวลา 13.00 – 16.00 น. ณ บ้านของผู้นำชุมชน และได้จัดประชุมชาวบ้านในชุมชนประตูปอง-ท่ามะโอ และชุมชนศรีล้อม-แสงเมืองมา ในวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2548 เวลา 10.00 – 14.00 น. ณ ลานจัดประชุมบริเวณวัดแสงเมืองมา

กฎกติกาในการจัดการที่ดินของชุมชนในเขตโบราณสถานที่กำลังกล่าวมา ขึ้นอยู่กับอำนาจของชุมชนมากกว่าอำนาจทางกฎหมาย และวางอยู่บนหลักของการจัดการทรัพยากรเชิงซ้อน กล่าวคือแม้ว่าจะมีการจัดการที่ดินโดยให้สิทธิการใช้แก่ชาวบ้านรายครัวเรือน แต่สิทธิการจัดการที่ดินโดยรวมยังเป็นของชุมชน หากครัวเรือนใดมีการละเมิดกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชน จะถูกชาวบ้านในชุมชนร่วมกันว่ากล่าวตักเตือนก่อน หรือไม่ให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของชุมชน เป็นต้น แท้จริงแล้วระบบการจัดการทรัพยากรที่อิงกับอำนาจของชุมชนนั้น เป็นระบบที่ชุมชนท้องถิ่นยึดถือปฏิบัติกันมา ตั้งแต่เริ่มมีการเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานแล้ว ก่อนที่จะถูกอำนาจรัฐเข้าไปอ้างสิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดิน และเข้าไปจัดการที่ดินแต่เพียงฝ่ายเดียวในพื้นที่โบราณสถาน

4.3 ความสลับซับซ้อนของสิทธิในทรัพยากรที่ดินเขตโบราณสถาน

การกำหนดระบบสิทธิในทรัพยากรนั้นจะเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยระบบสิทธิสามารถแบ่งออกได้เป็นสี่ประเภท คือ ระบบสิทธิของรัฐ ระบบสิทธิส่วนบุคคล ระบบสิทธิส่วนรวม และระบบซึ่งไม่มีกรรมสิทธิ์หรือเปิดเสรี แต่ปัจจุบันการจัดการทรัพยากรของหน่วยงานรัฐได้เลือกใช้ระบบการจัดการเชิงเดี่ยวมากกว่าระบบการจัดการเชิงซ้อน โดยยึดแต่หลักสิทธิเชิงเดี่ยว ที่เน้นปัจเจกนิยม ซึ่งมีแต่ระบบสิทธิส่วนบุคคลและระบบสิทธิของรัฐ แต่ละเลยสิทธิของส่วนรวม และรัฐได้เข้าแทรกแซงการจัดการของชุมชนและมีบทบาทเหนือชุมชน โดยใช้แนวคิดแบบระบบกรรมสิทธิ์เป็นของรัฐโดยสมบูรณ์ ขณะที่แนวคิดของชุมชนในการจัดการทรัพยากรคือกรรมสิทธิ์แบบส่วนรวม

ทั้งนี้ในบางสถานการณ์ การแบ่งระบอบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรดังกล่าว ไม่สามารถแยกออกจากกันอย่างชัดเจน เพราะในความเป็นจริงสิทธิในทรัพยากรแต่ละประเภท มีความเป็นพลวัตและมีลักษณะที่คาบเกี่ยวกัน มีความยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา รวมทั้งระบอบกรรมสิทธิ์ยังมีหลายรูปแบบซ้อนกัน สิทธิไม่ได้มีเพียงรูปแบบเดียวที่ตายตัว แต่มีหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ สิทธิในการเข้าถึง สิทธิในการใช้ สิทธิในการจัดการ สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับ

คนอื่น และสิทธิในการคิดกัน และสิทธิยังมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ตามเวลา และสถานที่ด้วย

จากเหตุผลข้างต้น ผู้วิจัยพยายามอธิบายความสลับซับซ้อนของสิทธิในทรัพยากรที่ดินในเขตโบราณสถาน เพื่อให้เข้าใจสิทธิในทรัพยากรที่ดินที่มีพลวัตและผสมผสานสิทธิในแต่ละประเภทอย่างหลากหลาย และเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรที่ดินระหว่างรัฐและชุมชน ดังนี้

4.3.1 ยุคบุกเบิกที่ดินและการเริ่มต้นอ้างสิทธิที่ดินในพื้นที่เมืองเก่า (ในช่วงปี พ.ศ. 2478

- 2503)

ในยุคบุกเบิกที่ดิน ชาวบ้านเริ่มทยอยเข้าไปตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2400 โดยเข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน ได้แก่ กำแพงเมืองเก่า คูเมืองเก่า และวัดเก่า เป็นต้น และเมื่อมีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานจำนวนมากขึ้น ชาวบ้านได้อ้างสิทธิในที่ดินตามจารีตประเพณีท้องถิ่นของชุมชนในเขตเมืองเก่า โดยสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตโบราณสถานของชาวบ้านมีสองประเภท ประเภทแรกคือสิทธิส่วนบุคคล ซึ่งเป็นสิทธิที่เกิดจากการแผ้วถางจับจองที่ดินและเข้าไปอยู่อาศัยในที่ดินเขตโบราณสถาน และประเภทที่สองคือสิทธิส่วนรวม ซึ่งเป็นสิทธิที่ชาวบ้านทุกคนในชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนได้ เช่น การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน การใช้น้ำจากคูเมืองเก่า และการเก็บพืชพรรณไม้ในเขตกำแพงเมืองเก่ามาใช้ประโยชน์ เป็นต้น

จากการอ้างสิทธิการใช้ที่ดินในเขตโบราณสถานของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าชุมชนได้มีการกำหนดสิทธิในการใช้ที่ดิน และใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วมกันในเขตโบราณสถานมาเป็นเวลายาวนานแล้ว และชาวบ้านทุกคนในชุมชนต่างรับรู้ร่วมกันว่าพื้นที่โบราณสถานที่ได้เข้าไปจับจองอยู่อาศัยนั้น เป็นสิทธิของชุมชนที่ได้มีการอ้างสิทธิตามจารีตประเพณีของชุมชนก่อนที่หน่วยงานรัฐจะเข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินเขตโบราณสถานในภายหลัง

หน่วยงานรัฐได้เริ่มเข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถาน ในปี พ.ศ. 2478 โดยเข้าไปประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่าเขลางค์นคร รุ่นที่ 1 เพื่อขึ้นทะเบียนเป็นเขตโบราณสถาน โดยกรมศิลปากรเป็นผู้ดำเนินการ ต่อมาเจ้าหน้าที่จากกรมศิลปากรได้เริ่มเข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในพื้นที่เมืองเก่า แต่ไม่ได้เข้าไปจัดการชุมชนในเขตโบราณสถานอย่างจริงจัง และยังปล่อยให้ชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานส่วนใหญ่ไม่รู้ว่าพื้นที่โบราณสถานเป็นที่ดินของรัฐ และชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ที่ดินในการอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา แสดงให้เห็นว่าหลังจากการประกาศเขตพื้นที่โบราณสถานแล้ว ชาวบ้านได้อ้างสิทธิในที่ดินตามจารีตประเพณีของชุมชน

เหมือนเช่นเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงสิทธิการใช้พื้นที่โบราณสถาน และชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่โบราณสถานซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเช่นเดิม ต่อมาในปี พ.ศ. 2498 กรมศิลปากรได้เข้าไปสำรวจจริงวัดพื้นที่โบราณสถาน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลและเพื่อขึ้นทะเบียนโบราณสถาน และสำรวจจำนวนชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน เพื่อสำรวจสถิติการบุกรุกครอบครองที่ดินของชาวบ้านในเขตโบราณสถาน แต่กรมศิลปากรไม่ได้เข้าไปดำเนินการไล่รื้อย้ายชาวบ้าน และปล่อยให้ชาวบ้านอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ต่อไป เนื่องจากในช่วงนั้นกรมศิลปากรมีหน้าที่ในการสำรวจพื้นที่โบราณสถานทั่วประเทศเพื่อขึ้นทะเบียนพื้นที่โบราณสถานเท่านั้น แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ในการจัดการชาวบ้านที่บุกรุกในเขตโบราณสถานอย่างจริงจัง ทำให้สิทธิการใช้พื้นที่โบราณสถานของชาวบ้านในชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมในเขตโบราณสถานได้เหมือนเช่นเดิม

ในยุคบุกเบิกที่ดินและการเริ่มต้นอ้างสิทธิในที่ดินในเขตโบราณสถานระหว่างหน่วยงานรัฐและชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมุ่งอธิบายลักษณะของสิทธิที่เกิดขึ้นในพื้นที่โบราณสถานแต่ละประเภท ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ตามเวลา และสถานที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.3.1.1 สิทธิในพื้นที่กำแพงเมืองเก่า

กำแพงเมืองเก่าเป็นโบราณสถานที่สูงขึ้นเป็นแนวเขตของเมือง และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มายาวนานหลายยุคสมัย ต่อมาได้ถูกทิ้งร้างและกลายมาเป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่าที่ปกคลุมด้วยพืชพรรณหลากหลายชนิด และเป็นพื้นที่โบราณสถานที่เสื่อมโทรมไปตามกาลเวลา ไม่มีใครเข้าไปอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของ และเริ่มมีชาวบ้านทยอยเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตกำแพงเมืองเก่า โดยการเข้าไปแผ้วถางจับจองที่ดินและเข้าไปอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่า ทำให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับพื้นที่กำแพงเมืองเก่ามาช้านาน

การที่ชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนได้เข้าไปจับจองที่ดินและอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่าโดยมีที่ดินเป็นของตนเอง แสดงให้เห็นถึงสิทธิในการครอบครองพื้นที่กำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นสิทธิส่วนบุคคล แต่ลักษณะการจับจองที่ดินเพื่ออยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่ามีหลายรูปแบบแรก คือการจับจองฟรีในระบบใครมาก่อนได้สิทธิ์ก่อน ใครมาทีหลังต้องขออนุญาตจากผู้บุกเบิกที่ดินก่อน และการได้มาซึ่งที่ดินในระบบดังกล่าวขึ้นอยู่กับความสามารถในการบุกเบิกที่ดินของชาวบ้านในแต่ละครัวเรือน โดยชาวบ้านสามารถครอบครองพื้นที่กำแพงเมืองบริเวณใดก็ได้ไม่จำกัดพื้นที่ครอบครอง และสามารถเลือกทำเลที่ตั้งที่ดีก่อน เช่น อยู่ใกล้ถนน ใกล้ชุมชนเมือง เป็นต้น และการอ้างสิทธิในที่ดินดังกล่าวชาวบ้านจะรู้กันเองว่าเมื่อมีการจับจองที่ดินแล้ว

ชาวบ้านคนอื่นจะไม่สามารถจับจองที่ดินซ้ำซ้อนกันได้ แต่สามารถจับจองที่ดินที่อยู่ใกล้เคียงกันได้ และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เข้าไปจับจองที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่ามีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับผู้บุกเบิกที่ดินเดิม หรือเป็นคนรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน หรือเป็นคนท้องถิ่นเดียวกัน เช่น ย้ายมาจากหมู่บ้านและอำเภอเดียวกัน หรือทำงานในอาชีพเดียวกัน เป็นต้น

รูปแบบที่สอง คือการซื้อสิทธิในที่ดินต่อจากผู้บุกเบิกหรือเจ้าของที่ดินเดิม เป็นการได้มาซึ่งสิทธิในที่ดินโดยผู้บุกเบิกที่ดินจะขายสิทธิที่ดินให้ในราคาถูก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าค่ามมีดคม พร้า หมายถึงค่าเผื้องางที่ดินของผู้บุกเบิกที่ดินที่ได้เผื้องางที่ดินไว้ หรือเป็นค่าจับจองสิทธิในที่ดินของเจ้าของที่ดินเดิม ซึ่งเป็นการได้มาของสิทธิในที่ดินที่อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือเป็นคนรู้จักกับผู้บุกเบิกที่ดินหรือเจ้าของที่ดินเดิม และพบว่าผู้บุกเบิกที่ดินหรือเจ้าของที่ดินเดิมที่ต้องการขายสิทธิในที่ดินให้กับผู้อื่นในราคาถูกนั้น เพื่อต้องการเพื่อนบ้านเข้ามาอยู่อาศัยใกล้เคียงกัน เนื่องจากพื้นที่กำแพงเมืองเก่ามีสภาพรกร้าง และมีคนเข้าไปอยู่อาศัยจำนวนน้อย โดยผู้บุกเบิกที่ดินได้ชักชวนเครือญาติหรือคนรู้จักที่ไม่มีที่อยู่อาศัยในเขตเมืองให้เข้าไปอยู่อาศัยในที่ดินของตน และได้แบ่งที่ดินให้อยู่อาศัยใกล้เคียงกัน และการซื้อสิทธิที่ดินต่อจากผู้บุกเบิกของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน เช่น ในกรณีของนายฟาง อายุ 71 ปี ฐานะยากจน อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง เป็นกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ เข้าไปอยู่อาศัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 โดยการซื้อสิทธิที่ดินต่อจากผู้บุกเบิกที่ดินคือน้องสาว โดยมีพื้นที่ประมาณ 60 ตารางวา และขายสิทธิที่ดินในราคา 1,000 บาท และในกรณีนายเป็ง อายุ 70 ปี ฐานะปานกลางและประกอบอาชีพค้าขาย และอาศัยอยู่ในชุมชนบ้านใหม่-ประตูม้า เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2500 โดยซื้อสิทธิในที่ดินต่อจากคนรู้จักคือนายมาก ซึ่งประกอบอาชีพค้าขายเหมือนกัน และได้ชักชวนให้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยขายสิทธิที่ดินพื้นที่ประมาณ 50 ตารางวา ในราคา 1,200 บาท

รูปแบบที่สาม คือการสืบทอดสิทธิในที่ดินจากบรรพบุรุษ เป็นการได้มาซึ่งสิทธิในที่ดินเพื่อครอบครองและอยู่อาศัยในที่ดินเขตโบราณสถาน โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เช่น กรณีผู้บุกเบิกที่ดินต้องการมอบสิทธิในที่ดินให้กับลูกหลานให้เข้าไปครอบครองที่ดินสืบทอดต่อจากตน หรือในกรณีของผู้บุกเบิกที่ดินเสียชีวิตหรือย้ายออกไปอยู่ที่อื่น และมีชาวบ้านรุ่นลูกรุ่นหลานเข้ามาสืบทอดสิทธิในที่ดินต่อจากบรรพบุรุษของตน โดยการมอบสิทธิในที่ดินพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะมอบสิทธิให้กับลูกคนโตที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ซึ่งสามารถดูแลจัดการที่ดินสืบทอดจากบรรพบุรุษได้

พื้นที่ส่วนบุคคลในเขตกำแพงเมืองเก่า นอกจากชาวบ้านสามารถเข้าไปจับจองและอยู่อาศัยได้แล้วนั้น ชาวบ้านยังมีสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินได้หลากหลาย เช่น การเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืชผลทางการเกษตร การค้าขาย เป็นต้น ซึ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ส่วนบุคคลนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ ได้แก่ ทำเลที่ตั้งของที่ดิน ขนาดของที่ดิน สิทธิในที่ดิน ระยะเวลาในการอยู่อาศัยในชุมชน เป็นต้น และพบว่าชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนมีการใช้ประโยชน์ที่ดินแตกต่างกัน เช่นกรณีนายพล อายุ 65 ปี ฐานะยากจนประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ และชุมชนมีความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐเป็นอย่างมากในการจัดการที่ดิน โดยนายพลได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 จากการซื้อสิทธิ์ที่ดินต่อจากผู้บุกเบิกที่ดินเดิม โดยสภาพพื้นที่มีความลาดชันมากและที่ดินมีขนาดเล็ก มีพื้นที่ครอบครอง 40 ตารางวา และได้สร้างบ้านจนเต็มพื้นที่จนที่ไม่มีที่ดินเหลือสำหรับใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างอื่น และกรณีของนายสม อายุ 67 ปี อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านใหม่-ประตูม้า มีฐานะยากจน และประกอบอาชีพค้าขายในตลาด เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยได้รับเอกสารสิทธิ์ ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่าตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2500 โดยการสืบทอดสิทธิ์ที่ดินจากบรรพบุรุษ และมีที่ดินครอบครองขนาดใหญ่ 100 ตารางวา โดยได้ใช้ประโยชน์ที่ดินหลายประเภท ประกอบกับที่ดินไม่ลาดชันมาก สภาพดินดีเหมาะแก่การเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร และมีแหล่งน้ำใช้คือคูเมืองเก่าที่มีคุณภาพน้ำดีสามารถใช้ประโยชน์ในครัวเรือนได้ และอยู่ติดกับแนวเขตที่ดินของตน นอกจากจะสร้างบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัยแล้ว ได้มีการกันพื้นที่สร้างคอกเลี้ยงหมู และวัว เป็นต้น เพื่อนำผลผลิตไปขายและได้ปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินในครัวเรือนด้วย และในกรณีของนางยา อายุ 55 ปี ฐานะยากจน และประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป อาศัยอยู่ในชุมชนช่างแต้ม เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชน กลุ่ม 3 ซึ่งเป็นชุมชนใหม่ ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถานโดยได้รับเอกสารสิทธิ์ ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 โดยการสืบทอดสิทธิในที่ดินต่อจากบรรพบุรุษ โดยมีที่ดินครอบครองขนาด 70 ตารางวา และมีการใช้ประโยชน์ที่ดินหลายประเภท เช่น การปลูกพืชผักสวนครัว การเลี้ยงสัตว์ และการสร้างร้านค้าขนาดเล็กเพื่อค้าขายให้กับชาวบ้านในชุมชน

พื้นที่ส่วนบุคคลในเขตกำแพงเมืองเก่า ในกรณีของชาวบ้านที่มีที่ดินครอบครองหลายแห่งในเขตโบราณสถาน เช่นกรณีของนายปิ่น อายุ 69 ปี ฐานะปานกลางและประกอบอาชีพค้าขาย อาศัย อยู่ในชุมชนกำแพงเมือง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ ได้เข้าไปอยู่อาศัยในชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 โดยการสืบทอดที่ดินต่อจากบรรพบุรุษโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ดินและมีที่ดินครอบครอง

จำนวนสามแปลงซึ่งมีขอบเขตที่ดินอยู่ติดกัน จากนั้นได้ซื้อที่ดินในราคาถูกจากชาวบ้านในชุมชนอีกจำนวนสี่แปลง ซึ่งตั้งอยู่ในชุมชนกำแพงเมืองและชุมชนประตูตาล โดยมีขนาดที่ดินโดยเฉลี่ยประมาณ 50 ตารางวา ต่อแปลง ต่อมาในปี พ.ศ. 2503 ได้ประกาศขายที่ดินในราคาสูง มีราคาขายประมาณ 1,000 บาทต่อแปลง เพื่อการเก็งกำไรที่ดิน และได้ขายที่ดินให้กับชาวบ้านต่างถิ่นที่ต้องการเข้าไปอยู่อาศัยในชุมชน ซึ่งราคาที่ดินในชุมชนจะมีราคาถูกกว่าราคาที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ในเขตเมืองเป็นอย่างมาก ทำให้นายปิ่นสามารถขายที่ดินได้จำนวนสี่แปลง ส่วนที่ดินที่เหลือก็ได้ใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างอื่นต่อไป เช่น เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืช เป็นต้น

มุมมองทางด้านฐานะทางสังคม ที่มีผลต่อสิทธิในการใช้ที่ดินเขตกำแพงเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของกลุ่มชุมชนทั้งสามกลุ่มมีความแตกต่างกัน เช่นกรณีของนายตา อายุ 69 ปี ฐานะยากจนและประกอบอาชีพกรรมกร อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ ได้เข้าไปอยู่อาศัยในชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 โดยสร้างบ้านแบบกระท่อมมุงหญ้าคา และตั้งอยู่บนเนินของกำแพงเมืองเก่าซึ่งมีความลาดชันมาก ซึ่งอยู่สูงจากระดับถนนประมาณ 5 เมตร ทำให้เกิดความยากลำบากในการอยู่อาศัย และเกิดปัญหาการพังทลายของแนวกำแพงเมืองเก่าบ่อยครั้งจนได้รับความเสียหายกับบ้านเรือนของตนและบ้านข้างเคียง เนื่องจากตนมีฐานะยากจนไม่มีเงินจ้างแรงงานเข้าไป ปรับโฉนดที่ดินในที่ดินของตนได้ และต้องอยู่อาศัยในสภาพบ้านที่เก่าแก่ทรุดโทรม และในกรณีของนางศรีนวล อายุ 60 ปี ฐานะปานกลางและประกอบอาชีพค้าขายในตลาด อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านใหม่-ประตูม้า เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ ได้เข้าไปอยู่อาศัยในชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 โดยการซื้อสิทธิ์ในที่ดินต่อจากชาวบ้านในชุมชนเดิม มีพื้นที่ประมาณ 70 ตารางวา และได้ปรับโฉนดที่ดินซึ่งเป็นแนวกำแพงเมืองเก่าให้มีสภาพราบเรียบเหมาะแก่การปลูกบ้านอยู่อาศัย และได้สร้างบ้านครั้งปูนครั้งไม้ และกันแนวเขตรั้วบ้านอย่างชัดเจน และในกรณีของนายทา อายุ 61 ปี มีฐานะปานกลางและประกอบอาชีพค้าขาย อาศัยอยู่ในชุมชนศรีล้อม-แสงเมืองมาเป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 3 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ และได้เข้าไปอยู่อาศัยในชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนดที่ดิน และได้ปรับโฉนดดินเขตกำแพงเมืองให้มีสภาพราบเรียบ และสร้างคอกเลี้ยงสัตว์ เช่น ม้า วัว เป็นต้น แต่ไม่ได้เข้าไปอยู่อาศัยในที่ดินดังกล่าวเนื่องจากตนมีที่ดินหลายแปลงในเขตเมือง และเพียงต้องการใช้สิทธิในที่ดินเขตกำแพงเมืองของตนเท่านั้น

สิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนบุคคลในเขตกำแพงเมืองเก่า คือสิทธิของปัจเจกบุคคลที่สามารถกีดกันไม่ให้ผู้อื่นเข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินที่ได้จับจองไปแล้ว เช่น การสร้างแนวเขตที่ดิน

ล้อมรอบพื้นที่จับจอง โดยการไ้ไม้ล้อมรั้วเป็นหลักเขตล้อมรอบแปลงที่ดินหรือการปลูกต้นไม้เป็นแนวเขตที่ดิน เช่น มะม่วง ลำไย และไผ่ เป็นต้น และการสร้างบ้านเรือนในที่ดินที่จับจองไว้โดยชาวบ้านในชุมชนจะรับรู้กันเองว่าถ้ามีการสร้างแนวเขตที่ดิน หรือการสร้างบ้านเรือนบริเวณใดไปแล้ว ถือว่ามีการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของที่ดิน ไม่สามารถเข้าไปจับจองที่ดินบริเวณนั้นได้

พื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังไม่มีชาวบ้านเข้าไปครอบครองอยู่อาศัย โดยเป็นพื้นที่ที่มีทำเลที่ตั้งไม่เหมาะสมในการอยู่อาศัย เช่น มีสภาพพื้นที่ที่มีความลาดชันมาก และมีพืชพรรณขึ้นปกคลุมทั่วบริเวณ และไม่มียถนนหนทางเข้าถึง เป็นต้น ต่อมาชุมชนได้กันพื้นที่ดังกล่าวไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในที่ดินร่วมกัน เช่น การใช้ประโยชน์จากพืชพรรณที่มีอยู่ในพื้นที่กำแพงเมือง เช่น ไม้ไผ่ หน่อไม้ เป็นต้น และการเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่า เช่น ปลูกพืชพรรณไม้หรือเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ส่วนรวม เพื่อนำผลผลิตที่ได้มาใช้ประโยชน์ในครัวเรือน การเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งเป็นสิทธิส่วนรวมของชุมชน โดยอาศัยการเป็นสมาชิกของชุมชน ซึ่งการเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินจะเป็นที่รู้จักกันของคนในชุมชนเดียวกัน และพบว่าสิทธิการใช้พื้นที่กำแพงเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ของส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกันมากนัก ดังเช่นกรณี นายราม อายุ 60 ปี ฐานะยากจนประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป และอาศัยอยู่ในชุมชนประตูดาล เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชน 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดิน ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 และได้เข้าไปใช้พื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า โดยการเข้าไปเก็บหาหน่อไม้และไม้ไผ่เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในครัวเรือน โดยชาวบ้านในชุมชนทุกคนต่างรับรู้ และมีได้หวงห้ามแต่อย่างใด และในกรณีของนางนา อายุ 64 ปี ฐานะปานกลางและประกอบอาชีพค้าขาย อาศัยอยู่ใน ชุมชนประตูด่านฝั่ง-ท่านางลอย เป็นชาวบ้านในกลุ่ม ชุมชนกลุ่ม 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยได้รับเอกสารสิทธิ ได้เข้าไปใช้พื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมือง โดยการเข้าไปปลูกพืชผักสวนครัวในพื้นที่กำแพงเมืองเก่า เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในครัวเรือนได้แก่ พริกทอง และ มะละกอ เป็นต้น

ชาวบ้านในชุมชนได้กำหนดข้อตกลงร่วมกันในการใช้ที่ดินในเขตกำแพงเมือง ซึ่งเป็นสิทธิส่วนรวมของชุมชนว่าพื้นที่กำแพงเมืองที่ไม่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินและตั้งอยู่ใกล้ที่ดินของใครก็สามารถใช้สิทธิในที่ดินในบริเวณดังกล่าวก่อนบุคคลอื่นได้ แต่ไม่มีสิทธิหวงห้ามให้ชาวบ้านคนอื่นเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ส่วนรวมที่ตั้งอยู่ใกล้ที่ดินของตนได้ และชาวบ้านทุกคนต้องร่วมกันดูแลรักษาพื้นที่กำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนด้วย โดยข้อตกลงดังกล่าวเป็นที่รับรู้ร่วมกันของชาวบ้านในชุมชน เช่น ในกรณีของนางกา อายุ 60 ปี ฐานะยากจนประกอบอาชีพค้าขาย และอาศัยอยู่ในชุมชนช่างแต้ม เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 3 ซึ่งเป็นชุมชนใหม่

ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิในที่ดิน ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 กล่าวว่าเป็นพื้นที่กำแพงเมืองเก่าที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนนั้น คนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในการเลี้ยงสัตว์ และปลูกผักสวนครัว เป็นต้น เนื่องจากพื้นที่กำแพงเมืองเก่าเป็นพื้นที่ส่วนรวม และตั้งอยู่บริเวณส่วนหน้าบ้านของตานั้นเป็นที่ดินที่มีสภาพดินดีเหมาะแก่การปลูกพืช และมีคูเมือง ที่มีน้ำไหลผ่านตลอดปี ทำให้คนได้ใช้พื้นที่ดังกล่าวในการเลี้ยงสัตว์ด้วย และเมื่อมีชาวบ้านในชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดิน เช่น เก็บพืชพรรณไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ส่วนรวม คนก็ยินยอมให้เข้าไปใช้พื้นที่ดังกล่าวได้

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน เนื่องจากชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการพื้นที่กำแพงเมืองเก่าเหมือนกัน เพราะพื้นที่ส่วนรวมเป็นของชุมชน และทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่กำแพงเมืองเก่า และร่วมกันปฏิบัติตามกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนที่ร่วมกันกำหนดขึ้น เช่น ชาวบ้านต้องไม่เข้าไปทำลายหรือลบหลู่ พื้นที่กำแพงเมืองเก่า และไม่ลักลอบนำโบราณวัตถุที่พบในพื้นที่กำแพงเมืองเก่าไปขาย เป็นต้น และสิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนรวมที่ชาวบ้านยังคงใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกันได้

สิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน กล่าวคือชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินเขตกำแพงเมืองเก่าได้ เช่น ห้ามไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปตัดต้นไม้ใหญ่ที่เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ หรือห้ามไม่ให้คนอื่นเข้าไปรูกล้าอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เป็นต้น แต่ทรัพยากรบางประเภทก็ไม่ได้กีดกันคนอื่นเข้าไปใช้พื้นที่ส่วนรวมได้ เช่น การเก็บพืชพรรณไม้ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติเพื่อไปใช้ประโยชน์ในครัวเรือน เช่น หน่อไม้ ลำไย มะพร้าว หรือการตัดไม้ไผ่ เป็นต้น โดยการเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ส่วนรวมดังกล่าวเป็นที่รู้จักของคนในชุมชน หรือการได้รับการยอมรับให้เป็นสมาชิกของชุมชนแล้ว

สิทธิของรัฐในการอ้างสิทธิในที่ดิน และการเริ่มต้นเข้าไปจัดการชุมชนที่บุกรุกอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน ซึ่งรัฐอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายว่าเป็นพื้นที่ของรัฐ เนื่องจากพื้นที่กำแพงเมืองเก่าเป็นพื้นที่โบราณสถานที่มีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยจำนวนมาก และทำให้เกิดเป็นชุมชนแออัดบุกรุกในเขตกำแพงเมืองเก่าจนเต็มพื้นที่ โดยหน่วยงานรัฐได้เริ่มเข้าไปอ้างสิทธิในที่ดิน เพื่อแสดงให้ชาวบ้านรับรู้ว่าที่ดินเขตกำแพงเมืองเก่าเป็นที่ดินของรัฐ ซึ่งในขณะนั้นที่ดินเขตโบราณ

สถานอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของกรมศิลปากร โดยกรมศิลปากรได้ส่งเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปปักป้ายห้ามบุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน และเริ่มเข้าไปสำรวจชุมชนแออัดที่อยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่า แต่กรมศิลปากรยังไม่มีนโยบายในการไล่หรือย้ายชาวบ้านออกจากชุมชนแต่อย่างใด และปล่อยให้ชาวบ้านอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ต่อไป ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา กล่าวคือสิทธิในการใช้พื้นที่กำแพงเมืองเก่าของชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

4.3.1.2 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่คูเมืองเก่า

พื้นที่คูเมืองเก่าถูกขุดขึ้นเพื่อเป็นแนวป้องกันเมืองเก่าในอดีต ซึ่งแนวคูเมืองเก่านั้นจะสร้างขึ้นเป็นแนวเขตล้อมรอบและขนานไปตามแนวกำแพงเมืองเก่า เป็นโบราณสถานที่ยังคงสภาพสมบูรณ์อยู่มากและถูกทิ้งร้างมาช้านาน ในอดีตพื้นที่คูเมืองเก่ามีพื้นที่กว้างขวาง และมีน้ำไหลเวียนตลอดทั้งปี สภาพน้ำคุณภาพดี ไม่น่าเสีย และเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของชาวบ้านในเขตเมืองเก่า โดยชาวบ้านทุกคนสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในคูเมืองเก่าเพื่อใช้ในการอุปโภค และบริโภคในครัวเรือนได้ และพบชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่คูเมืองเก่าจำนวนน้อย เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เลือกเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตกำแพงเมืองเก่าก่อน โดยสภาพของคูเมืองเก่าไม่เอื้ออำนวยในการอยู่อาศัยมากนัก เช่นในช่วงฤดูฝนจะพบปัญหาน้ำท่วมขังในพื้นที่คูเมืองเก่าบ่อยครั้ง และมีสภาพพื้นที่คล้ายแอ่งกระทะหรือเป็นพื้นที่ที่อยู่ต่ำกว่าระดับแนวกำแพงเมืองเก่ามาก และพบชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าได้ในสามชุมชน ได้แก่ ชุมชนกำแพงเมือง ชุมชนประตูตาล และชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง ซึ่งเป็นกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดิน

จากการเข้าไปจับจองและอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่า โดยชาวบ้านได้มีที่ดินเป็นของตนเอง แสดงให้เห็นถึงสิทธิในการครอบครองพื้นที่คูเมืองเก่าเป็นสิทธิส่วนบุคคล แต่ลักษณะการจับจองที่ดินเพื่อเข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่านั้นมีหลายรูปแบบ รูปแบบแรกคือการจับจองฟรีในระบบไครมาก่อน ได้สิทธิ์ก่อน ไครมาที่หลังต้องขออนุญาตจากผู้บุกเบิกที่ดินเดิมก่อน โดยการได้มาซึ่งที่ดินในระบบดังกล่าวขึ้นอยู่กับความสามารถในการบุกเบิกที่ดินของชาวบ้านในแต่ละครัวเรือน โดยชาวบ้านสามารถครอบครองพื้นที่คูเมืองเก่าบริเวณใดก็ได้ โดยไม่จำกัดพื้นที่ครอบครอง และการอ้างสิทธิในที่ดินเขตคูเมืองเก่า นั้นชาวบ้านจะรับรู้กันเองว่าเมื่อมีการจับจองที่ดินบริเวณใดไปแล้ว ชาวบ้านคนอื่นไม่สามารถจับจองที่ดินซ้ำซ้อนกันได้ แต่สามารถจับจองที่ดินที่อยู่ใกล้เคียงกันได้ โดยพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เข้าไปจับจองที่ดินในเขตคูเมืองเก่าจะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับผู้บุกเบิกที่ดินเดิม หรือเป็นคนรู้จักที่มาจากท้องถิ่นเดียวกัน หรือทำงานในอาชีพเดียวกันมาก่อน

การจับจองและเข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามชุมชนไม่แตกต่างกัน เช่นกรณีนายแสง อายุ 74 ปี ฐานะยากจนและประกอบอาชีพจับสามล้อ อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง ได้เข้าไปจับจองและอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 โดยเข้าไปอยู่อาศัยบริเวณริมฝั่งของแนวคูเมืองเก่า ที่มีสภาพคูเมืองสมบูรณ์ และเป็นพื้นที่ที่ไม่มีน้ำท่วมขังมากนัก โดยได้สร้างบ้านยกพื้นสูงเพื่อป้องกันน้ำท่วม และได้ชักชวนน้องสาวให้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าเพิ่มเติม และกรณีของนายสาน อายุ 72 ปี มีฐานะยากจนและประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป อาศัยอยู่ในชุมชนประตูตาล ได้เข้าไปจับจองที่ดินและอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าที่เสื่อมสภาพและมีพื้นที่เป็นแอ่งน้ำขัง โดยเข้าไปสร้างบ้านยกพื้นสูงและสร้างบ้านปิดทับแนวเขตคูเมืองเก่า ต่อมาได้ชักชวนให้คนรู้จักที่ทำงานอาชีพรับจ้างเหมือนกันให้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าที่มีที่ดินอยู่ใกล้เคียงกัน และกรณีของนางษา อายุ 69 ปี มีฐานะยากจนและประกอบอาชีพค้าขาย และอยู่อาศัยในชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง ได้เข้าไปจับจองและอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 โดยเข้าไปอยู่อาศัยติดริมฝั่งคูเมืองเก่าที่มีแนวคูเมืองเก่าอยู่ในสภาพสมบูรณ์ และยังสามารถใช้เส้นทางน้ำในคูเมืองในการสัญจรไปมาในระแวกใกล้เคียงกันได้ และต่อมาได้ชักชวนให้น้องชายเข้ามาอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่า โดยอาศัยอยู่ในที่ดินใกล้เคียงกัน

รูปแบบที่สอง คือการขอซื้อสิทธิในที่ดินต่อจากผู้บุกเบิกหรือเจ้าของที่ดินเดิม เป็นการได้มาซึ่งสิทธิในที่ดิน โดยผู้บุกเบิกที่ดินหรือเจ้าของที่ดินได้ขายสิทธิในที่ดินให้กับคนอื่นในราคาถูก ซึ่งเรียกว่าค่าค่อมมีค่อมพรีฯ หมายถึงค่าแผ้วถางที่ดินของผู้บุกเบิกที่ดินที่ได้แผ้วถางที่ดินไว้ หรือเป็นค่าจับจองที่ดินของเจ้าของที่ดินเดิม ซึ่งเป็นการได้มาของสิทธิในที่ดินที่อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับผู้บุกเบิกที่ดินหรือเจ้าของที่ดิน ดังเช่นในกรณีของนางสวย อายุ 44 ปี อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 โดยซื้อสิทธิในที่ดินต่อจากชาวบ้านในชุมชนเดิม ที่มีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติคือเป็นพี่ชายของตน โดยซื้อสิทธิในที่ดินในราคาถูกและไม่มีเอกสารสิทธิ ซึ่งที่ดินที่ตนอยู่อาศัยนั้นเป็นพื้นที่ที่ไม่มีถนนหนทางเข้าถึง และมีสภาพเป็นป่ารก้าง ทำให้เกิดปัญหาในการอยู่อาศัยเป็นอย่างมาก

รูปแบบที่สาม คือการสืบทอดสิทธิในที่ดินจากบรรพบุรุษ เป็นการได้มาซึ่งสิทธิในที่ดินในการอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่า โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เช่นกรณีผู้บุกเบิกที่ดินต้องการมอบสิทธิในที่ดินให้กับลูกหลานให้เข้าไปครอบครองที่ดินสืบทอดต่อจากตน หรือในกรณีของผู้บุกเบิกที่ดินเสียชีวิตหรือย้ายออกไปอยู่ที่อื่น และมีชาวบ้านรุ่นลูกรุ่นหลานเข้ามาสืบทอดสิทธิในที่ดินต่อจากบรรพบุรุษของตน เช่นในกรณีของนางกร อายุ 54 ปี อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 โดยการขอซื้อสิทธิในที่ดินต่อจากเจ้าของที่ดิน

เดิมและอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ได้ซื้อที่ดินมาในราคาประมาณ 200 บาท ซึ่งมีที่ดินครอบครองประมาณ 40 ตารางวา

พื้นที่ส่วนบุคคลในเขตคูเมืองเก่า ชาวบ้านมีสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินได้อย่างหลากหลาย โดยพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ได้เข้าไปสร้างบ้านเพื่ออยู่อาศัยในที่ดินเขตคูเมืองเก่า เพื่อเป็นการอ้างสิทธิในการครอบครองที่ดิน และนอกจากนั้นชาวบ้านยังได้ใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบอื่นด้วย ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืชผลทางการเกษตร เป็นต้น ซึ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ส่วนบุคคลนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายอย่าง เช่น ทำเลที่ตั้งของที่ดิน ขนาดที่ดิน ระยะเวลาในการอยู่อาศัยในชุมชน เป็นต้น และพบว่าชาวบ้านทั้งสามชุมชนได้ใช้ประโยชน์ที่ดินแตกต่างกัน เช่นกรณีนายเอียด มีฐานะยากจนและประกอบอาชีพทำนา อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง และเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตคูเมืองเก่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 โดยมีที่ดินประมาณ 40 ตารางวา ซึ่งถือว่ามีพื้นที่ครอบครองไม่ใหญ่มากนัก ไม่สามารถใช้ประโยชน์ที่ดินรูปแบบอื่นได้นอกจากสร้างบ้านอยู่อาศัย และในกรณีของนายคำ มีฐานะยากจนประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป อาศัยอยู่ในชุมชนประตูดาล และเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตคูเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2496 โดยมีพื้นที่ครอบครอง 45 ตารางวา ซึ่งถือว่ามีพื้นที่ครอบครองไม่ใหญ่มากนัก และที่ดินของตนมักมีน้ำท่วมขังอยู่เป็นประจำ ทำให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์ที่ดินรูปแบบอื่นได้ ในกรณีของนางสายหยุด มีฐานะปานกลางและประกอบอาชีพค้าขาย อยู่อาศัยในชุมชนแจ้งหัวริน - สันโค้ง ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตคูเมืองเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2497 โดยมีพื้นที่ครอบครองประมาณ 80 ตารางวา ซึ่งถือว่ามีพื้นที่ครอบครองขนาดใหญ่ ทำให้นางสายหยุดสามารถใช้ประโยชน์ที่ดินได้หลากหลาย ได้แก่ การสร้างที่อยู่อาศัยและสร้างร้านขายของชำในที่ดินของตน และที่ดินที่ว่างเปล่าที่เหลือได้ใช้ประโยชน์ที่ดินในการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ ม้า เป็นต้น

สิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนบุคคลในเขตคูเมืองเก่า คือสิทธิของปัจเจกบุคคลที่สามารถกีดกันไม่ให้ผู้อื่นเข้ามาอ้างสิทธิในที่ดินของตนที่ได้จับจองไปแล้ว เช่นกรณีของการสร้างแนวเขตที่ดินล้อมรอบพื้นที่จับจองไว้ เพื่อเป็นการอ้างสิทธิในการจับจองที่ดิน เช่นการปลูกพืชพรรณไม้ล้อมรอบเขตคูเมืองเก่าที่เป็นพื้นที่ส่วนบุคคล ดังเช่นในกรณีของนางสายหยุด มีฐานะปานกลางและประกอบอาชีพค้าขาย อยู่อาศัยในชุมชนแจ้งหัวริน - สันโค้ง กล่าวว่าตนได้สร้างแนวเขตล้อมรอบพื้นที่คูเมืองเก่า ซึ่งเป็นแนวเขตที่ดินของตน เพื่อกันพื้นที่ไว้เลี้ยงปลาและสัตว์น้ำเพื่อนำผลผลิตที่ได้ไปขายในตลาด และปลูกพืชผักสวนครัวบริเวณริมตลิ่งของแนวคูเมืองเก่า และได้ใช้สิทธิในการกีดกันชาวบ้านคนอื่นไม่ให้เข้าไปใช้พื้นที่คูเมืองเก่า โดยการปักป้ายห้ามบุกรุกและห้ามจับสัตว์น้ำภายในเขตคูเมืองที่เป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของตน

พื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าเป็นพื้นที่ที่ไม่มีชาวบ้านเข้าไปครอบครองอยู่อาศัย เนื่องจากมีทำเลที่ตั้งไม่เหมาะแก่การสร้างบ้านอยู่อาศัย กล่าวคือเป็นพื้นที่ชื้นแฉะ มีน้ำท่วมขัง และไม่มีถนนเข้าถึง แต่ชาวบ้านได้ใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่คูเมืองเก่าได้ในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชน เช่น การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในคูเมืองเพื่อการอุปโภคและบริโภคได้ และปลูกพืชพรรณไม้หรือพืชผักสวนครัวบริเวณริมฝั่งแนวเขตคูเมืองเก่า เป็นต้น

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามชุมชนไม่แตกต่างกัน เนื่องจากในอดีตพื้นที่คูเมืองเก่ายังไม่มีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยมากนัก และสภาพของคูเมืองเก่ายังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก มีน้ำไหลเวียนดี สามารถอุปโภคและบริโภคได้ โดยชาวบ้านทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่คูเมืองเก่าเท่าเทียมกัน โดยพบว่าชาวบ้านได้มีการจัดประชุมและรวมกลุ่มกันเพื่อจัดสรรและแบ่งปันการใช้น้ำในเขตคูเมืองเก่าของชาวบ้านในชุมชน และจัดประชุมเพื่อร่วมกันดูแลรักษาพื้นที่คูเมืองเก่าให้คงสภาพสมบูรณ์ และรักษาแหล่งน้ำใช้ให้สามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อไป

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายที่ดินในเขตคูเมืองเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และสิทธิในการถือที่ดินในพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการถือที่ดินเหมือนกัน คือสามารถถือที่ดินไม่ให้คนนอกชุมชนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของชุมชน เข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตคูเมืองเก่าที่ก่อให้เกิดความเสียหายกับพื้นที่คูเมืองเก่าของชุมชน ได้แก่ การห้ามคนนอกชุมชนหรือคนต่างถิ่นเข้าไปบุกรุกทำลายพื้นที่คูเมืองเก่า เช่นการเข้าไปทิ้งสิ่งปฏิกูล เศษวัสดุ หรือของเสียต่าง ๆ เนื่องจากทำให้พื้นที่คูเมืองเก่ามีสภาพเสื่อมโทรมมากขึ้น และเป็นการปิดกั้นทางน้ำของคูเมืองทำให้เกิดการอุดตัน และน้ำเน่าเสียได้ แต่ชาวบ้านไม่สามารถถือที่ดินให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้พื้นที่คูเมืองเก่าบางประเภทได้ เช่น การเข้าไปจับสัตว์น้ำ การเข้าไปปลูกพืชผลทางการเกษตรบริเวณริมฝั่งคูเมืองเก่า เป็นต้น

สิทธิของรัฐในการอ้างสิทธิในที่ดินและการเริ่มต้นเข้าไปจัดการชุมชนที่บุกรุกอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน ซึ่งรัฐอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายว่าเป็นพื้นที่ของรัฐ และพื้นที่คูเมืองเก่าเป็นพื้นที่โบราณสถานที่มีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยจำนวนน้อย หน่วยงานรัฐได้เริ่มเข้าไปอ้างสิทธิในที่ดิน เพื่อแสดงให้เห็นว่าที่ดินเขตคูเมืองเก่าเป็นที่ดินของรัฐ ซึ่งในขณะนั้นที่ดินเขตโบราณสถานอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของกรมศิลปากร โดยกรมศิลปากรได้ส่งเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปปักป้ายห้ามบุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน และเริ่มเข้าไปสำรวจชุมชนแออัดที่อยู่อาศัยใน

เขตคูเมืองเก่า แต่กรมศิลปากรยังไม่มียุทธศาสตร์ในการไล่อพยพชาวบ้านออกจากชุมชนแต่อย่างใด และปล่อยให้ชาวบ้านอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ต่อไป ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา กล่าวคือ สิทธิในการใช้พื้นที่คูเมืองเก่าของชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

4.3.1.3 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่วัดเก่า

พื้นที่วัดเก่าเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ในอดีต และเป็นศูนย์รวมจิตใจ และจิตศรัทธาของชาวบ้านทุกคนในเขตเมืองเก่า และพบว่าพื้นที่วัดเก่าที่มีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัย นั้นมีสองประเภท ประเภทแรกคือวัดเก่าที่ยังคงสภาพสมบูรณ์และยังใช้งานอยู่ โดยวัดเก่าที่ยังคงสภาพสมบูรณ์และยังใช้งานอยู่ คือวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาคาราม ตั้งอยู่ในชุมชนพระแก้ว-หัวข่วง โดยพบการจับจองและอยู่อาศัยของชาวบ้านในที่ดินโดยรอบบริเวณของวัดเก่า ประเภทที่สองคือ วัดเก่าที่เป็นวัดร้าง ซึ่งถูกปล่อยให้เสื่อมโทรมทรุดโทรม ไม่มีใครดูแลและอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของ ที่ดิน คือวัดร้างอุโมงค์ ตั้งอยู่ในชุมชนประตูตาล มีสภาพเป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่า ไม่มีใครเข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่ และมีพืชพรรณขึ้นปกคลุมโดยรอบบริเวณ ซึ่งพื้นที่วัดเก่าทั้งสองประเภทมีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัด และอ้างสิทธิในที่ดินตามจารีตประเพณีของชุมชนมาช้านาน จากการเข้าไปแผ้วถางจับจองและอยู่อาศัยในเขตวัดเก่าโดยชาวบ้านมีที่ดินเป็นของตนเอง แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีสิทธิในการครอบครองพื้นที่วัดเก่าซึ่งเป็นสิทธิส่วนบุคคล แต่ลักษณะการจับจองที่ดินเพื่ออยู่อาศัยในเขตวัดเก่าที่พบว่ามีชาวบ้านมีการจับจองที่ดินที่แตกต่างกัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

การจับจองที่ดินในเขตวัดเก่ามีรูปแบบการจับจองที่ดินสองรูปแบบ รูปแบบแรกคือการจับจองฟรีในระบบไครมาก่อนอยู่ก่อน ไครมาภายหลังต้องขออนุญาตจากผู้นุ่กเบิกที่ดินเดิมก่อน พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เข้าไปจับจองที่ดินในเขตวัดเก่ามีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับผู้นุ่กเบิกที่ดินเดิมมาก่อนหรือเป็นคนรู้จักกันมาก่อน ยกตัวอย่างเช่น นางมี อายุ 72 ปี มีฐานะยากจนและประกอบอาชีพทำนา อาศัยอยู่ในชุมชนประตูตาล เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชน กลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มี ชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัดร้างอุโมงค์ โดยเข้าไปจับจองที่ดินในปี พ.ศ. 2490 มีพื้นที่ครอบครองขนาดเล็ก ประมาณ 45 ตารางวา ได้เล่าว่าตนเข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัดร้างเพราะไม่มีที่อยู่อาศัยในเขตเมือง ประกอบกับมีชาวบ้านได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเป็นจำนวนมากแล้ว ทั้งในเขตกำแพงเมืองเก่าและเขตคูเมืองเก่า ทำให้ตนได้เข้าไปหาที่ดินในเขตโบราณสถานที่ยังหลงเหลืออยู่ และต่อมาได้เข้าไปจับจองที่ดินและอยู่อาศัยในเขตวัดร้างที่ยังไม่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัย และกรณีของนายวาง อายุ 60 ปี มีฐานะยากจนและประกอบอาชีพค้าขาย อาศัยอยู่ในชุมชนพระแก้ว-หัวข่วง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชน กลุ่ม 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดย

ได้รับเอกสารสิทธิ และได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัดเก่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 โดยการเข้าไปอยู่อาศัยในที่ดินของวัดเก่าจากเจ้าอาวาสวัด และได้สร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยในที่ดินของวัดเก่าสืบต่อมา

รูปแบบที่สอง คือการขอซื้อสิทธิในที่ดินต่อจากผู้บุกเบิก โดยผู้บุกเบิกที่ดินได้ขายสิทธิที่ดินให้ในราคาถูกเรียกว่าค่าคมมีดคมพรว้า หมายถึงค่าแผ้วถางที่ดินของผู้บุกเบิก เป็นการได้มาซึ่งสิทธิในที่ดินที่อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับผู้บุกเบิกที่ดิน หรือเป็นคนรู้จักกับผู้บุกเบิกที่ดินมาก่อน เช่นกรณีของนายเมือง อายุ 55 ปี มีฐานะยากจนและประกอบอาชีพจับสามล้อ อาศัยอยู่ในชุมชนประตูดาล เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชน กลุ่ม 1 เป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัดร้างอุโมงค์ โดยอยู่อาศัยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 มีพื้นที่ครอบครองขนาดเล็ก 55 ตารางวา ได้เล่าว่าตนขอซื้อที่ดินต่อจากคนในชุมชนเดิมซึ่งเป็นคนรู้จักกันและทำงานในอาชีพจับสามล้อเหมือนกัน โดยได้ซื้อที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิในราคาประมาณ 300 บาท ซึ่งถือว่าเป็นราคาที่ดินที่ถูกมากเมื่อเทียบกับราคาที่ดินในเขตเมืองที่มีเอกสารสิทธิที่ดิน และกรณีของนางพร อายุ 59 ปี มีฐานะยากจนและประกอบอาชีพค้าขาย อาศัยอยู่ในชุมชนพระแก้ว-หัวข่วง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชน กลุ่ม 2 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยได้รับเอกสารสิทธิ ได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัดเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 โดยมีพื้นที่ครอบครองประมาณ 45 ตารางวา ได้เล่าว่าตนได้ขอซื้อสิทธิที่ดินต่อจากผู้บุกเบิกที่ดินเดิมที่ต้องการย้ายออกจากชุมชนไปอยู่ที่อื่น และได้เข้าไปอยู่อาศัยแทนเจ้าของที่ดินเดิม

พื้นที่ส่วนบุคคลของชาวบ้านที่ครอบครองที่ดินในเขตวัดเก่า พบว่าชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดิน ได้แก่ การอยู่อาศัย การเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืชผลทางการเกษตร เป็นต้น ชาวบ้านทั้งสองชุมชนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินที่แตกต่างกัน โดยขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้งของที่ดิน และขนาดของที่ดิน และที่ตั้งของชุมชน เป็นต้น เช่นกรณีของนายมี อายุ 72 ปี มีฐานะยากจนและประกอบอาชีพทำนา อาศัยอยู่ในชุมชนประตูดาล เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชน 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตวัดเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 มีพื้นที่ครอบครอง 45 ตารางวา โดยมีพื้นที่ครอบครองขนาดเล็กไม่สามารถใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างอื่นได้นอกจากการสร้างบ้านอยู่อาศัย และกรณีนางสาว มีฐานะปานกลางและประกอบอาชีพค้าขาย อาศัยอยู่ในชุมชนพระแก้ว-หัวข่วง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชน 2 เป็นกลุ่มชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยได้รับเอกสารสิทธิ ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตวัดเก่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 โดยมีพื้นที่ครอบครอง 60 ตารางวา ซึ่งมีพื้นที่ครอบครองขนาดใหญ่ นอกจากการสร้างที่อยู่อาศัยแล้วยังมีพื้นที่เหลือในการทำประโยชน์ที่ดินในรูปแบบอื่น เช่น การปลูกพืชผักสวนครัว และเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ หมู เป็นต้น

พื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า คือพื้นที่รกร้างว่างเปล่าที่ไม่มีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยมาก่อน และเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนในเขตเมืองเก่า โดยชุมชนได้กันไว้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชุมชน และใช้ประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ของชุมชน ได้แก่ การพ้อนผีป่วน การสืบชะตาเมือง เป็นต้น ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวบ้านในชุมชนในเขตเมืองเก่า และพื้นที่วัดเก่าที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนยังเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านในเขตเมืองเก่าให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก และเข้าไปกราบไหว้บูชาพื้นที่เขตวัดเก่าอย่างต่อเนื่อง

สิทธิในการจัดการพื้นที่วัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของทั้งสองชุมชนไม่แตกต่างกัน เนื่องจากชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่วัดเก่าเหมือนกัน เพราะพื้นที่ส่วนรวมเป็นของชุมชนและทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลและจัดการให้เป็นไปตามกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชน โดยพบว่าชาวบ้านได้มีข้อตกลงร่วมกันในการจัดการพื้นที่วัดเก่าของชุมชน เช่น ชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่วัดเก่าในชุมชน และเข้าไปปรับปรุงแผ้วถางพื้นที่วัดเก่าที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมร่วมกันเป็นประจำทุกปี

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่วัดเก่า ที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมของทั้งสองชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมของทั้งสองชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินเขตวัดเก่าได้ เช่น ห้ามไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ที่ดินอันเป็นการลบหลู่ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเขตวัดเก่า การลักลอบเข้าไปหาโบราณวัตถุที่มีค่าในเขตวัดเก่า เป็นต้น แต่ชาวบ้านไม่สามารถกีดกันให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตวัดเก่าบางประเภทได้ เช่น การเข้าไปเก็บพืชพรรณไม้ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติในเขตวัดเก่า เช่น ไม้ไผ่ และพืชผักสวนครัว เป็นต้น

สิทธิของรัฐในการอ้างสิทธิในที่ดินและการเริ่มต้นเข้าไปจัดการชุมชนที่บุกรุกอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน ซึ่งรัฐอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายว่าเป็นพื้นที่ของรัฐ และในขณะนั้นที่ดินเขตวัดเก่าอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของกรมศิลปากร โดยกรมศิลปากรได้ส่งเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปปักป้ายห้ามบุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน และเริ่มเข้าไปสำรวจชุมชนแออัดที่อยู่อาศัยในเขตวัดเก่า แต่กรมศิลปากรยังไม่มียุทธศาสตร์ในการไล่หรือย้ายชาวบ้านออกจากชุมชน และปล่อยให้ชาวบ้านอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ต่อไป ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่าได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา กล่าวคือสิทธิในการใช้พื้นที่วัดเก่าของชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

4.3.1.4 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่ทางเดินโบราณ

พื้นที่ทางเดิน โบราณศักดิ์สิทธิ์ เป็นทางเดินโบราณที่มีเส้นทางเดินขนานไปกับพื้นที่กำแพงเมืองเก่าตลอดแนว และพบว่าทุกชุมชนในเขตเมืองเก่าจะมีแนวถนนโบราณพาดผ่าน และจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเมืองเก่าลำปาง พบว่าพื้นที่ทางเดินโบราณมีบทบาทความสำคัญ และมีการใช้ประโยชน์มาตั้งแต่ในอดีต โดยลักษณะของทางเดินโบราณเป็นถนนลูกรังที่มีขนาดของถนนไม่เท่ากัน และมีความกว้างโดยเฉลี่ยประมาณสองเมตร มีพืชพรรณขึ้นปกคลุมพื้นที่ในบางส่วน แต่สามารถมองเห็นขอบเขตถนนได้ชัดเจน และชาวบ้านในเขตเมืองเก่าเชื่อกันว่าเป็นถนนโบราณที่มีเจ้าที่เจ้าทางสิงสถิตย์อยู่คือเจ้าพ่อประตูม้า โดยชาวบ้านเล่าว่าเจ้าพ่อประตูม้าได้ใช้ทางเดินโบราณในการออกลาดตระเวนเพื่อปกป้องรักษาเมืองเก่า ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตในชุมชนของชาวบ้านเป็นอย่างมาก โดยชาวบ้านเชื่อว่าถ้าเข้าไปจับจองที่ดินและรुक้าเข้าไปในพื้นที่ทางเดินโบราณจะถือว่าซัด และทำให้เกิดสิ่งไม่ดีกับตนถึงขั้นเกิดอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินได้ และการสร้างบ้านเรือนหรือแนวรั้วบ้านปิดทับหรือขวางกั้นแนวทางเดินโบราณก็จะมือนเป็นไป ซึ่งความเชื่อเรื่องซัดนี้เป็นข้อห้ามที่ชาวบ้านเกรงกลัวกันมาก และถือว่าเป็นจารีตท้องถิ่นของชุมชนที่ไม่มีบทลงโทษ แต่ด้วยความกลัวต่อสิ่งที่อธิบายไม่ได้นี้ สามารถใช้ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งทางด้านศีลธรรมในการอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถาน และการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวม ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะอยู่อาศัยในชุมชนเมืองก็ตาม แต่ความเชื่อดังกล่าวก็ยังพบได้ในชุมชนที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน

สิทธิในการจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน เนื่องจากชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณเหมือนกัน เพราะเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลและจัดการให้เป็นไปตามกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชน โดยพบว่าชาวบ้านได้มีข้อตกลงร่วมกันในการจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณของชุมชน เช่น ชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่ทางเดินโบราณในชุมชน โดยไม่เข้าไปทำลายหรือนุกรุกที่ดิน และห้ามเข้าไปสร้างบ้านเรือนปิดทับแนวเขตทางเดินโบราณ และชาวบ้านได้เข้าไปปรับปรุงแผ้วถางพื้นที่ทางเดินโบราณที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมในชุมชนร่วมกันเป็นประจำทุกปี

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่น ในพื้นที่ส่วนรวมในพื้นที่ทางเดินโบราณของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ทางเดินโบราณให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนรวมที่ชาวบ้านทุกคนได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในพื้นที่ทางเดินโบราณของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอก

ชุมชนเข้าไปรุกกล้าพื้นที่เพื่ออยู่อาศัย หรือเข้าไปประกอบกิจกรรมที่ผิดต่อกฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน แต่ไม่สามารถกีดกันให้ชาวบ้านคนอื่นเข้าไปใช้พื้นที่ทางเดินโบราณได้ในบางกรณี เช่น การเข้าไปตัดไม้ไผ่ และเข้าไปเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

สิทธิของรัฐ โดยหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถาน โดยหน่วยงานรัฐคือกรมศิลปากรได้เข้าไปอ้างสิทธิในพื้นที่โบราณสถานว่าเป็นที่ดินของรัฐ แต่พื้นที่ทางเดินโบราณเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านในชุมชนเขตเมืองเก่ารับรู้กันเองว่ามีความสำคัญต่อชุมชน แต่หน่วยงานรัฐไม่รับรู้และไม่ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ทางเดินโบราณมากนัก และหน่วยงานรัฐเองได้มุ่งเข้าไปจัดการพื้นที่โบราณสถานประเภทอื่นที่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยเท่านั้น ทำให้ชุมชนมีสิทธิการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทางเดินโบราณซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงไป

4.3.1.5 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีความคิด ความเชื่อที่คล้ายกันเกี่ยวกับอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตย์อยู่ในพื้นที่ โบราณสถานและเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของ โดยมีเจ้าที่เจ้าทาง มีผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองดูแลอยู่ ดังนั้นก่อนที่ชาวบ้านจะเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่โบราณสถาน ชาวบ้านจะต้องประกอบพิธีกรรมเพื่อเซ่นไหว้ บอกกล่าว และขอขมาต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน โดยความคิด ความเชื่อ และจารีตประเพณีดังกล่าวได้ถูกสั่งสม และถ่ายทอดส่งผ่านโดยการบอกเล่าคำสั่งสอน พิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านสืบทอดสู่รุ่นลูกรุ่นหลานที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองเก่า

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวม ได้แก่ พื้นที่ช่วงเมืองเก่าตั้งอยู่ในชุมชนพระแก้ว-หัวข่วง และพื้นที่ศาลเจ้าศักดิ์สิทธิ์ เช่น ศาลเจ้าพ่อประตูม้าตั้งอยู่ในชุมชนช่างแต้ม และศาลเจ้าพ่อสิบสองเมืองตั้งอยู่ในชุมชนประตูต้นผึ้ง-ท่านางลอย และศาลเจ้าปู่ดำตั้งอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง เป็นต้น ซึ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านทุกคนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกัน และชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าถึงพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ที่ดินได้หลากหลาย ได้แก่ การเข้าไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ และการเข้าไปกราบไหว้บูชาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

สิทธิในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน คือชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมเท่าเทียมกัน โดยชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนร่วมกัน และพบว่าสิทธิในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีความแตกต่างกันบ้างในบางกรณี เช่น นายช่วย มีฐานะยากจนและเป็นผู้นำชุมชนมาหลาย

สมัย อาศัยในชุมชนกำแพงเมือง ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ กล่าวว่าคุณเคยเป็นผู้นำชุมชนมาก่อน และตนมักจะมีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการที่ดินในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มากกว่าชาวบ้านคนอื่นในชุมชน เช่น การจัดประชุมในเรื่องการปรับปรุงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน หรือการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนรวมที่ชาวบ้านทุกคนได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ห้ามไม่ให้คนนอกชุมชนเข้ามารุกกล้า หรือทำกิจกรรมที่ถือว่าเป็นการลบหลู่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

สิทธิของรัฐ โดยหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถาน โดยหน่วยงานรัฐคือกรมศิลปากรได้เข้าไปอ้างสิทธิในพื้นที่โบราณสถานว่าเป็นที่ดินของรัฐ แต่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านในชุมชนเขตเมืองเก่ารู้จักกันเองว่ามีความสำคัญต่อชุมชน แต่หน่วยงานรัฐไม่รับรู้และไม่ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มากนัก และหน่วยงานรัฐเองได้มุ่งเข้าไปจัดการพื้นที่โบราณสถานประเภทอื่นที่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยเท่านั้น ทำให้ชุมชนมีสิทธิการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไป

4.3.2 ยุคการจัดการชุมชนแออัด โดยหน่วยงานรัฐมีนโยบายและแนวคิดที่ไม่สอดคล้องกัน (ในช่วงปี พ.ศ. 2504 – 2518)

ในปี พ.ศ. 2506 รัฐเข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานตามกฎหมายโดยเจ้าหน้าที่จากกรมศิลปากรได้เข้าไปสำรวจรังวัดแนวเขตโบราณสถาน และสำรวจชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน แต่กรมศิลปากรยังไม่มีนโยบายในการจัดการชุมชนแออัดโดยมุ่งเน้นการไล่รื้อชุมชน แต่เป็นเพียงการเข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินเขตโบราณสถานเท่านั้น และต่อมาในปี พ.ศ. 2516 กรมศิลปากรได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัด โดยเน้นการไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกจากเขตโบราณสถาน โดยเข้าไปสำรวจรังวัดแนวเขตที่ดิน และสำรวจข้อมูลชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานในเขตโบราณสถาน ได้ส่งหนังสือแจ้งให้ชุมชนย้ายออกจากเขตโบราณสถาน โดยกรมศิลปากรและกระทรวงมหาดไทยจะหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับชุมชน จากการดำเนินการของกรมศิลปากรทำให้เกิดความขัดแย้งกับชุมชนขึ้น และมีการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐที่จะเข้าไปไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน และได้มีการเรียกร้องสิทธิในที่ดินตามจารีตประเพณีของชุมชน

และพบว่ากรมศิลปากรเองยังไม่ได้เข้าไปดำเนินการไถ่หรือย้ายชุมชน เนื่องจากเกิดการต่อต้านจากชาวบ้านในชุมชน โดยชาวบ้านไม่ยินยอมให้เจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปสำรวจการบุกรุกครอบครองที่ดิน และไม่ให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รัฐในการตรวจสอบสิทธิในที่ดินที่ชัดเจนตามกฎหมาย ทำให้หน่วยงานรัฐไม่สามารถเข้าไปดำเนินการไถ่หรือชาวบ้านได้ และพบว่ารัฐยังติดขัดในเรื่องของงบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัดและไม่เพียงพอในการจัดหาที่อยู่อาศัยใหม่เพื่อรองรับการย้ายชุมชนไปอยู่ที่แห่งใหม่ได้ และพบว่าหน่วยงานรัฐคือกรมศิลปากรไม่ได้ดำเนินการอนุรักษ์พื้นที่โบราณสถานอย่างจริงจัง และปล่อยให้พลัดพลายให้ชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง จนทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ของชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น และจากการจัดการชุมชนแออัดของหน่วยงานรัฐ โดยมุ่งเน้นการไถ่หรือย้ายชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน ส่งผลให้การจัดการเรื่องสิทธิของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือหน่วยงานรัฐเข้าไปจัดการกับชุมชนแออัด เพื่อต้องการควบคุมสิทธิในการจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยมุ่งเน้นการจัดการพื้นที่โบราณสถานที่เป็นพื้นที่ส่วนบุคคลที่มีชาวบ้านอาศัยอยู่มาช้านาน และส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการครอบครองที่ดิน กล่าวคือในอดีตชาวบ้านสามารถครอบครองพื้นที่โบราณสถานได้โดยไม่มีคามผิดตามกฎหมาย และได้อ้างสิทธิที่ดินตามจารีตประเพณีของชุมชนท้องถิ่นในเขตเมืองเก่า แต่เมื่อหน่วยงานรัฐได้เข้าไปจัดการชุมชนโดยการอ้างสิทธิในที่ดินว่าเป็นที่ดินของรัฐ ทำให้ชาวบ้านสูญเสียสิทธิการครอบครองที่ดินในพื้นที่โบราณสถานไป ซึ่งเกิดจากการอ้างสิทธิในที่ดินทับซ้อนกันระหว่างสิทธิของชุมชนท้องถิ่นและสิทธิตามกฎหมายของหน่วยงานรัฐ ทำให้ชาวบ้านเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐมากยิ่งขึ้น

ในช่วงปี พ.ศ. 2516 – 2518 หน่วยงานรัฐได้เข้าไปจัดการชุมชน โดยเน้นนโยบายการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมให้กับชุมชนแออัดที่อยู่ในเขตโบราณสถาน ได้แก่ เทศบาลเมืองลำปาง ได้เข้าไปให้ความช่วยเหลือในการปรับปรุงที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในที่ดินเดิม และปรับปรุงสภาพแวดล้อมในชุมชนให้น่าอยู่มากยิ่งขึ้น โดยจัดหาบริการพื้นฐานของรัฐให้กับชุมชน ได้แก่ ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น ส่วนกรมธนารักษ์ได้เข้าไปจัดให้ชาวบ้านเช่าที่ราชพัสดุเพื่ออยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน และกรมการศาสนาได้เข้าไปจัดให้ชาวบ้านเช่าที่วัดเก่าในเขตโบราณสถาน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนแออัดมีสิทธิในการอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานที่มั่นคงขึ้น และชาวบ้านไม่ต้องการย้ายออกจากชุมชนไปอยู่ที่อื่น

ในยุคการจัดการชุมชนแออัด โดยหน่วยงานรัฐมีนโยบายและแนวคิดที่ไม่สอดคล้องกัน ดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมุ่งอธิบายลักษณะของสิทธิในพื้นที่โบราณสถานแต่ละประเภทที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ตามเวลาและสถานที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.3.2.1 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่กำแพงเมืองเก่า

ในปี พ.ศ. 2516 กรมศิลปากรร่วมกับกระทรวงมหาดไทยได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน โดยเน้นนโยบายในการไล่รื้อย้ายชุมชน แต่หน่วยงานรัฐก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการกับชุมชนแออัดในพื้นที่กำแพงเมืองเก่าอย่างจริงจัง และปล่อยให้พลัดพลายให้ชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง และจากการเข้าไปจัดการชุมชนแออัดของหน่วยงานรัฐ โดยมุ่งเน้นการไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิทธิในเขตกำแพงเมืองเก่าที่มีชาวบ้านอยู่อาศัยมาช้านาน โดยชาวบ้านในชุมชนเริ่มหวาดกลัวว่าหน่วยงานรัฐจะเข้าไปไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากเขตกำแพงเมืองเก่า และจะทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าได้เหมือนเช่นเดิม โดยหน่วยงานรัฐได้เข้าไปจัดการชุมชนในเขตกำแพงเมืองเก่า ได้เข้าไปตรวจสอบสิทธิในที่ดินของชาวบ้าน และได้ส่งเจ้าหน้าที่จากกรมศิลปากรและกรมที่ดินเข้าไปสำรวจและรังวัดที่ดินของชาวบ้านรายครัวเรือนที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่า เพื่ออ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายว่าเป็นพื้นที่ของรัฐ และหน่วยงานรัฐได้ทำการตรวจสอบสิทธิในที่ดินจากภาพถ่ายทางอากาศและโฉนดที่ดินของชาวบ้านของกรมที่ดิน และจากการดำเนินการตรวจสอบสิทธิในที่ดินดังกล่าว มีผลทำให้ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่กำแพงเมืองเก่ากลายเป็นผู้บุกรุกอยู่อาศัยในที่ดินของรัฐ โดยหน่วยงานรัฐได้ลิดรอนสิทธิการอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่าของชาวบ้าน และได้เข้าไปมีอำนาจในการควบคุมและจัดการพื้นที่โบราณสถานเหนือสิทธิของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงของสิทธิในเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน ดังเช่นกรณีนายบุญ อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมืองเป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ กล่าวว่าหลังจากหน่วยงานรัฐเข้าไปตรวจสอบสิทธิในที่ดิน ทำให้ตนกลายเป็นผู้บุกรุกอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่าโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ และไม่มีความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมอีกต่อไป เนื่องจากเกรงกลัวว่าหน่วยงานรัฐจะเข้าไปยึดที่ดินคืนหรือไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน ทำให้ตนไม่กล้าที่จะปรับปรุงหรือต่อเติมบ้านเรือนให้มั่นคงถาวร หรือเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเหมือนเช่นเดิม เนื่องจากเริ่มมีเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปสำรวจการบุกรุกที่ดินในชุมชนบ่อยครั้ง และกรณีนางสาว อาศัยอยู่ในชุมชนประตูปอง-ท่ามะโอ เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 3 ซึ่งเป็นชุมชนใหม่ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนดที่ดิน กล่าวว่าหลังจากหน่วยงานรัฐได้เข้าไปตรวจสอบสิทธิในที่ดิน ทำให้ตนกลายเป็นผู้บุกรุกพื้นที่กำแพงเมืองเก่าทั้งที่ดินได้รับเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนดที่ดิน แต่ที่ดินบางส่วนของตนได้รื้อกล้าเข้าไปในเขตกำแพงเมืองเก่า โดยเจ้าหน้าที่รัฐได้เข้าไปประกาศว่าที่ดินของตนรื้อกล้า

เขตกำแพงเมืองเก่า และขอตรวจสอบเอกสารสิทธิของตนเพื่อความถูกต้องตามกฎหมายของรัฐ แต่ตนก็ไม่ยินยอมให้ตรวจสอบ เนื่องจากกลัวว่าหน่วยงานรัฐจะเข้าไปเวนคืนที่ดินหรือยึดเอาที่ดินที่รกร้างในเขตกำแพงเมืองเก่ากลับคืนไป และทำให้ตนเสียผลประโยชน์ในที่ดินบริเวณดังกล่าวไป

จากการอ้างสิทธิในที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าของหน่วยงานรัฐว่าเป็นพื้นที่ของรัฐตามกฎหมาย และทำให้ชาวบ้านในชุมชนแออัดกลายเป็นผู้บุกรุกที่ดินของรัฐ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐขึ้น และชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐที่จะเข้าไปรื้อย้ายชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน โดยการเรียกร้องสิทธิในที่ดินตามจารีตประเพณีของชุมชน และพบว่าในช่วงนั้นทางกรมศิลปากรเองยังไม่ได้เข้าไปดำเนินการไล่รื้อย้ายชุมชนแต่อย่างใด เนื่องจากเกิดการต่อต้านและเกิดความขัดแย้งกับชาวบ้านในชุมชนขึ้น ทำให้ไม่สามารถเข้าไปดำเนินการได้

ในปี พ.ศ. 2518 กรมธนารักษ์ได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยเน้นการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยให้กับชุมชนแออัดในที่ดินเดิม โดยเข้าไปจัดการกับชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่าที่ไม่มีเอกสารสิทธิ และได้จัดให้เช่าที่ราชพัสดุในเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งรัฐได้อ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมาย จากการดำเนินการของรัฐในการเช่าที่ดินดังกล่าว ได้ทำให้กรมธนารักษ์มีอำนาจในการควบคุมและจัดการชาวบ้านที่อยู่อาศัยในที่ดินของรัฐได้ตามกฎหมาย เช่น ชาวบ้านต้องเช่าที่ดินของตนเองที่ได้อ้างสิทธิการครอบครองมาช้านาน และชาวบ้านต้องจ่ายค่าเช่าที่ดินให้กับกรมธนารักษ์ เป็นต้น และพบว่ามีชาวบ้านส่วนน้อยที่ยินยอมเช่าที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่า เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าการเช่าที่ดินของรัฐจะทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ต่อไปในระยะยาว และทำให้มีความมั่นคงในการอยู่อาศัย เช่น สามารถสร้างบ้านแบบถาวรหรือปรับปรุงบ้านเรือนในที่ดินเดิมให้มีความมั่นคงมากขึ้น โดยไม่มีความผิดทางกฎหมาย และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่าที่ไม่ยินยอมเช่าที่ดินของรัฐตามกฎหมายนั้น เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าหน่วยงานรัฐต้องการเข้าไปมีสิทธิและอำนาจในการจัดการที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยไม่ได้คำนึงถึงสิทธิของชุมชนที่ได้อ้างสิทธิในเขตกำแพงเมืองเก่ามาช้านานแล้ว

เมื่อกรมธนารักษ์ได้เข้าไปจัดให้ชาวบ้านเช่าที่ราชพัสดุในเขตกำแพงเมืองเก่า ทำให้สิทธิการครอบครองที่ดินของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป ดังเช่นกรณีของนายตอง มีฐานะปานกลาง อาศัยอยู่ในชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ กล่าวไว้ในอดีตตนมีที่ดินหลายแปลงในเขตกำแพงเมืองเก่าที่ได้จากการจับจองสิทธิในที่ดิน และซื้อสิทธิในที่ดินจากชาวบ้านดั้งเดิมในราคาถูก แต่เมื่อกรมธนารักษ์ได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินและให้

ชาวบ้านเช่าที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่า ทำให้ตนเกิดความไม่มั่นคงในการครอบครองที่ดิน เนื่องจากเกรงกลัวว่าหน่วยงานรัฐจะเข้าไปยึดที่ดินของตน และทำให้เสียผลประโยชน์ในที่ดินที่ตนเป็นเจ้าของไป ในกรณีนางพร มีฐานะยากจน อาศัยอยู่ในชุมชนประตูปอง-ท่ามะโอ เป็นชาวบ้านกลุ่มชุมชนกลุ่ม 3 ซึ่งเป็นชุมชนใหม่ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ กล่าวว่าตนได้เช่าที่ราชพัสดุจากกรมธนารักษ์ เนื่องจากต้องการความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม เนื่องจากที่ผ่านมาคิดว่าที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าที่ได้อาศัยอยู่นั้นเป็นที่ดินของรัฐ และเมื่อกรมธนารักษ์ได้จัดให้เช่าที่ดินแสดงให้เห็นว่ารัฐต้องการให้ชุมชนอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ต่อไป และเมื่อได้เช่าที่ดินแล้วได้ทำให้สิทธิในการครอบครองที่ดินมีความมั่นคงมากขึ้น และตนได้สร้างบ้านเพิ่มเติมในที่ดินเดิมอีกหนึ่งหลัง และได้ปรับปรุงบ้านหลังเดิมให้มีความมั่นคงถาวรมากขึ้น

ในช่วงปี พ.ศ. 2516 – 2518 เทศบาลเมืองลำปางได้เข้าไปจัดการชุมชน โดยเน้นนโยบายการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมให้กับชุมชนแออัดที่อยู่ในเขตกำแพงเมืองเก่า โดยให้สิทธิในการเข้าถึงบริการพื้นฐานจากรัฐ เช่น การปรับปรุงที่ดินเดิม การสร้างถนนในชุมชน การออกบ้านเลขที่ การจัดหาระบบสาธารณูปโภค ได้แก่ ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมที่มั่นคงมากขึ้น โดยพบว่าจากการที่เทศบาลเมืองได้เข้าไปปรับปรุงชุมชนแออัดในพื้นที่กำแพงเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน แต่ในบางกรณีเช่น นางอง อายุ 65 ปี อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านใหม่-ประตูม้า ซึ่งอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมือง โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน เล่าว่าตนไม่ได้รับสิทธิในการเข้าถึงบริการพื้นฐานจากหน่วยงานรัฐ เนื่องจากที่ดินของตนไม่มี ถนนหนทางเข้าถึง และอยู่ในที่ลับตาคน ทำให้หน่วยงานรัฐไม่สามารถเข้าไปจัดให้บริการพื้นฐานได้อย่างทั่วถึง ประกอบกับตนมีฐานะยากจนมาก จึงต้องใช้วิธีการต่อน้ำประปา และไฟฟ้าจากบ้านข้างเคียง ทำให้ถูกเอาเปรียบด้านค่าใช้จ่ายที่สูงเกินจริง โดยตนต้องเสียด่านไฟฟ้าและค่าน้ำประปาให้กับเพื่อนบ้านแบบเหมาจ่าย ในราคาประมาณ 500 บาทต่อเดือน ซึ่งตนถือว่าเป็นราคาที่สูงมาก และบางเดือนก็ไม่มีเงินจ่าย ทำให้ตนถูกเพื่อนบ้านกดดัน แกล้ง โดยการตัดน้ำ ตัดไฟ หลายครั้ง

สิทธิในการถือที่ดินในพื้นที่ส่วนบุคคลในเขตกำแพงเมืองเก่า แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิ์และจัดการชุมชนแออัดในเขตกำแพงเมืองเก่าตามกฎหมายของรัฐ แต่สิทธิการถือที่ดินในพื้นที่ส่วนบุคคลยังเป็นของชาวบ้าน โดยชาวบ้านสามารถถือที่ดินไม่ให้คนอื่นเข้าไปจับจองที่ดินหรือรุกล้ำเข้าไปอยู่อาศัยในที่ดินที่มีการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของไปแล้วได้ เนื่องจากพื้นที่ส่วนบุคคลในเขตกำแพงเมืองเก่า เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านทุกคนรับรู้ร่วมกันว่าเมื่อมีการอ้างสิทธิในที่ดินบริเวณใดไปแล้ว ชาวบ้านคนอื่นไม่สามารถอ้างสิทธิในที่ดินทับซ้อนกันได้ เช่นกรณีของนายตอง มีฐานะ

ปานกลาง อาศัยอยู่ในชุมชนแอ่งห้วยริน-สันโค้ง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ กล่าวว่าคุณมีสิทธิในการกีดกันชาวบ้านคนอื่นไม่ให้เข้าไปรุกกล้าในเขตที่ดินของตนได้เหมือนเช่นเดิม แม้ว่าหน่วยงานรัฐจะเข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าแล้วก็ตาม โดยนายตองมีที่ดินจำนวนหลายแปลงในเขตกำแพงเมืองเก่า ซึ่งที่ดินบางแปลงก็ยังไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเลย และไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง แต่นายตองได้เข้าไปสร้างแนวรั้วกันที่ดินทุกแปลงเพื่อปกป้องสิทธิในที่ดินของตน และป้องกันไม่ให้ชาวบ้านคนอื่นเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยหรือเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดิน เป็นต้น

พื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินได้เหมือนเช่นเดิม แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าตามกฎหมาย และได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตกำแพงเมืองเก่า โดยเน้นนโยบายการไล่อพยพชุมชน เช่น การเข้าไปปักป้ายห้ามบุกรุกเขตโบราณสถาน การประกาศแจ้งเตือนให้ชาวบ้านย้ายออกจากชุมชน เป็นต้น แต่หน่วยงานรัฐเองก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการกับชาวบ้านในเขตกำแพงเมืองเก่าอย่างจริงจัง และได้ปล่อยปละละเลยที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้ต่อไป โดยอาศัยการเป็นสมาชิกของชุมชน

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนยังมีสิทธิในการจัดการพื้นที่กำแพงเมืองเก่าได้เหมือนเช่นเดิม โดยชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่กำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมร่วมกัน โดยชาวบ้านมีข้อตกลงร่วมกันว่าจะไม่เข้าไปทำลายพื้นที่กำแพงเมืองเก่าเพิ่มเติม และจะไม่เข้าไปทำกิจกรรมใด ๆ ที่เป็นการลบหลู่ต่อพื้นที่กำแพงเมืองเก่าที่เป็นพื้นที่ส่วนรวม เช่น ชาวบ้านจะเข้าไปแผ้วถางปรับปรุงที่ดิน เพื่อช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่กำแพงเมืองเก่าที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนร่วมกันเป็นประจำทุกปี เป็นต้น

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวม โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวยังเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านได้กันไว้ใช้ประโยชน์ที่ดินร่วมกันในชุมชน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน กล่าวคือชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน โดยสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเช่นเดิม ดังเช่นนายโต เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยโดยไม่มีเอกสารสิทธิ กล่าวว่าคุณเคยเป็นผู้นำชุมชน และเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวบ้านในชุมชน และคุณสามารถกีดกันไม่ให้คนอื่นเข้าไปใช้

ประโยชน์ที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เช่น คนเคยไล่ชาวบ้านต่างชุมชนที่เข้าไปตัดไม้ใหญ่ ซึ่งเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ในเขตกำแพงเมือง และเคยไล่ชาวบ้านต่างถิ่นที่เข้าไปลักลอบขนเศษอิฐมอญโบราณ เพื่อนำไปขาย เป็นต้น

4.3.2.2 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่คูเมืองเก่า

ในปี พ.ศ. 2516 หลังจากการเข้าไปจัดการชุมชนแออัดของหน่วยงานรัฐ โดยมุ่งเน้นการไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิทธิในเขตคูเมืองเก่าที่มีชาวบ้านอยู่อาศัยมาช้านาน โดยชาวบ้านในชุมชนเริ่มหวาดกลัวว่าหน่วยงานรัฐจะเข้าไปไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากเขตคูเมืองเก่า และจะทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตคูเมืองเก่าได้เหมือนเช่นเดิม โดยหน่วยงานรัฐได้เข้าไปจัดการชุมชนในเขตคูเมืองเก่าโดยเข้าไปตรวจสอบสิทธิในที่ดินของชาวบ้าน และได้ส่งเจ้าหน้าที่จากกรมศิลปากรและกรมที่ดินเข้าไปสำรวจและรังวัดที่ดินของชาวบ้านรายครัวเรือนที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่า เพื่ออ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายว่าเป็นพื้นที่ของรัฐ และจากการดำเนินการตรวจสอบสิทธิในที่ดินดังกล่าว มีผลทำให้ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่คูเมืองเก่ากลายเป็นผู้บุกรุกอยู่อาศัยในที่ดินของรัฐ โดยหน่วยงานรัฐได้เข้าไปมีอำนาจในการควบคุมและจัดการพื้นที่โบราณสถานเหนือสิทธิของชุมชน

ชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่ามีสามชุมชน ได้แก่ ชุมชนกำแพงเมือง ชุมชนประตูตาล และชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง ซึ่งเป็นกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 เป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ และพบการเปลี่ยนแปลงของสิทธิในเขตคูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของชาวบ้านทั้งสามชุมชนไม่แตกต่างกัน ดังเช่นกรณีนายปาน อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง กล่าวว่าหลังจากหน่วยงานรัฐเข้าไปตรวจสอบสิทธิในที่ดินทำให้ตนกลายเป็นผู้บุกรุกอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าโดยไม่มีเอกสารสิทธิ และไม่มีความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมอีกต่อไป เนื่องจากเกรงกลัวว่าหน่วยงานรัฐจะเข้าไปยึดที่ดินคืนหรือไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน ทำให้ตนไม่กล้าที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินได้เหมือนเช่นเดิม

ในช่วงปี พ.ศ. 2516 – 2518 เทศบาลเมืองลำปางได้เข้าไปจัดการชุมชน โดยเน้นนโยบายการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมให้กับชุมชนแออัดที่อยู่ในเขตคูเมืองเก่า โดยให้สิทธิในการเข้าถึงบริการพื้นฐานจากรัฐ เช่น การปรับปรุงที่ดินเดิม การสร้างถนนในชุมชน การออกบ้านเลขที่ การจัดหาระบบสาธารณูปโภค ได้แก่ ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมที่มั่นคงมากขึ้น โดยพบว่าเทศบาลเมืองได้เข้าไปปรับปรุงชุมชนแออัดในพื้นที่คูเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามชุมชนไม่แตกต่างกัน แต่ในบางกรณีเช่นนางสะอึ่ง อายุ 55 ปี อาศัยอยู่ในชุมชนประตูตาล เล่าว่าตนไม่ได้รับสิทธิในการเข้าถึงบริการพื้นฐานจากรัฐ เนื่องจากที่ดินของตน ไม่มีถนนหนทางเข้าถึง และตั้งอยู่ในทำเลที่ตั้งที่เข้า

ถึงยากลำบาก เทศบาลไม่สามารถเข้าไปให้บริการพื้นฐานได้ กล่าวคือเทศบาลเมืองลำปางอ้างว่าที่ดินของตนตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของเขตกำแพงเมืองเก่า และสร้างบ้านทับแนวเขตคูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ลาดชันมาก ทำให้ไม่สามารถพาดผ่านสายไฟฟ้ารุกกล้าเข้าไปในเขตโบราณสถานคือกำแพงเมืองเก่าได้ และไม่สามารถต่อท่อน้ำเพื่อให้บริการน้ำประปา โดยการขุดเจาะผ่านเขตโบราณสถานได้ เนื่องจากพื้นที่โบราณสถานอยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากรตามกฎหมาย และกรมศิลปากรไม่ยินยอมให้เทศบาลเข้าไปทำลายพื้นที่โบราณสถานเดิม ประกอบกับตนมีฐานะยากจนมาก จึงต้องใช้วิธีการต่อท่อประปา และไฟฟ้าจากบ้านข้างเคียง ทำให้ถูกเอาเปรียบด้านค่าใช้จ่ายที่สูงเกินจริง โดยต้องเสียดำไฟฟ้าและค่าน้ำประปาให้กับเพื่อนบ้านในราคาแพงประมาณ 700 บาทต่อเดือน ซึ่งตนถือว่าเป็นราคาที่สูงมาก แต่ก็ไม่มีทางเลือกอื่น

สิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนบุคคลในเขตคูเมืองเก่า แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิและจัดการชุมชนแออัดในเขตคูเมืองเก่าตามกฎหมายของรัฐ แต่สิทธิการกีดกันในพื้นที่ส่วนบุคคลยังเป็นของชาวบ้าน เนื่องจากพื้นที่ส่วนบุคคลในเขตคูเมืองเก่า เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านทุกคนรับรู้ร่วมกันว่าเมื่อมีการอ้างสิทธิในที่ดินบริเวณใดไปแล้ว ชาวบ้านคนอื่นไม่สามารถอ้างสิทธิในที่ดินทับซ้อนกันได้ เช่นกรณีของนายจาม มีฐานะยากจน อาศัยอยู่ในชุมชนแจ่งหัวริน-สันโค้ง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชน กลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ กล่าวว่าตนมีสิทธิในการกีดกันชาวบ้านคนอื่นไม่ให้เข้าไปรุกกล้าในเขตที่ดินของตนได้เหมือนเช่นเดิม แม้ว่าหน่วยงานรัฐจะเข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในเขตคูเมืองเก่าแล้วก็ตาม โดยได้ปลูกต้นไม้ใหญ่เป็นแนวเขตที่ดินยาวตลอดแนวคูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของตน และเมื่อมีชาวบ้านคนอื่นเข้าไปรุกกล้า ที่ดินของตน เช่น เข้าไปจับสัตว์น้ำที่เลี้ยงไว้ ตนก็จะไล่ให้ชาวบ้านออกไปจากพื้นที่

พื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินได้เหมือนเช่นเดิม แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในเขตคูเมืองเก่าตามกฎหมาย และได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตคูเมืองเก่า โดยเน้นนโยบายการไล่หรือชุมชน เช่น การเข้าไปปักป้ายห้ามบุกรุกเขตโบราณสถาน การประกาศแจ้งเตือนให้ชาวบ้านย้ายออกจากชุมชน เป็นต้น แต่หน่วยงานรัฐเองก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการกับชาวบ้านในเขตคูเมืองเก่าอย่างจริงจัง และได้ปล่อยปละละเลยที่ดินในเขตคูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตคูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้ต่อไป โดยอาศัยการเป็นสมาชิกของชุมชน

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า โดยชาวบ้านทุกคนยังมีสิทธิในการจัดการพื้นที่คูเมืองเก่าได้เหมือนเช่นเดิม ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่คูเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมร่วมกัน โดยชาวบ้านมีข้อตกลงร่วมกันว่าจะไม่เข้าไปทำลาย

พื้นที่คูเมืองเก่าเพิ่มเติม และจะไม่เข้าไปทำกิจกรรมใด ๆ ที่เป็นการลบหลู่ต่อพื้นที่คูเมืองเก่าที่เป็นพื้นที่ส่วนรวม เช่น ชาวบ้านจะเข้าไปขุดลอกคูเมืองเก่า และแผ้วถางปรับปรุงที่ดินเพื่อช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่คูเมืองเก่าที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนร่วมกันเป็นประจำทุกปี เป็นต้น

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในเขตคูเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวม โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวยังเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านได้กันไว้ใช้ประโยชน์ที่ดินร่วมกันในชุมชน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน กล่าวคือชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน โดยสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเขตคูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเช่นเดิม ดังเช่นนายทาม เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 อาศัยอยู่ในชุมชนประตูตาล ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ กล่าวว่าตนสามารถกีดกันไม่ให้คนอื่นเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตคูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เช่น ตนเคยไล่ชาวบ้านต่างชุมชนที่เข้าไปลักลอบจับสัตว์น้ำที่ชุมชนได้เลี้ยงไว้ร่วมกันเพื่อนำผลผลิตไปขาย และไล่ชาวบ้านที่นำขยะมูลฝอยมาทิ้งลงในคูเมืองเก่า เป็นต้น

4.3.2.3 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่วัดเก่า

ในปี พ.ศ. 2518 กรมการศาสนาได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยเน้นการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยให้กับชุมชนแออัดในที่ดินเดิม โดยเข้าไปจัดการกับชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตวัดเก่าโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ และจัดให้ชาวบ้านเช่าที่วัดเก่าและวัดร้างในเขตพื้นที่เมืองเก่า จากการดำเนินการของรัฐในการจัดให้เช่าที่ดินดังกล่าว ได้ทำให้กรมการศาสนามีอำนาจในการควบคุมและจัดการชาวบ้านที่อยู่อาศัยในที่ดินของรัฐได้ตามกฎหมาย เช่น ชาวบ้านกลายเป็นผู้บุกรุกอยู่อาศัยในที่ดินของตนเองที่ได้อ้างสิทธิในเขตวัดเก่ามาช้านาน ก่อนที่หน่วยงานรัฐจะเข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในภายหลัง และชาวบ้านต้องรับภาระในการจ่ายค่าเช่าที่ดินตามอัตราที่กรมการศาสนากำหนด เป็นต้น และพบว่ามีชาวบ้านส่วนน้อยที่ยินยอมเช่าที่ดินในเขตวัดเก่า โดยชาวบ้านที่เช่าที่ดินเห็นว่าจะทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ต่อไปในระยะยาว และทำให้มีความมั่นคงในการอยู่อาศัยมากขึ้น สามารถสร้างบ้านที่มั่นคงถาวรหรือปรับปรุงบ้านเรือนในที่ดินเดิมได้ โดยไม่มีความผิดทางกฎหมาย แต่แท้จริงแล้วชาวบ้านที่เช่าที่ดินของวัดเก่ายังไม่ได้รับสิทธิเป็นเจ้าของที่ดินอย่างแท้จริง เนื่องจากหน่วยงานรัฐได้ประกาศว่าหากมีการไล่รื้อย้ายชุมชน กลุ่มชาวบ้านที่เช่าที่วัดเก่าก็ต้องย้ายออกจากชุมชนเช่นกัน และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยในเขตวัดเก่าที่ไม่ยินยอมเช่าที่ดินของรัฐตามกฎหมายนั้น เนื่องจาก

ชาวบ้านเห็นว่าหน่วยงานรัฐต้องการเข้าไปมีสิทธิและอำนาจในการจัดการที่ดินในเขตวัดเก่าแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยไม่ได้คำนึงถึงสิทธิของชุมชนที่ได้อ้างสิทธิในเขตวัดเก่ามาช้านานแล้ว

เมื่อกรมการศาสนาได้เข้าไปจัดให้ชาวบ้านเช่าที่ราชพัสดุในเขตวัดเก่า ทำให้สิทธิการครอบครองที่ดินของชาวบ้านทั้งสองชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป ดังเช่นกรณีของนางลำไย อาศัยอยู่ในชุมชนประตูดาล เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ และเข้ามาอยู่ในชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 กล่าวว่าตนไม่ยินยอมเช่าที่ดินจากกรมการศาสนา เนื่องจากมีฐานะยากจนมากทำให้ไม่มีเงินจ่ายค่าเช่าที่ดิน ซึ่งราคาเช่าที่ดินในยุคนั้นคิดในอัตรา 0.50 บาทต่อตารางวาและให้จ่ายเป็นรายปี โดยมีเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาจัดเก็บค่าเช่าที่ดินในชุมชน และพบว่าชาวบ้านที่ไม่ยอมที่ดินในเขตวัดเก่าก็สามารถอยู่อาศัยในชุมชนได้ต่อไป โดยไม่มีความผิดทางกฎหมาย ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำของชาวบ้านที่เช่าที่ดินและชาวบ้านที่ไม่เช่าที่ดิน และมักเกิดปัญหาในเรื่องการอ้างสิทธิในที่ดิน เช่น ชาวบ้านที่เช่าที่ดินเขตวัดเก่ามักกล่าวอ้างว่าตนมีสิทธิในที่ดินที่ถูกกฎหมาย และสามารถอยู่อาศัยในที่ดินได้ในระยะยาวมากกว่าชาวบ้านที่ไม่ได้เช่าที่ดิน และในกรณีนางพร มีฐานะยากจน อาศัยอยู่ในชุมชนพระแก้ว-หัวข่วง เป็นชาวบ้านกลุ่มชุมชนกลุ่ม 2 ซึ่งเป็นชุมชนใหม่ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยได้รับเอกสารสิทธิ์ อาศัยอยู่ในชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 ได้กล่าวว่าตนได้เช่าที่วัดเก่าจากกรมการศาสนา เพื่อต้องการความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม และเห็นว่าเมื่อกรมการศาสนาได้จัดให้เช่าที่ดินแสดงให้เห็นว่ารัฐต้องการให้ชุมชนอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ต่อไปโดยไม่ย้ายชุมชนออกไปอยู่ที่อื่น และเมื่อได้เช่าที่ดินแล้วทำให้สิทธิในการครอบครองที่ดินมีความมั่นคงมากขึ้น และตนได้สร้างบ้านเพิ่มเติมในที่ดินเดิมอีกหนึ่งหลัง และได้ปรับปรุงบ้านหลังเดิมให้มีความมั่นคงถาวรมากขึ้น

ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยในเขตวัดเก่าโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ ไม่ยอมเช่าที่ดินจากกรมการศาสนา โดยชาวบ้านที่อาศัยในเขตวัดเก่า ในชุมชนพระแก้ว-หัวข่วงและชุมชนประตูดาลได้รวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในการเช่าที่วัดเก่า โดยการทำหนังสือเรียกร้องสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินมาช้านานและไม่ต้องการให้รัฐเข้าไปจัดให้ชาวบ้านเช่าที่ดิน โดยทำหนังสือเสนอต่อกรมการศาสนาแต่ไม่ได้รับการพิจารณาใด ๆ เนื่องจากหน่วยงานรัฐไม่ยอมรับฟังชาวบ้าน และต้องการจัดให้เช่าที่ดินเพื่ออ้างสิทธิในการจัดการที่ดินเขตวัดเก่าเท่านั้น

พื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินได้เหมือนเช่นเดิม แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในเขตวัดเก่าตามกฎหมายแล้วก็ตาม และหน่วยงานรัฐได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตวัดเก่า โดยเน้นนโยบายการไล่รื้อชุมชน เช่น การเข้าไปปักป้ายห้ามบุกรุกเขตโบราณสถาน การประกาศแจ้งเตือนให้ชาวบ้านย้ายออกจากชุมชน เป็นต้น แต่หน่วยงาน

รัฐเองไม่ได้เข้าไปดำเนินการกับชาวบ้านในเขตวัดเก่าอย่างจริงจัง และได้ปล่อยปละละเลยที่ดินในเขตวัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตวัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมต่อไป โดยอาศัยการเป็นสมาชิกของชุมชน

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า โดยชาวบ้านทุกคนยังมีสิทธิในการจัดการพื้นที่วัดเก่าได้เหมือนเช่นเดิม ชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่วัดเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมโดยชาวบ้านมีข้อตกลงร่วมกันว่าจะไม่เข้าไปทำลายพื้นที่วัดเก่า และไม่เข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยในเขตวัดเก่าเพิ่มเติม และไม่เข้าไปทำกิจกรรมใด ๆ ที่เป็นการลบหลู่ต่อพื้นที่วัดเก่าที่เป็นพื้นที่ส่วนรวม

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในเขตวัดเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวม โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวยังเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านได้กันไว้ใช้ประโยชน์ที่ดินร่วมกันในชุมชน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่าของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน กล่าวคือชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน โดยสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเขตคูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเช่นเดิม ดังเช่นนายตม เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 อาศัยอยู่ในชุมชนประตูตาล ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ กล่าวว่าคนสามารถกีดกันไม่ให้คนอื่นเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตวัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เช่น ตนเคยไล่ชาวบ้านต่างชุมชนที่เข้าไปลักลอบขโมยของมีค่า ซึ่งเป็นโบราณวัตถุเก่าแก่เพื่อนำไปขาย และไล่ชาวบ้านที่นำขยะมูลฝอยมาทิ้งลงในพื้นที่วัดเก่า เป็นต้น

4.3.2.4 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่ทางเดินโบราณ

ในปี พ.ศ. 2516 หน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถาน โดยกรมศิลปากรได้เข้าไปอ้างสิทธิในพื้นที่โบราณสถานว่าเป็นที่ดินของรัฐ และได้เข้าไปจัดการที่ดินในเขตโบราณสถาน โดยเน้นนโยบายในการโล่เรือย้ายชุมชน แต่พื้นที่ทางเดินโบราณ เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านในชุมชนเขตเมืองเก่ารับรู้ร่วมกันว่ามีความสำคัญต่อชุมชน แต่หน่วยงานรัฐไม่รับรู้และไม่ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ทางเดินโบราณมากนัก และหน่วยงานรัฐเองได้มุ่งเข้าไปจัดการพื้นที่โบราณสถานประเภทอื่นที่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยเท่านั้น ทำให้ชุมชนมีสิทธิการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทางเดินโบราณซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถานแล้วก็ตาม เนื่องจากชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณเหมือน

กัน เพราะเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลและจัดการให้เป็นไปตามกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชน โดยพบว่าชาวบ้านได้มีข้อตกลงร่วมกันในการจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณของชุมชน เช่น ชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่ทางเดินโบราณในชุมชน โดยไม่เข้าไปทำลายหรือบุกรุกที่ดินเพื่อเข้าไปอยู่อาศัย และชาวบ้านได้เข้าไปปรับปรุงแฉ่วทางพื้นที่ทางเดินโบราณที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมในชุมชนร่วมกันเป็นประจำทุกปี

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ทางเดินโบราณ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ทางเดินโบราณให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนรวมที่ชาวบ้านทุกคนได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในพื้นที่ทางเดินโบราณของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปปลูกป่าพื้นที่เพื่ออยู่อาศัย หรือเข้าไปประกอบกิจกรรมที่ผิดต่อกฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน

4.3.2.5 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

ในปี พ.ศ. 2516 หน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถาน โดยกรมศิลปากรได้เข้าไปอ้างสิทธิในพื้นที่โบราณสถานว่าเป็นที่ดินของรัฐ แต่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านในชุมชนเขตเมืองเก่ารับรู้ร่วมกันว่ามีความสำคัญต่อชุมชน แต่หน่วยงานรัฐไม่รับรู้และไม่ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนมากนัก และหน่วยงานรัฐเองได้มุ่งเข้าไปจัดการพื้นที่โบราณสถานประเภทอื่นที่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยเท่านั้น ทำให้ชุมชนมีสิทธิการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถานแล้วก็ตาม เนื่องจากชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนเหมือนกัน เพราะเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลและจัดการที่ดินให้เป็นไปตามกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชน โดยพบว่าชาวบ้านได้มีข้อตกลงร่วมกันในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน เช่น ชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาและไม่เข้าไปทำลายหรือบุกรุกที่ดินเพื่อเข้าไปอยู่อาศัย และชาวบ้านได้เข้าไปปรับปรุงแฉ่วทางพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมในชุมชนร่วมกันเป็นประจำทุกปี

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่าย

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนรวมที่ชาวบ้านทุกคนได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปรุกล้ำพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนไม่ว่าจะเข้าไปอยู่อาศัยหรือเข้าไปประกอบกิจกรรมที่ผิดต่อกฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน

4.3.3 ยุคที่รัฐและชุมชนแออัดได้อ้างสิทธิในเขตโบราณสถานอย่างเข้มข้น และทำให้เกิดความขัดแย้งถึงขั้นรุนแรง (ในช่วงปี พ.ศ. 2519 – 2546)

ในยุคที่หน่วยงานรัฐและชุมชนแออัดได้อ้างสิทธิในเขตโบราณสถานอย่างเข้มข้น โดยเทศบาลนครลำปางได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน ได้เน้นนโยบายในการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม และกรมศิลปากร กรมธนารักษ์ และสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน โดยเน้นนโยบายการไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน ทำให้เกิดความขัดแย้งที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น และหน่วยงานรัฐได้เข้าไปดำเนินการไล่รื้อย้ายชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง และชาวบ้านในชุมชนแออัดได้รวมตัวกันตอบโต้หน่วยงานรัฐด้วยวิธีการที่รุนแรง และไม่ต้องการย้ายออกจากเขตโบราณสถานไปอยู่ที่อื่น

ในช่วงปี พ.ศ. 2530 – 2540 หน่วยงานรัฐคือเทศบาลเมืองลำปาง นอกจากจะเข้าไปดำเนินการจัดหาบริการพื้นฐานของรัฐให้กับชุมชน ได้แก่ การสร้างถนน การปรับไถ่ที่ดินในเขตโบราณสถาน การขุดลอกคูเมืองเก่า เป็นต้น เทศบาลยังได้เข้าไปสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมให้กับชาวบ้านในชุมชนแออัดอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากเทศบาลเมืองมีบทบาทหน้าที่ในการควบคุมการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในเขตเทศบาล โดยเฉพาะในเขตพื้นที่เมืองเก่าที่มีชาวบ้านบุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเป็นจำนวนมาก เทศบาลได้ปล่อยปละละเลยให้ชาวบ้านสามารถสร้างและต่อเติมที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิมได้ โดยไม่ได้เข้าไปควบคุมและตรวจสอบการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในเขตโบราณสถานแต่อย่างใด และไม่ได้เข้าไปดำเนินการกับผู้กระทำผิดตามพระราชบัญญัติควบคุมอาคาร ปี พ.ศ. 2522 ฉบับแก้ไข ปี พ.ศ. 2535 ทำให้ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานไม่เกรงกลัวต่ออำนาจรัฐ และได้มีการสร้างบ้านเรือน ต่อเติมบ้านเรือนที่มีความมั่นคงถาวรในที่ดินเดิมกันมากขึ้น โดยชาวบ้านต้องการสร้างหลักประกัน และสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมต่อไป และต้องการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของที่ดินตามจารีตประเพณีของชุมชน ส่งผลทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนแออัดมากยิ่งขึ้น และพบว่าชาวบ้านได้มีการขายสิทธิในที่ดินกันมากขึ้น ซึ่งทำให้คนนอกชุมชนได้เข้าไปอยู่อาศัยเพิ่มเติม และพบว่ามี การชักชวนเครือญาติและคนรู้จักให้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานเพิ่มเติมเช่นกัน

ในปี พ.ศ. 2540 หน่วยงานรัฐได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน โดยเน้นนโยบายในการไล่รื้อย้ายชุมชน และได้ดำเนินงานในชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยการนำโครงการวิจัยชุมชนโบราณในพื้นที่เมืองเก่าลำปาง ซึ่งมีหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการคือกรมธนารักษ์และกรมที่ดิน และโครงการสำรวจเพื่อกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าลำปาง มีหน่วยงานที่รับผิดชอบคือสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และจากการดำเนินงานที่ผ่านมาพบว่าโครงการของรัฐทั้งสองโครงการไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากเกิดการต่อต้านอำนาจรัฐของชาวบ้านในชุมชน และทำให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรงมากขึ้น โดยกรมธนารักษ์และกรมที่ดินได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปสำรวจรังวัดแนวเขตที่ดินที่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัย และได้มีการขอตรวจสอบสิทธิในที่ดินของชาวบ้านรายครัวเรือน เพื่อการพิจารณาการเวนคืนที่ดินของรัฐ และเจ้าหน้าที่รัฐได้เข้าไปสำรวจความต้องการของชาวบ้านในการจัดหาที่อยู่แห่งใหม่ให้กับชุมชน หรือชาวบ้านรายครัวเรือนที่ต้องการย้ายออกจากเขตโบราณสถาน และจากการดำเนินงานในชุมชนพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ต้องการย้ายออกจากพื้นที่โบราณสถานที่ได้อ้างสิทธิในการอยู่อาศัยมาช้านาน แต่ชาวบ้านเริ่มหวาดกลัวหน่วยงานรัฐมากยิ่งขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้รวมตัวกันเพื่อต่อต้านหน่วยงานรัฐที่เข้ามาในชุมชน และในช่วงเวลาดังกล่าวหน่วยงานรัฐก็ยังไม่ได้เข้าไปดำเนินการไล่รื้อชุมชนอย่างจริงจัง และชาวบ้านก็สามารถอยู่อาศัยในที่ดินเดิมได้ต่อไป

ในช่วงปี พ.ศ. 2542 - 2546 เป็นช่วงที่ชุมชนแออัดเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐถึงขั้นรุนแรง เนื่องจากหน่วยงานรัฐได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในพื้นที่โบราณสถาน โดยเน้นนโยบายการไล่รื้อย้ายชาวบ้านอย่างจริงจัง โดยนำแผนการอนุรักษ์เมืองเก่าลำปาง ของสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม และยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และการพัฒนาพื้นที่เมืองเก่า ของเทศบาลนครลำปาง ซึ่งทั้งสองโครงการเป็นโครงการที่เน้นการปฏิบัติจริงในการเข้าไปดำเนินการในชุมชนเพื่อต้องการเข้าไปไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกจากเขตโบราณสถาน โดยการเข้าไปสานต่อโครงการอนุรักษ์พื้นที่เมืองเก่า โดยเน้นการอนุรักษ์ทางด้านกายภาพเพียงด้านเดียว และต้องการไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกจากเขตโบราณสถานทั้งหมด โดยเจ้าหน้าที่รัฐได้เข้าไปเจรจาทกลงกันกับชุมชน เช่น การจ่ายค่าชดเชยในการย้ายชุมชนไปที่แห่งใหม่ และการจัดหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับชุมชน เป็นต้น และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องได้ส่งเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปสำรวจรังวัดที่ดินของชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของขอบเขตที่ดินที่ชัดเจน หลังจากนั้นกรมศิลปากรและกรมธนารักษ์ได้เข้าไปประกาศแจ้งเตือนให้ชาวบ้านในชุมชนที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานให้ย้ายออกไปจากพื้นที่ และรัฐจะจัดหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับชุมชนต่อไป โดยมีการแจ้งเตือนผ่านทางหนังสือ ทางราชการส่งให้กับผู้นำชุมชน จากการดำเนินงานของหน่วยงานรัฐดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทำให้ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องและต่อต้านอำนาจรัฐ โดย

ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ต้องการย้ายออกไปจากพื้นที่โบราณสถาน และพบว่าเมื่อชาวบ้านถูกสิทธิรอนสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินของตนที่ได้มีการอ้างสิทธิ์มาช้านาน และชาวบ้านไม่ต้องการสูญเสียสิทธิในการอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตเมือง และอยู่ใกล้กับแหล่งจ้างงานของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้ใช้วิธีการที่รุนแรงในการจัดการกับเจ้าหน้าที่รัฐที่เข้าไปในชุมชน เช่น การพุดจาหยาบคาย และการขว้างปาก้อนหินใส่เจ้าหน้าที่รัฐที่เข้าไปสำรวจสภาพการบุกรุกที่ดินในชุมชน และกลุ่มแกนนำชาวบ้านได้ส่งหนังสือเรียกร้องความเป็นธรรมในการอยู่อาศัยในที่ดินเขตโบราณสถานเสนอต่อศาลปกครอง และได้ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมต่อไป

ในยุคที่รัฐและชุมชนแออัดได้อ้างสิทธิในเขตโบราณสถานอย่างเข้มข้น และทำให้เกิดความขัดแย้งถึงขั้นรุนแรงดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมุ่งอธิบายลักษณะของสิทธิในพื้นที่โบราณสถานแต่ละประเภทที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ตามเวลา และสถานที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.3.3.1 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่กำแพงเมืองเก่า

ในช่วงปี พ.ศ. 2530 – 2540 เทศบาลเมืองลำปาง นอกจากจะเข้าไปจัดการชุมชนแออัดในด้านการจัดการบริการพื้นฐานให้กับชุมชนแล้ว เทศบาลยังมีหน้าที่ในการควบคุมการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในเขตเทศบาลด้วย โดยชาวบ้านที่จะก่อสร้างอาคาร ต่อเติม รื้อถอน หรือเปลี่ยนแปลงลักษณะอาคารบ้านเรือนในเขตกำแพงเมืองเก่า ต้องดำเนินการเพื่อขออนุญาตจากเทศบาลก่อน ถ้าชาวบ้านไม่ขออนุญาตก่อสร้างอาคารจะมีความผิดตามพระราชบัญญัติควบคุมอาคารในปี พ.ศ. 2522 และฉบับแก้ไขในปี พ.ศ. 2535 พบว่าชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่า ซึ่งมีชาวบ้านบุกรุกอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากกว่าโบราณสถานประเภทอื่น ชาวบ้านสามารถสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้โดยไม่ต้องขออนุญาตจากเทศบาล เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมาชาวบ้าน ที่อยู่อาศัยในเมืองเก่าส่วนใหญ่สร้างบ้านแบบกระท่อมชั่วคราวอยู่อาศัยมาก่อนแล้ว ต่อมาก็เริ่มมีการขยายขยายปรับปรุงบ้านเรือนหลังเดิมให้มีความมั่นคงถาวรมากขึ้น เช่น การก่อสร้างบ้านปูน บ้านไม้ เป็นต้น และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ลักลอบสร้างหรือต่อเติมบ้านเรือนขึ้นเองโดยไม่ได้แจ้งให้เทศบาลรับทราบก่อน เนื่องจากชาวบ้านเกรงกลัวว่าเมื่อหน่วยงานรัฐรู้ว่ามีการสร้างบ้านหรือต่อเติมบ้านเพิ่มเติมในเขตโบราณสถาน เจ้าหน้าที่จากเทศบาลก็จะเข้ามาควบคุมและจัดการกับชาวบ้าน โดยไม่อนุญาติให้ชาวบ้านสร้างบ้านเรือนในเขตโบราณสถานได้ และสามารถลงโทษผู้ฝ่าฝืนกระทำผิดได้ตามอำนาจทางกฎหมายของรัฐ และในช่วงนั้นเทศบาลก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการสำรวจชาวบ้านที่บุกรุกในเขตโบราณสถานอย่างจริงจัง และยังได้ปล่อยปละละเลยและไม่ได้เข้าไปตรวจสอบสิทธิในการสร้างที่อยู่อาศัยในเขตเมืองแต่อย่างใด ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิใน

การสร้างและต่อเติมบ้านเรือนในเขตกำแพงเมืองเก่าได้ และเมื่อมีการก่อสร้างบ้านเรือนเพิ่มเติมมากขึ้นแล้ว ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นยุคที่รัฐได้พัฒนาชุมชนเมืองเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านได้ปรับกระบวนการในการควบคุมการใช้ที่ดินเดิม เช่น การทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้าเพื่อการซื้อ-ขายกันมากขึ้น พบว่าชาวบ้านในชุมชนเดิมได้มีการขายสิทธิในที่ดินให้กับคนนอกชุมชน โดยขายบ้านพร้อมที่ดินในราคาสูงที่กว่าในอดีตที่ผ่านมา และพบว่าเมื่อชุมชนในเขตเมืองเก่ามีการพัฒนามากขึ้น ทำให้ชาวบ้านที่อยู่นอกชุมชนได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตเมืองเก่า มีผลทำให้ชุมชนมีการขยายตัวทางพื้นที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

จากการที่ชาวบ้านมีสิทธิในการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในเขตกำแพงเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน ดังเช่นกรณีนางสุ มีฐานะยากจนอาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ กล่าวไว้ในปี พ.ศ. 2536 คนได้ก่อสร้างบ้านเรือนเพิ่มเติมในที่ดินเดิมอีกหนึ่งหลัง เพื่อรองรับสมาชิกในครอบครัวที่เพิ่มขึ้น และบ้านหลังเดิมมีสภาพคับแคบ และอยู่อาศัยกันอย่างแออัด การสร้างบ้านหลังใหม่นั้นตนก็ไม่ได้ขออนุญาตปลูกสร้างอาคารจากเทศบาล เนื่องจากตนได้อยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่ามาช้านานแล้ว และได้อ้างสิทธิในที่ดินตามจารีตประเพณีของชุมชน และหน่วยงานรัฐก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการใด รื้อย้ายชุมชนอย่างจริงจัง ทำให้ชาวบ้านทุกคนที่อยู่อาศัยในชุมชนมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเขตกำแพงเมืองเก่าได้เหมือนเช่นเดิม แม้ว่าชาวบ้านจะเป็นผู้บุกรุกอยู่อาศัยในที่ดินของรัฐตามกฎหมายแล้วก็ตาม

ในปี พ.ศ. 2540 - 2546 เป็นช่วงที่ชุมชนแออัดเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐถึงขั้นรุนแรง เนื่องจากหน่วยงานรัฐได้ใช้นโยบายในการจัดการชุมชนแออัดและการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยเน้นการไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกไปจากพื้นที่ และต้องการอนุรักษ์พื้นที่โบราณสถานให้คงอยู่สืบไป โดยเจ้าหน้าที่รัฐจากกรมศิลปากรและกรมธนารักษ์ได้เข้าไปเจรจาทกลงกันกับชุมชน เช่น การจ่ายค่าชดเชยในการย้ายชุมชนไปที่แห่งใหม่ และการจัดหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับชุมชนเป็นต้น และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องได้ส่งเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปสำรวจรังวัดที่ดินของชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่า เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของขอบเขตที่ดินที่ชัดเจน หลังจากนั้นกรมศิลปากรและกรมธนารักษ์ได้เข้าไปประกาศแจ้งเตือนให้ชาวบ้านในชุมชนที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานให้ย้ายออกไปจากพื้นที่ และรัฐจะจัดหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับชุมชนต่อไป จากการดำเนินงานของหน่วยงานรัฐดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทำให้ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องและต่อต้านอำนาจรัฐ โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ต้องการย้ายออกไปจากพื้นที่โบราณสถาน และพบว่าเมื่อชาวบ้านถูกลิดรอนสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินของตนที่ได้มีการอ้างสิทธิมาช้านาน

และชาวบ้านไม่ต้องการสูญเสียสิทธิในการอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตเมือง และอยู่ใกล้กับแหล่งจ้างงานของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้ใช้วิธีการที่รุนแรงในการจัดการกับเจ้าหน้าที่รัฐ

พื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เหมือนเช่นเดิม โดยใช้สิทธิการเป็นสมาชิกของชุมชน แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิ์ที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมตามกฎหมาย แต่หน่วยงานรัฐเองก็ยังไม่ได้เข้าไปดำเนินการหรือเข้าไปยึดที่ดินที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าคืนไป ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ต่อไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมเหมือนเดิม โดยชาวบ้านจะช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่กำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมให้เป็นไปตามกฎกติกาในการจัดการที่ดินของชุมชน เช่น ชาวบ้านจะไม่เข้าไปทำลายหรือลบหลู่พื้นที่กำแพงเมือง เช่น การลักลอบนำโบราณวัตถุที่พบในพื้นที่กำแพงเมืองไปขาย และการนำอัฐมอัญเชิญที่เป็นแนวกำแพงเมืองเก่าไปขาย เป็นต้น

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า พบว่าชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวหน่วยงานรัฐกำหนดให้เป็นพื้นที่ของรัฐตามกฎหมาย และชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ เช่น ห้ามไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่า และเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินอันก่อให้เกิดความเสียหาย หรือเป็นการลบหลู่ต่อพื้นที่ เป็นต้น

4.3.3.2 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่คูเมืองเก่า

ในช่วงปี พ.ศ. 2530 – 2540 เทศบาลเมืองลำปาง ได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัด โดยเน้นการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยให้กับชุมชน ซึ่งเป็นสิทธิส่วนบุคคลในการอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่า และเนื่องจากพื้นที่คูเมืองเก่ามีชาวบ้านอยู่อาศัยโดยไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดิน ทำให้เทศบาลได้เข้าไปช่วยเหลือชาวบ้านในการปรับโฉมที่ดินให้สามารถเข้าไปอยู่อาศัยได้สะดวกขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินที่มั่นคงมากขึ้น และพบว่าชุมชนที่มีชาวบ้านอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าคือชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ได้แก่ ชุมชนกำแพงเมือง ชุมชนประตูตาล และชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง และเทศบาลนครลำปางได้เข้าไปช่วยเหลือและสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยมากกว่ากลุ่มชุมชนกลุ่มอื่น เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีปัญหาในเรื่องที่อยู่อาศัยเป็นอย่างมาก

และในพื้นที่ส่วนรวม เทศบาลได้เข้าไปขุดลอกคูเมืองเก่าให้มีสภาพดีขึ้น เช่น การวางแนวท่อระบายน้ำเพื่อระบายน้ำเสียออกจากพื้นที่ชุมชน

นอกจากการจัดหาบริการพื้นฐานของรัฐให้กับชุมชนแล้ว เทศบาลยังมีหน้าที่ในการควบคุมการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในเขตเทศบาลด้วย โดยชาวบ้านที่จะก่อสร้างอาคาร ต่อเติมหรือถอน หรือเปลี่ยนแปลงลักษณะอาคารบ้านเรือนในเขตคูเมืองเก่าต้องดำเนินการเพื่อขออนุญาตจากเทศบาลก่อน พบว่าชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่า สามารถสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้โดยไม่ต้องขออนุญาตจากเทศบาล และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ลักลอบสร้างหรือต่อเติมบ้านเรือนขึ้นเอง โดยไม่ได้แจ้งให้เทศบาลรับทราบก่อน เนื่องจากชาวบ้านเกรงกลัวว่าเมื่อหน่วยงานรัฐรับรู้ว่ามี การสร้างบ้านหรือต่อเติมบ้านเพิ่มเติมในเขตโบราณสถาน เจ้าหน้าที่จากเทศบาลก็จะเข้ามาควบคุมและจัดการกับชาวบ้าน โดยไม่อนุญาติให้ชาวบ้านสร้างบ้านเรือนในเขตโบราณสถานได้ และสามารถลงโทษผู้ฝ่าฝืนกระทำผิดได้ตามอำนาจทางกฎหมายของรัฐ และในช่วงนั้นเทศบาลก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการสำรวจชาวบ้านที่บุกรุกในเขตโบราณสถานอย่างจริงจัง และยังได้ปล่อยปละละเลยและไม่ได้เข้าไปตรวจสอบสิทธิในการสร้างที่อยู่อาศัยในเขตเมืองแต่อย่างใด ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการสร้างและต่อเติมบ้านเรือนในเขตกำแพงเมืองเก่าได้ และเมื่อมีการก่อสร้างบ้านเรือนเพิ่มเติมมากขึ้นแล้ว ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นยุคที่รัฐได้พัฒนาชุมชนเมืองเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านได้ปรับกระบวนการในการควบคุมการใช้ที่ดินเดิม เช่นการทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้าเพื่อการซื้อ-ขายกันมากขึ้น พบว่าชาวบ้านในชุมชนเดิมได้มีการขายสิทธิในที่ดินให้กับคนนอกชุมชน โดยขายบ้านพร้อมที่ดินในราคาสูงที่กว่าในอดีตที่ผ่านมา และพบว่าเมื่อชุมชนในเขตเมืองเก่ามีการพัฒนามากขึ้น ทำให้ชาวบ้านที่อยู่นอกชุมชนได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตเมืองเก่า มีผลทำให้ชุมชนมีการขยายตัวทางพื้นที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

จากการที่ชาวบ้านมีสิทธิในการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในเขตคูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของชาวบ้านทั้งสามชุมชนไม่แตกต่างกัน ดังเช่นกรณีนายอาจ มีฐานะยากจน อาศัยอยู่ในชุมชนประตูดาล เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ กล่าวว่าในปี พ.ศ. 2531 ตนได้ปรับปรุงบ้านเรือนและสร้างบ้านหลังใหม่ในที่ดินเดิม โดยขยายต่อเติมจากบ้านหลังเดิมให้มีสภาพมั่นคงถาวรมากขึ้น เนื่องจากบ้านหลังเดิมมีสภาพคับแคบ และทรุดโทรมมาก การสร้างบ้านหลังใหม่ในที่ดินเดิมก็ไม่ได้ขออนุญาตปลูกสร้างอาคารจากเทศบาล เนื่องจากตนคิดว่าที่ดินผืนนี้เป็นของบรรพบุรุษของตนที่ได้อ้างสิทธิการครอบครองที่ดินมาช้านานแล้ว และหน่วยงานรัฐก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการไต่หรือย้ายชุมชนอย่างจริงจัง ทำให้ชาวบ้านทุกคนที่อยู่อาศัยในชุมชนมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเขต

คูเมืองเก่าได้เหมือนเช่นเดิม แม้ว่าชาวบ้านจะเป็นผู้บุกรุกอยู่อาศัยในที่ดินของรัฐตามกฎหมายแล้วก็ตาม

ในปี พ.ศ. 2540 - 2546 เป็นช่วงที่ชุมชนแออัดเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐถึงขั้นรุนแรง เนื่องจากหน่วยงานรัฐได้ใช้นโยบายในการจัดการชุมชนแออัดและการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยเน้นการไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกไปจากพื้นที่ และต้องการอนุรักษ์พื้นที่โบราณสถานให้คงอยู่สืบไป โดยเจ้าหน้าที่รัฐจากกรมศิลปากรและกรมธนารักษ์ได้เข้าไปเจรจาดกลงกันกับชุมชน เช่น การจ่ายค่าชดเชยในการย้ายชุมชนไปที่แห่งใหม่ และการจัดหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับชุมชน เป็นต้น และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องได้ส่งเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปสำรวจรังวัดที่ดินของชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่า เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของขอบเขตที่ดินที่ชัดเจน หลังจากนั้นกรมศิลปากรและกรมธนารักษ์ได้เข้าไปประกาศแจ้งเตือนให้ชาวบ้านในชุมชนที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานให้ย้ายออกไปจากพื้นที่ และรัฐจะจัดหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับชุมชนต่อไป จากการดำเนินงานของหน่วยงานรัฐดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทำให้ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องและต่อต้านอำนาจรัฐ โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ต้องการย้ายออกไปจากพื้นที่โบราณสถาน และพบว่าเมื่อชาวบ้านถูกลิดรอนสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินของตนที่ได้มีการอ้างสิทธิ์มาช้านาน และชาวบ้านไม่ต้องการสูญเสียสิทธิในการอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตเมืองและอยู่ใกล้กับแหล่งจ้างงานของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้ใช้วิธีการที่รุนแรงในการต่อต้านเจ้าหน้าที่รัฐที่เข้าไปจัดการชุมชน

พื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เหมือนเช่นเดิม โดยใช้สิทธิการเป็นสมาชิกของชุมชน แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิ์ที่ดินในเขตคูเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมตามกฎหมาย แต่หน่วยงานรัฐเองก็ยังไม่ได้เข้าไปดำเนินการหรือเข้าไปยึดที่ดินที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าคืนไป ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ต่อไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมเหมือนเดิม โดยชาวบ้านจะช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่คูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมให้เป็นไปตามกฎกติกาในการจัดการที่ดินของชุมชน เช่น ชาวบ้านจะไม่เข้าไปทำลายหรือลบหลู่พื้นที่คูเมืองเก่า

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า พบว่าชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวหน่วยงานรัฐกำหนดให้เป็นพื้นที่ของรัฐตามกฎหมาย และชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิใน

การกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินเขตคูเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ เช่น ห้ามไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าเพิ่มเติม และเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินอันก่อให้เกิดความเสียหาย เป็นต้น

4.3.3.3 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่วัดเก่า

ในช่วงปี พ.ศ. 2530 – 2540 เทศบาลเมืองลำปาง นอกจากจะเข้าไปจัดการชุมชนแออัดในด้านการจัดหาบริการพื้นฐานให้กับชุมชนแล้ว เทศบาลยังมีหน้าที่ในการควบคุมการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในเขตเทศบาลด้วย โดยชาวบ้านที่จะก่อสร้างอาคาร ต่อเติม รื้อถอน หรือเปลี่ยนแปลงลักษณะอาคารบ้านเรือนในเขตวัดเก่าต้องดำเนินการเพื่อขออนุญาตจากเทศบาลก่อน แต่พบว่าชาวบ้านที่สร้างบ้านเรือนในเขตวัดเก่าส่วนใหญ่ไม่ได้ขออนุญาตก่อสร้างอาคารจากเทศบาล และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ลักลอบสร้างหรือต่อเติมบ้านเรือนขึ้นเอง การที่ชาวบ้านไม่ได้แจ้งให้เทศบาลรับทราบ เนื่องจากชาวบ้านเกรงกลัวว่าเจ้าหน้าที่จากเทศบาลจะเข้ามาควบคุมและจัดการกับชาวบ้าน และจะไม่อนุญาตให้ชาวบ้านสร้างบ้านเรือนในเขตวัดเก่าได้ และชาวบ้านจะมีโทษจากการฝ่าฝืนอำนาจทางกฎหมายของรัฐ เมื่อมีการก่อสร้างบ้านเรือนเพิ่มเติมมากขึ้นแล้ว ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นยุคที่รัฐได้พัฒนาชุมชนเมืองเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านได้ปรับกระบวนการในการควบคุมการใช้ที่ดินเดิม เช่น การทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้าเพื่อการซื้อ-ขายกันมากขึ้น พบว่าชาวบ้านในชุมชนเดิมได้มีการขายสิทธิในที่ดินให้กับคนนอกชุมชน โดยขายบ้านพร้อมที่ดินในราคาสูงที่กว่าในอดีตที่ผ่านมา และพบว่าเมื่อชุมชนในเขตเมืองเก่ามีการพัฒนามากขึ้น ทำให้ชาวบ้านที่อยู่นอกชุมชนได้เข้าไปอยู่อาศัยในเขตเมืองเก่า มีผลทำให้ชุมชนมีการขยายตัวทางพื้นที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

จากการที่ชาวบ้านมีสิทธิในการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในเขตวัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของชาวบ้านทั้งสองชุมชนไม่แตกต่างกัน ดังเช่นกรณีนายสมาน มีฐานะยากจนอาศัยอยู่ในชุมชนประตูตาล เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ กล่าวว่าในปี พ.ศ. 2538 ตนได้สร้างบ้านเรือนเพิ่มเติมในที่ดินเดิมอีกหนึ่งหลัง เพื่อรองรับสมาชิกในครอบครัวที่เพิ่มขึ้น การสร้างบ้านหลังใหม่นั้นตนก็ไม่ได้ขออนุญาตปลูกสร้างอาคารจากเทศบาล และหน่วยงานรัฐก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการไต่หรือย้ายชุมชนอย่างจริงจัง ทำให้ชาวบ้านทุกคนที่อยู่อาศัยในชุมชนมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเขตวัดเก่าได้เหมือนเดิม แม้ว่าชาวบ้านจะเป็นผู้บุกรุกอยู่อาศัยในที่ดินของรัฐตามกฎหมายแล้วก็ตาม

ในปี พ.ศ. 2540 - 2546 เป็นช่วงที่ชุมชนแออัดเกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐถึงขั้นรุนแรง เนื่องจากหน่วยงานรัฐได้ใช้นโยบายในการจัดการชุมชนแออัดและการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยเน้นการไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกไปจากพื้นที่ และต้องการอนุรักษ์พื้นที่โบราณสถานให้คง

อยู่สืบไป โดยเจ้าหน้าที่รัฐจากกรมศิลปากรและกรมธนารักษ์ได้เข้าไปเจรจากลางกันกับชุมชน เช่น การจ่ายค่าชดเชยในการย้ายชุมชนไปที่แห่งใหม่ และการจัดหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับชุมชน เป็นต้น และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องได้ส่งเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปสำรวจรังวัดที่ดินของชาวบ้านที่บุกรุกอยู่อาศัยในเขตวัดเก่า เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของขอบเขตที่ดินที่ชัดเจน หลังจากนั้นกรมศิลปากรและกรมธนารักษ์ได้เข้าไปประกาศแจ้งเตือนให้ชาวบ้านในชุมชนที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานให้ย้ายออกไปจากพื้นที่ และรัฐจะจัดหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้กับชุมชนต่อไป จากการดำเนินงานของหน่วยงานรัฐดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทำให้ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องและต่อต้านอำนาจรัฐ โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ต้องการย้ายออกไปจากพื้นที่โบราณสถาน และเมื่อชาวบ้านถูกลิดรอนสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินของตนที่ได้มีการอ้างสิทธิมาช้านาน ชาวบ้านไม่ต้องการสูญเสียสิทธิในการอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตเมือง และอยู่ใกล้กับแหล่งจ้างงานของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้ใช้วิธีการที่รุนแรงในการจัดการกับเจ้าหน้าที่รัฐ

พื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เหมือนเช่นเดิม โดยใช้สิทธิการเป็นสมาชิกของชุมชน แม้ว่ากรมการศาสนาได้เข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในเขตวัดเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมตามกฎหมาย แต่กรมการศาสนาเองก็ยังไม่ได้เข้าไปดำเนินการหรือเข้าไปยึดที่ดินที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่าคืนไป ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ต่อไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมเหมือนเดิม ชาวบ้านจะช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่วัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมให้เป็นไปตามกฎกติกาในการจัดการที่ดินของชุมชน เช่น ชาวบ้านจะไม่เข้าไปทำลายหรือลบหลู่พื้นที่วัดเก่า เช่น การลักลอบนำโบราณวัตถุที่พบในพื้นที่วัดเก่าไปขาย หรือการเข้าไปบุกรุกทำลายพื้นที่เขตวัดเก่า เป็นต้น

สิทธิในการเปลี่ยนแปลงให้กับคนอื่นในพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า พบว่าชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนแปลงพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวหน่วยงานรัฐกำหนดให้เป็นพื้นที่ของรัฐตามกฎหมาย และชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกันคือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินเขตวัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ เช่น ห้ามไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัดเก่าเพิ่มเติม และเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินอันก่อให้เกิดความเสียหาย หรือเป็นการลบหลู่ต่อพื้นที่ เป็นต้น

4.3.3.4 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่พื้นที่ทางเดินโบราณ

ในช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2546 หน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินและเข้าไปจัดการที่ดินในเขตโบราณสถานตามกฎหมายของรัฐอย่างเข้มข้น โดยหน่วยงานรัฐ ได้แก่ กรมศิลปากร กรมธนารักษ์ และสำนักงานแผนและนโยบายสิ่งแวดล้อม ได้เข้าไปอ้างสิทธิในพื้นที่โบราณสถานว่าเป็นที่ดินของรัฐ และได้เข้าไปจัดการที่ดินในเขตโบราณสถาน โดยเน้นนโยบายในการไล่รื้อย้ายชุมชน แต่พื้นที่ทางเดินโบราณเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านในชุมชนเขตเมืองเก่ารับรู้ร่วมกันว่ามีความสำคัญต่อชุมชน แต่หน่วยงานรัฐไม่รับรู้และไม่ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ทางเดินโบราณมากนัก และหน่วยงานรัฐเองได้มุ่งเข้าไปจัดการพื้นที่โบราณสถานประเภทอื่นที่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยเท่านั้น ทำให้ชุมชนมีสิทธิการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทางเดินโบราณซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถานแล้วก็ตาม เนื่องจากชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณเหมือนกัน เพราะเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลและจัดการให้เป็นไปตามกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชน โดยพบว่าชาวบ้านได้มีข้อตกลงร่วมกันในการจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณของชุมชน เช่น ชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่ทางเดินโบราณในชุมชน โดยไม่เข้าไปทำลายหรือบุกรุกที่ดินเพื่อเข้าไปอยู่อาศัย และชาวบ้านได้เข้าไปปรับปรุงแนวทางพื้นที่ทางเดินโบราณที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมในชุมชนร่วมกันเป็นประจำทุกปี

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ทางเดินโบราณ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ทางเดินโบราณให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนรวมที่ชาวบ้านทุกคนได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในพื้นที่ทางเดินโบราณของชาวบ้านทั้งสองชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปรุกล้ำพื้นที่เพื่ออยู่อาศัย หรือเข้าไปประกอบกิจกรรมที่ผิดต่อกฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน

4.3.3.5 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

ในช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2546 หน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินและเข้าไปจัดการที่ดินในเขตโบราณสถานตามกฎหมายของรัฐอย่างเข้มข้น โดยหน่วยงานรัฐ ได้แก่ กรมศิลปากร กรมธนารักษ์ และสำนักงานแผนและนโยบายสิ่งแวดล้อม ได้เข้าไปอ้างสิทธิในพื้นที่โบราณสถานว่าเป็นที่ดินของรัฐ และได้เข้าไปจัดการที่ดินในเขตโบราณสถาน โดยเน้นนโยบายในการไล่รื้อย้าย

ชุมชน แต่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านในชุมชนเขตเมืองเก่ารับรู้ร่วมกันว่ามีความสำคัญต่อชุมชน แต่หน่วยงานรัฐไม่รับรู้และไม่ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนมากนัก และหน่วยงานรัฐเองได้มุ่งเข้าไปจัดการพื้นที่โบราณสถานประเภทอื่นที่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยเท่านั้น ทำให้ชุมชนมีสิทธิการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถานแล้วก็ตาม เนื่องจากชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนเหมือนกัน เพราะเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลและจัดการที่ดินให้เป็นไปตามกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชน โดยพบว่าชาวบ้านได้มีข้อตกลงร่วมกันในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน เช่น ชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาและไม่เข้าไปทำลายหรือบุกรุกที่ดินเพื่อเข้าไปอยู่อาศัย และชาวบ้านได้เข้าไปปรับปรุงแผ้วถางพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนที่เป็นพื้นที่ส่วนรวมในชุมชนร่วมกันเป็นประจำทุกปี

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่วนรวมที่ชาวบ้านทุกคนได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกันคือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปรุกรานพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนไม่ว่าจะเข้าไปอยู่อาศัย หรือเข้าไปประกอบกิจกรรมที่ผิดต่อกฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน

4.3.4 ยุคการเปลี่ยนแปลงในการคลี่คลายความขัดแย้งไปในทางที่ดีขึ้น โดยรัฐเน้นให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนแออัด (ในช่วงปี พ.ศ. 2547 – 2548)

ในยุคของการเปลี่ยนแปลงในการคลี่คลายความขัดแย้งไปในทางที่ดีขึ้น รัฐได้ใช้สิทธิตามกฎหมายในการจัดการชุมชนแออัดในพื้นที่โบราณสถาน โดยรัฐได้ปรับเปลี่ยนนโยบายแนวคิดในการจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน ซึ่งจากเดิมมุ่งเน้นการไล่รื้อย้ายชุมชนออกจากโบราณสถานทำให้เกิดความขัดแย้งกับชาวบ้านถึงขั้นรุนแรง เมื่อรัฐได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดในการจัดการชุมชนมาเป็นการเน้นสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม และเน้นให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน โดยรัฐมีบทบาทในการสนับสนุนชาวบ้านในชุมชนในการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม และหน่วยงานรัฐที่มีบทบาทสำคัญในการคลี่คลายความขัดแย้งของชุมชนแออัดในพื้นที่เมืองเก่า คือสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

(พอช.) ซึ่งมีแนวนโยบายที่มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาในเรื่องของที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย และสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยให้กับคนจนในเมือง ที่ยังไม่มีที่ดินหรือที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง โดยได้เสนอโครงการพัฒนาความมั่นคงในการอยู่อาศัยในชุมชนแออัด (โครงการบ้านมั่นคง) ให้กับชุมชนแออัดที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน เมื่อชาวบ้านในชุมชนแออัดได้เข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคงกับหน่วยงานรัฐ เนื่องจากชาวบ้านต้องการเอกสารสิทธิในที่ดิน เพื่อเป็นหลักประกันว่าชาวบ้านจะสามารถอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานได้ต่อไปในระยะยาว และต้องการเอกสารสิทธิในที่ดินเพื่อเป็นสินทรัพย์ในการกู้เงินจากสถาบันการเงิน และนำเงินมาใช้ในการดำรงชีวิตและปรับปรุงต่อเติมบ้านเรือนให้น่าอยู่มากขึ้น โดยชาวบ้านได้รับเอาข้อเสนอของรัฐในการสร้างความมั่นคงในการถือครองที่ดิน เช่น การได้รับสิทธิในการเช่าที่ดินจากหน่วยงานรัฐ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังยึดถือจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชน เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันของชาวบ้านในชุมชน จากการดำเนินการในโครงการบ้านมั่นคงที่ผ่านมา หน่วยงานรัฐคือสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้ประสานงานกับกรมธนารักษ์และกรมศิลปากรในการขอเช่าที่ดินในเขตโบราณสถานที่มีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่อาศัยจนเต็มพื้นที่ และในปี พ.ศ. 2548 หน่วยงานรัฐได้อนุญาตให้เช่าพื้นที่โบราณสถานได้ ตามหนังสือของกรมศิลปากร ที่ วธ 0403/2697 ลงวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 มีผลทำให้สิทธิของชุมชนในการอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานมีความมั่นคงมากขึ้น และทำให้ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับโบราณสถานได้ต่อไปในระยะยาว โดยได้รับสิทธิในการเช่าที่ดินจากหน่วยงานรัฐ และสามารถปรับปรุงบ้านเรือนในที่ดินเดิมได้ เป็นต้น

ในยุคการเปลี่ยนแปลงในการคลี่คลายความขัดแย้งไปในทางที่ดีขึ้น โดยรัฐเน้นให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนแออัดซึ่งก็กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมุ่งอธิบายลักษณะของสิทธิในพื้นที่โบราณสถานแต่ละประเภทที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ตามเวลา และสถานที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.3.4.1 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่กำแพงเมืองเก่า

ในช่วงปี พ.ศ. 2547 – 2548 จากการดำเนินงานที่ผ่านมาของโครงการบ้านมั่นคง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชน และทำให้ชาวบ้านได้รับสิทธิการเช่าที่ดินจากหน่วยงานรัฐ ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมที่มั่นคงขึ้น และจากการเข้าร่วมจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์เคหะสถานของชุมชนแออัดในทุกชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถกู้เงินจากการออมทรัพย์เพื่อนำไปปรับปรุง ต่อเติมบ้านเรือนในเขตกำแพงเมืองเก่าได้ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล เช่น การปรับปรุงบ้านเรือนที่มีสภาพเสื่อมโทรมให้น่าอยู่ขึ้น การสร้างแนวรั้วเพื่อแบ่งแปลงที่ดินให้ชัดเจน การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ในที่ดินเพื่อไม่ให้บดบังหรือรुकล้ำเข้าไปทำลายแนวกำแพงเมืองเก่าเดิม เป็นต้น และการปรับปรุงที่ดินในเขตกำแพงเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่

ส่วนรวมของชุมชน แสดงให้เห็นว่าหน่วยงานรัฐได้ให้สิทธิในการอยู่อาศัยและการจัดการที่ดินแก่ชาวบ้านในชุมชนมากขึ้น และชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการที่ดินโดยชุมชนเอง และหน่วยงานรัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนด้านงบประมาณเท่านั้น และชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าทั้งพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเช่นเดิม

จากการที่ชาวบ้านมีสิทธิในการสร้างความมั่นคงในที่ดินเดิมในเขตกำแพงเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน ดังเช่นกรณีนางจันทอม มีฐานะยากจน อาศัยอยู่ในชุมชนแจ้งหัวริน-สันโค้ง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ กล่าวไว้ในปี พ.ศ. 2548 เมื่อตนได้รับสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินในระยะยาว โดยได้รับสิทธิการเช่าที่ดินจากหน่วยงานรัฐ ทำให้ตนมีความมั่นคงในการอยู่อาศัยมากขึ้น และได้ปรับปรุงที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิมตลอดจนการเข้าไปแสวงหาที่ดินในเขตกำแพงเมืองร่วมกับชาวบ้านในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เพื่อปรับปรุงชุมชนให้น่าอยู่มากขึ้น

พื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เหมือนเช่นเดิม โดยใช้สิทธิการเป็นสมาชิกของชุมชน แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมตามกฎหมาย แต่หน่วยงานรัฐเองได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการไล่รื้อย้ายชุมชนมาเป็นการสร้างความมั่นคงในที่ดินเดิมให้กับชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ต่อไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมเหมือนเดิม โดยชาวบ้านจะช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่กำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมให้เป็นไปตามกฎกติกาในการจัดการที่ดินของชุมชน เช่น ชาวบ้านจะไม่เข้าไปทำลายหรือลบหลู่พื้นที่กำแพงเมือง เช่น การลักลอบนำโบราณวัตถุที่พบในพื้นที่กำแพงเมืองไปขาย เป็นต้น

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า พบว่าชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวหน่วยงานรัฐกำหนดให้เป็นพื้นที่ของรัฐตามกฎหมาย และชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตกำแพงเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเขตกำแพงเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ เช่น ห้ามไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเก่า และเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินอันก่อให้เกิดความเสียหาย หรือเป็นการลบหลู่ต่อพื้นที่ เป็นต้น

4.3.4.2 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่คูเมืองเก่า

ในช่วงปี พ.ศ. 2547 – 2548 จากการดำเนินงานที่ผ่านมาของโครงการบ้านมั่นคง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชน และทำให้ชาวบ้านได้รับสิทธิการเช่าที่ดินจากหน่วยงานรัฐ ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมที่มั่นคงขึ้น และจากการเข้าร่วมจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์เคหะสถานของชุมชนแออัดในทุกชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถกู้เงินจากการออมทรัพย์เพื่อนำไปปรับปรุง ต่อเติมที่อยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าได้ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล เช่น การปรับปรุงบ้านเรือนที่มีสภาพเสื่อมโทรมให้น่าอยู่ขึ้น การสร้างแนวรั้วเพื่อแบ่งแปลงที่ดินให้ชัดเจน การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ในที่ดินเพื่อไม่ให้บังหรือรुकล้ำเข้าไปทำลายแนวคูเมืองเก่าเดิม เป็นต้น และการปรับปรุงที่ดินในเขตคูเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เช่น การแผ้วถางพื้นที่ วัชพืช และป่าหนามในเขตคูเมืองเก่า การเข้าไปขุดลอกคูเมืองเก่าเพื่อแก้ปัญหาการระบายน้ำในชุมชน เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าหน่วยงานรัฐได้ให้สิทธิในการอยู่อาศัยและการจัดการที่ดินแก่ชาวบ้านในชุมชนมากขึ้น และชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการที่ดินโดยชุมชนเอง และหน่วยงานรัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนด้านงบประมาณเท่านั้น และชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตคูเมืองเก่าทั้งพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเช่นเดิม

จากการที่ชาวบ้านมีสิทธิในการสร้างความมั่นคงในที่ดินเดิมในพื้นที่คูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของชาวบ้านทั้งสามชุมชนไม่แตกต่างกัน ดังเช่นกรณีนายยา มีฐานะยากจน อาศัยอยู่ในชุมชนกำแพงเมือง เป็นชาวบ้านในกลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ กล่าวว่าเป็นปี พ.ศ. 2548 เมื่อตนได้รับสิทธิการเช่าที่ดินในเขตคูเมืองเก่า ทำให้ตนมีความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมมากขึ้น ตลอดจนการเข้าไปแผ้วถางที่ดินในเขตคูเมืองร่วมกับชาวบ้านในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนเพื่อปรับปรุงสภาพของคูเมืองเก่าที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันให้มีสภาพที่ดีขึ้น

พื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เหมือนเช่นเดิม โดยใช้สิทธิการเป็นสมาชิกของชุมชน แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในเขตคูเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมตามกฎหมาย แต่หน่วยงานรัฐเองได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการไถ่หรือย้ายชุมชนมาเป็นการสร้างความมั่นคงในที่ดินเดิมให้กับชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ต่อไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมเหมือนเดิม โดยชาวบ้านจะช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่คูเมืองเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมให้เป็นที่ไปตามกฎหมายในการจัดการที่ดินของชุมชน เช่น ชาวบ้านจะไม่เข้าไปทำลายหรือลบล้างพื้นที่คูเมืองเก่า เป็นต้น

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า พบว่าชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวหน่วยงานรัฐกำหนดให้เป็นพื้นที่ของรัฐตามกฎหมาย และชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตคูเมืองเก่า ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินเขตคูเมืองเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ เช่น ห้ามไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปอยู่อาศัยในเขตคูเมืองเก่าเพิ่มเติม และเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินอันก่อให้เกิดความเสียหาย หรือเป็นการลบล้างต่อพื้นที่ เป็นต้น

4.3.4.3 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่วัดเก่า

ในช่วงปี พ.ศ. 2547 – 2548 จากการดำเนินงานที่ผ่านมาของโครงการบ้านมั่นคง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชน และทำให้ชาวบ้านได้รับสิทธิการเช่าที่ดินจากหน่วยงานรัฐ ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมที่มั่นคงขึ้น และจากการเข้าร่วมจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์เคหะสถานของชุมชนแออัดในทุกชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถกู้เงินจากการออมทรัพย์เพื่อนำไปปรับปรุง ต่อเติมที่อยู่อาศัยในเขตวัดเก่าได้ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล เช่น การปรับปรุงบ้านเรือนที่มีสภาพเสื่อมโทรมให้น่าอยู่ขึ้น การสร้างแนวรั้วเพื่อแบ่งแปลงที่ดินให้ชัดเจน การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ในที่ดินเพื่อไม่ให้บดบังหรือรुकล้ำเข้าไปทำลายวัดเก่าเดิม เป็นต้น และการปรับปรุงที่ดินในเขตวัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน เช่น การแผ้วถางพื้นที่และป่าหนามในเขตวัดเก่า เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าหน่วยงานรัฐได้ให้สิทธิในการอยู่อาศัยและการจัดการที่ดินแก่ชาวบ้านในชุมชนมากขึ้น และชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการที่ดินโดยชุมชนเอง และหน่วยงานรัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนด้านงบประมาณเท่านั้น และชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตวัดเก่าทั้งพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเช่นเดิม

พื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เหมือนเช่นเดิม โดยใช้สิทธิการเป็นสมาชิกของชุมชน แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิที่ดินในเขตวัดเก่าซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมตามกฎหมาย แต่หน่วยงานรัฐเองได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการไล่อพยพชุมชนมาเป็นการสร้างความมั่นคงในที่ดินเดิมให้กับชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ต่อไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมเหมือนเดิม ชาวบ้านจะช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่วัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมให้เป็นที่ไปตามกฎกติกาในการจัดการที่ดินของชุมชน เช่น ชาวบ้านจะไม่เข้าไปทำลายหรือลบล้างพื้นที่วัดเก่า

เช่น การลักลอบนำโบราณวัตถุที่พบในพื้นที่วัดเก่าไปขาย หรือการเข้าไปบุกรุกทำลายพื้นที่เขตวัดเก่า เป็นต้น

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า พบว่าชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่าให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวหน่วยงานรัฐกำหนดให้เป็นพื้นที่ของรัฐตามกฎหมาย และชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในเขตวัดเก่า ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินเขตวัดเก่า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ เช่น ห้ามไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปอยู่อาศัยในเขตวัดเก่าเพิ่มเติม และเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ติดอันก่อให้เกิดความเสียหาย หรือเป็นการลบหลู่ต่อพื้นที่ เป็นต้น

4.3.4.4 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่ทางเดินโบราณ

ในช่วงปี พ.ศ. 2547 – 2548 จากการดำเนินงานที่ผ่านมาของโครงการบ้านมั่นคง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชน และทำให้ชาวบ้านได้รับสิทธิการเช่าที่ดินจากหน่วยงานรัฐ ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมที่มั่นคงขึ้น แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการที่ดินโดยชุมชนมากขึ้น และชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ประโยชน์พื้นที่ทางเดินโบราณ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา

พื้นที่ส่วนรวมในพื้นที่ทางเดินโบราณ ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เหมือนเดิม โดยใช้สิทธิ์การเป็นสมาชิกของชุมชน แม้ว่าพื้นที่ส่วนรวมดังกล่าวจะกลายเป็นพื้นที่ของรัฐตามกฎหมายแล้วก็ตาม แต่หน่วยงานรัฐเองได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการไล่อพยพชุมชนมาเป็นการสร้างความมั่นคงในที่ดินเดิมให้กับชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนได้ต่อไป

สิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวม ในพื้นที่ทางเดินโบราณของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน กล่าวคือชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ส่วนรวมเท่าเทียมกัน เพราะพื้นที่ทางเดินโบราณเป็นพื้นที่ส่วนรวม และชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลและจัดการ โดยชาวบ้านได้เข้าไปจัดการพื้นที่ทางเดินโบราณโดยการเข้าร่วมประชุมกันในชุมชน เพื่อหาแนวทางในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ส่วนรวมในพื้นที่ทางเดินโบราณ ชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ส่วนรวมให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวหน่วยงานรัฐกำหนดให้เป็นพื้นที่ของรัฐตามกฎหมาย และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ส่วนรวมในพื้นที่ทางเดินโบราณ ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกัน คือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไป

ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทางเดินโบราณได้ เช่น ห้ามไม่ให้คนในชุมชนเข้าไปรุกกล้าที่ดินในพื้นที่ทางเดินโบราณในชุมชน หรือห้ามสร้างบ้านเรือนปิดทับแนวทางเดินโบราณ เป็นต้น

4.3.4.5 ลักษณะของสิทธิในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน

ในช่วงปี พ.ศ. 2547 – 2548 จากการดำเนินงานที่ผ่านมาของโครงการบ้านมั่นคง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชน และทำให้ชาวบ้านได้รับสิทธิการเช่าที่ดินจากหน่วยงานรัฐ ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิมที่มั่นคงขึ้น แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการที่ดินโดยชุมชนมากขึ้น และชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ที่ส่วนรวมได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา

สิทธิในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายในเขตโบราณสถานแล้วก็ตาม เนื่องจากชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนเหมือนกัน เพราะเป็นพื้นที่ที่ส่วนรวมของชุมชน และทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลและจัดการที่ดินให้เป็นไปตามกฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชน โดยพบว่าชาวบ้านได้มีข้อตกลงร่วมกันในการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน เช่น ชาวบ้านทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาและไม่เข้าไปทำลายหรือบุกรุกที่ดินเพื่อเข้าไปอยู่อาศัย และชาวบ้านได้เข้าไปปรับปรุงแผ้วถางพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนที่เป็นพื้นที่ที่ส่วนรวมในชุมชนร่วมกันเป็นประจำทุกปี

สิทธิในการเปลี่ยนถ่ายให้กับคนอื่นในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยชาวบ้านทุกคนไม่สามารถเปลี่ยนถ่ายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนให้กับคนอื่นได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ส่วนรวมที่ชาวบ้านทุกคนได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกัน และสิทธิในการกีดกันในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ส่วนรวมของชาวบ้านทั้งสามกลุ่มชุมชนไม่แตกต่างกัน โดยชาวบ้านทุกคนมีสิทธิในการกีดกันเหมือนกันคือสามารถกีดกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปรุกกล้าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนไม่ว่าจะเข้าไปอยู่อาศัยหรือเข้าไปประกอบกิจกรรมที่ผิดต่อกฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน

ตาราง 4.12 สรุปความสลับซับซ้อนของสิทธิในทรัพย์สินทางการที่ดินเขตโบราณสถานระหว่างหน่วยงานรัฐและชุมชน

ยุคแรก (ช่วงปี พ.ศ.2478-2503)	ยุคที่สอง (ช่วงปี พ.ศ.2504 -2518)	ยุคที่สาม (ช่วงปี พ.ศ. 2519 -2546)	ยุคที่สี่ (ช่วงปี พ.ศ. 2547-2548)
<p>สิทธิของรัฐ: กรมศิลปากรเข้าไปอ้างสิทธิในเขตโบราณสถาน โดยการปักป้ายห้ามบุกรุกอยู่อาศัย และเริ่มเข้าไปสำรวจชุมชนแออัดที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน แต่ยังไม่มีการโยกย้ายชาวบ้านออกจากโบราณสถาน</p> <p>สิทธิของชุมชน: มีชาวบ้านทยอยเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตโบราณสถาน และได้อ้างสิทธิในการครอบครองพื้นที่โบราณสถาน ซึ่งเป็นสิทธิส่วนบุคคล โดยการแสวงงจับจองที่ดินเพื่ออยู่อาศัย และชาวบ้านมีสิทธิส่วนรวมในพื้นที่โบราณสถานในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนมาช้านาน เมื่อหน่วยงานรัฐไม่ได้เข้าไปจัดการชุมชนอย่างจริงจัง ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้อย่างอิสระ ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมในเขตโบราณสถานได้เหมือนเช่นในอดีตที่ผ่านมา</p>	<p>สิทธิของรัฐ: ยุคการจัดการชุมชนแออัดโดยหน่วยงานรัฐมีนโยบายและแนวคิดที่ไม่สอดคล้องกัน โดยกรมศิลปากรได้เข้าไปเน้นการเรียกร้องชุมชน แต่เทศบาลเมืองลำปางได้เข้าไปจัดหาบริการพื้นฐานของรัฐให้กับชุมชน ส่วนกรมธรรม์รักษ์และกรมการศาสนาได้จัดให้ชาวบ้านเช่าที่ดินในเขตโบราณสถาน</p> <p>สิทธิของชุมชน: จากการจัดการชุมชนแออัดโดยหน่วยงานรัฐที่มุ่งเน้นการเรียกร้อง ส่งผลให้การจัดการเรื่องสิทธิของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือทำให้ชาวบ้านสูญเสียสิทธิการครอบครองที่ดินไป ซึ่งเกิดจากการอ้างสิทธิในพื้นที่ทับซ้อนกันระหว่างสิทธิของชุมชนท้องถิ่นและสิทธิตามกฎหมายของหน่วยงานรัฐ</p>	<p>สิทธิของรัฐ: หน่วยงานรัฐได้อ้างสิทธิในเขตโบราณสถานอย่างเข้มข้น โดยเทศบาลนครลำปางได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน ได้เน้นนโยบายในการสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม และกรมศิลปากร กรมธรรม์รักษ์ และสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้เข้าไปจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน โดยเน้นนโยบายการเรียกร้องชุมชนออกจากเขตโบราณสถาน ทำให้เกิดความขัดแย้งที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น</p> <p>สิทธิของชุมชน: เมื่อชาวบ้านถูกดิรถอนสิทธิในการอยู่อาศัย ทำให้เกิดการเรียกร้องสิทธิและต่อต้านอำนาจรัฐ โดยใช้วิธีการที่รุนแรง เช่น การพูดจาขบถขาย และการขวางปากกอนหิน และส่งหนังสือเรียกร้องความเป็นธรรมถึงศาลปกครอง และถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว</p>	<p>สิทธิของรัฐ: ยุคของการเปลี่ยนแปลงในการคิดค่าความขัดแย้งไปในทางที่ดีขึ้น โดยรัฐปรับเปลี่ยนนโยบายจากการเรียกร้องย้ายมาเป็นการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ในที่ดินเดิม โดยสถาบันพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ (พอช.) ได้เสนอโครงการบ้านมั่นคงให้กับชาวบ้านในชุมชนแออัด และได้ประสานงานกับกรมศิลปากรและกรมธรรม์รักษ์เพื่อขอเช่าที่ดินในเขตโบราณสถาน</p> <p>สิทธิของชุมชน: สิทธิในการอยู่อาศัยของชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงไป เมื่อได้เข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคง โดยชาวบ้านได้รับเอกสารสิทธิในพื้นที่ดินในระยะยาว และสามารถกู้เงินจากสถาบันการเงิน และนำเงินมาใช้ในการดำรงชีวิตและปรับปรุงต่อเติมบ้านเรือนให้มาอยู่มากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิในการอยู่อาศัยที่มั่นคงในพื้นที่เดิม</p>

4.4 ความขัดแย้งในการจัดการชุมชนแออัดในพื้นที่เมืองเก่า

หลังจากการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานให้กับพื้นที่เมืองเก่าเขलगค์นคร รุ่นที่ 1 ในปี พ.ศ. 2478 เป็นต้นมา หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการจัดการชุมชนแออัดที่บุกกรุกอยู่อาศัยในพื้นที่เมืองเก่า ได้มีนโยบายและแผนพัฒนาต่าง ๆ เพื่อเข้าไปจัดการกับชุมชนแออัดในพื้นที่เมืองเก่า และได้ทำให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องสิทธิของรัฐและสิทธิชุมชนในพื้นที่เมืองเก่าขึ้น โดยหน่วยงานรัฐที่มีบทบาทในการอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมาย คือกรมศิลปากรได้เข้าไปอ้างสิทธิในที่ดินในเขตโบราณสถานว่าเป็นที่ดินของรัฐแต่เพียงผู้เดียว โดยเข้าไปจัดการกับชาวบ้านในชุมชนแออัดที่บุกกรุกทำลายพื้นที่โบราณสถานนั้นมีความผิดตามกฎหมาย และสิทธิของชุมชน พบว่าชาวบ้านได้อ้างสิทธิตามจารีตประเพณีของชุมชนในการครอบครองพื้นที่โบราณสถาน ทำให้เกิดความขัดแย้งในการจัดการชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานเป็นอย่างมาก และสามารถแบ่งลักษณะความขัดแย้งออกเป็นห้ารูปแบบ ดังนี้ 1) ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐ 2) ความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานรัฐเอง 3) ความขัดแย้งของคนภายในชุมชนเอง 4) ความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนและคนภายนอกชุมชน 5) ความขัดแย้งระหว่างผู้นำชุมชนกับชาวบ้าน ดังนี้

ความขัดแย้งในลักษณะแรก คือความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐ เป็นความขัดแย้งในด้านแนวคิดและนโยบายในการจัดการชุมชนแออัดในพื้นที่เมืองเก่าที่แตกต่างกัน โดยหน่วยงานรัฐ ได้แก่ กรมศิลปากร เป็นหน่วยงานรัฐที่เกิดความขัดแย้งกับชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานมากที่สุด โดยกรมศิลปากรมองว่าที่ดินในเขตโบราณสถานเป็นพื้นที่ของรัฐ ห้ามบุกกรุกทำลายหรือรื้อถอนโดยเด็ดขาด หากฝ่าฝืนหรือกระทำความผิดในพื้นที่โบราณสถานจะมีโทษปรับหรือจำคุกและมีอำนาจในการดำเนินการ การวางแผนตัดสินใจ การพิจารณากำหนดนโยบาย ในกระบวนการจัดการพื้นที่โบราณสถานที่อยู่ในชุมชน โดยใช้พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535 ที่สงวนสิทธิในทรัพยากรที่ดินในเขตโบราณสถานไว้เป็นของรัฐส่วนกลาง และให้ผู้บริหารสูงสุด คือ อธิบดีกรมศิลปากร เป็นผู้มิตสิทธิขาดและอำนาจในการตัดสินใจเพื่อสั่งการ อนุญาต หรือ ไม่อนุญาตแต่เพียงผู้เดียว ในกรณีของชุมชนแออัดในพื้นที่เมืองเก่าถ้าปวงกรมศิลปากรต้องการเข้าไปอนุรักษ์พื้นที่โบราณสถาน โดยไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่ โดยชุมชนมองว่าที่ดินที่อาศัยอยู่นั้นเป็นสิทธิตามจารีตประเพณีของชุมชน โดยอ้างสิทธิในการอยู่อาศัยในพื้นที่มานานตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และมีกฎกติกาในการจัดการที่ดินภายในชุมชน และชาวบ้านในชุมชนก็ไม่ต้องการย้ายออกจากพื้นที่โบราณสถาน โดยทั้งสองฝ่ายก็ไม่ยอมที่จะปรับเปลี่ยนแนวคิดหรือสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีต โดยพบว่ากรมศิลปากรมีอำนาจและบทบาทในการจัดการทรัพยากรที่ดินในเขตโบราณสถานตามกฎหมายมากกว่าชุมชนแออัด โดยคนในชุมชนเองก็ไม่เคยมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวนโยบาย หรือเข้าไป

ตัดสินใจ หรือวางแผนในกระบวนการจัดการชุมชนเองเลย แต่มีหน้าที่เพียงรับฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของหน่วยงานรัฐเพียงเท่านั้น และแม้แต่การที่ชาวบ้านได้สร้างกฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชนก็ไม่ได้ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานรัฐ โดยเฉพาะกรมศิลปากร และชุมชนที่เกิดความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐเป็นอย่างมาก ได้แก่ กลุ่มชุมชนกลุ่ม 1 ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ที่มีชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ ได้แก่ ชุมชนกำแพงเมือง ประตูตาล และแจ้งหัวริน-สันโค้ง เนื่องจากทั้งสามชุมชนมีจำนวนผู้บุกรุกเป็นจำนวนมาก และมีการรวมตัวกันเหนียวแน่นเพื่อต่อต้านหน่วยงานรัฐในการเข้ามาจัดการชุมชนแออัด

ความขัดแย้งลักษณะที่สอง เป็นความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานรัฐเอง ลักษณะความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการที่หน่วยงานรัฐ ได้แก่ กรมศิลปากร กรมธนารักษ์ กรมที่ดิน กรมการศาสนา เทศบาลนครลำปาง และสถาบันพัฒนาองค์กรเอกชน (พอช.) เป็นหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดการชุมชนแออัดในพื้นที่โบราณสถานนั้นมีความขัดแย้งกันเอง โดยโครงสร้างอำนาจในการจัดการของหน่วยงานรัฐมีลักษณะเป็นโครงสร้างเชิงซ้อนและซ้ำซ้อน คือ มีหน่วยงานรัฐที่มีฐานะเป็นนิติบุคคลหลายแห่งและมีอำนาจในการจัดการชุมชนแออัดในพื้นที่โบราณสถานซ้ำซ้อนกันที่เห็นได้ชัดคือในพื้นที่เมืองเก่าลำปางมีกรมธนารักษ์เป็นเจ้าของที่ดินในเขตโบราณสถาน มีกรมศิลปากรเป็นผู้ดูแลคุ้มครองพื้นที่และทำนุบำรุงรักษาในฐานะที่เป็นโบราณสถาน และในพื้นที่วัดเก่า วัดร้าง ก็มีกรมศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะผู้ที่มีอำนาจดูแลที่ดินของวัด และหน่วยงานรัฐยังขาดการประสานงานกันเอง เช่น กรมศิลปากรเป็นผู้มีอำนาจในการจัดการพื้นที่โบราณสถานโดยการสั่งการจากอธิบดีกรมศิลปากรแต่เพียงผู้เดียว โดยกรมศิลปากรมีแนวคิดกระแสหลักที่ต้องการไล่ที่ชาวบ้านให้ออกไปจากเขตโบราณสถานเนื่องจากเป็นที่ดินของรัฐ แต่ในขณะเดียวกันเทศบาลนครลำปางได้จัดหาบริการพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้า ประปา ให้กับคนในชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตโบราณสถาน ทำให้ชุมชนเกิดความมั่นคงในการอยู่อาศัยมากขึ้น และไม่ต้องการย้ายออกจากชุมชนไปอยู่ที่อื่น เห็นได้ชัดว่าหน่วยงานรัฐที่กล่าวมาข้างต้น มีแนวทางในการจัดการชุมชนแออัดที่สวนทางกัน และไม่ได้มีการประสานงานกันอย่างจริงจังก่อนเข้าไปจัดการชุมชนแออัด

ความขัดแย้งในลักษณะที่สาม เป็นความขัดแย้งกันเองของคนภายในชุมชน โดยเป็นความขัดแย้งที่เกิดจากการละเมิดกฎกติกาในการจัดการที่ดินในชุมชน เนื่องจากแต่ละชุมชนที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน ได้ร่วมสร้างกฎกติกาการใช้ที่ดินในชุมชนขึ้นมาตั้งแต่เริ่มเข้าไปอยู่อาศัยในชุมชน และคนในชุมชนต้องยึดถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพื่อไม่ต้องการให้เกิดปัญหาในการใช้และการจัดการทรัพยากรที่ดินในเขตโบราณสถานร่วมกัน เช่น ปัญหาการแย่งที่ดินเพื่ออยู่อาศัยกันเองในชุมชน การรุกกล้าที่ดินเข้าไปในแนวเขตที่ดินของคนอยู่อาศัยเดิม การบุกรุกเข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นที่สาธารณะส่วนรวมของชุมชน เป็นต้น

ความขัดแย้งในลักษณะที่สี่ เป็นความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนและคนภายนอกชุมชน ลักษณะความขัดแย้ง คือชาวบ้านที่มีสิทธิในที่ดินโดยการสืบทอดจากบรรพบุรุษ แต่ไม่ได้เข้าไปอยู่อาศัยในที่ดินของตน และได้มีการขายสิทธิในที่ดินให้กับคนนอกชุมชนเพื่อเข้าไปอยู่อาศัยเพิ่มเติมในชุมชน ทำให้เกิดปัญหาในการอยู่อาศัยร่วมกันของคนในชุมชนเดิมและคนนอกชุมชนที่เข้าไปอยู่อาศัยในชุมชนในภายหลัง ทั้งในด้านของการไม่ได้รับการยอมรับให้เป็นสมาชิกของชุมชน และการไม่รับรู้กฎกติกาการใช้ที่ดินของชุมชนที่ได้มีการบังคับใช้มาช้านานของคนนอกชุมชน ทำให้เกิดปัญหาในการดำเนินชีวิตร่วมกันในเขตโบราณสถานตามมา

ความขัดแย้งในลักษณะที่ห้า เป็นความขัดแย้งระหว่างผู้นำชุมชนกับชาวบ้าน ลักษณะความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านไม่ยอมรับในตัวผู้นำชุมชน เนื่องจากผู้นำชุมชนมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลชาวบ้านในชุมชน และเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมภายในชุมชนที่เกี่ยวกับการจัดการชุมชนแออัดและการอนุรักษ์โบราณสถาน ตลอดจนเป็นตัวกลางในการประสานงานกับหน่วยงานรัฐที่เข้าไปจัดการชุมชน และเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบในเรื่องงบประมาณในการจัดการชุมชนจากหน่วยงานรัฐ จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าผู้นำชุมชนจะต้องมีความรับผิดชอบสูง และมีความซื่อสัตย์ ยุติธรรมในการปฏิบัติงานในชุมชน และพบว่าผู้นำชุมชนยังพื้นฐานเสียงของนักการเมืองท้องถิ่นที่เข้ามาหาเสียงเลือกตั้งในชุมชนด้วย ทำให้ชาวบ้านในชุมชนแออัดเกิดความขัดแย้งกับผู้นำชุมชน และไม่ไว้วางใจในตัวผู้นำชุมชน และทำให้เกิดความแตกแยกแบ่งพรรคแบ่งพวกของชาวบ้านในชุมชน

4.5 แนวทางการจัดการความขัดแย้งของชุมชนแออัดในพื้นที่เมืองเก่า

การจัดการความขัดแย้งของชุมชนแออัดในเขตเมืองเก่าระหว่างหน่วยงานรัฐ และชาวบ้านในชุมชน โดยมีวิธีการคลี่คลายความขัดแย้งแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ ดังนี้

4.5.1 การจัดการความขัดแย้งของชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน

ชาวบ้านในชุมชนแออัดมีการจัดการความขัดแย้งในพื้นที่โบราณสถาน โดยสามารถแบ่งพื้นที่โบราณสถานออกได้สองประเภท ได้แก่ พื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน โดยมีแนวทางการจัดการความขัดแย้งสามแนวทาง แนวทางแรก คือการทะเลาะกันแต่สามารถเจรจาไกล่เกลี่ยและตกลงยอมความกันได้ เป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในสถานการณ์ที่มีปัญหาคความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านในชุมชนกันเอง โดยเป็นชาวบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชนเดียวกัน และอาศัยอยู่ในที่ดินใกล้เคียงกัน เช่น ปัญหาการอ้างสิทธิในที่ดินส่วนบุคคลของชาวบ้านที่ซ้ำซ้อนกัน การรุกล้ำเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของที่ดินไปก่อนแล้ว และการสร้างบ้านเรือนรุกล้ำเข้าไปในที่ดินส่วนบุคคลของคนอื่น เป็นต้น และเมื่อเกิดปัญหาขึ้นใน

ขั้นแรกชาวบ้านที่เป็นผู้กรณีจะตกลงเจรจากันเองก่อน ถ้าไม่สามารถยุติปัญหาเองได้ ชาวบ้านจะให้ผู้นำชุมชนหรือผู้อาวุโสที่เป็นที่ยอมรับและเคารพนับถือของคนในชุมชนเข้าไปเจรจาไกล่เกลี่ยหรือตัดสินปัญหา และหาทางออกร่วมกันในการแก้ปัญหา

แนวทางที่สอง คือการบังคับใช้กฏกติกาการจัดการที่ดินในชุมชน เป็นแนวทางการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสถานการณ์ที่มีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านในชุมชนกันเอง โดยมีแนวทางในการจัดการความขัดแย้ง คือการลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฏกติกาการใช้ที่ดินตามความรุนแรงของการละเมิดกฏกติกาในการใช้ที่ดินในชุมชน เช่น ปัญหาการรุกล้ำเข้าไปอยู่อาศัยหรือใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ได้แก่ พื้นที่ศาลเจ้าศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ทางเดินโบราณศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน และเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นผู้นำชุมชนและชาวบ้านในชุมชนจะเข้าไปเจรจาไกล่เกลี่ยให้ผู้บุกรุกที่ดินย้ายออกจากพื้นที่ ถ้าไม่ยินยอมย้ายออก ผู้นำชุมชนและชาวบ้านจะลงโทษโดยการไม่ให้เป็นสมาชิกของชุมชนอีกต่อไป และไม่ให้ความช่วยเหลือใด ๆ กับชาวบ้านที่ละเมิดกฏกติกาการใช้ที่ดินในชุมชน และปัญหาการขายสิทธิในที่ดินให้กับคนนอกชุมชนโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของชุมชนแออัดมากขึ้น ดังนั้นชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมกันบังคับใช้กฏกติกาการจัดการที่ดินในชุมชน โดยกำหนดว่าผู้ที่จะสามารถซื้อสิทธิในที่ดินเขตโบราณสถานได้ ต้องอยู่อาศัยในชุมชนอย่างน้อย 5 ปี หรือได้รับการยอมรับให้เป็นสมาชิกของชุมชนแล้ว เพื่อเป็นการควบคุมและป้องกันไม่ให้คนนอกชุมชนเข้าไปอยู่อาศัยเพิ่มเติมในเขตโบราณสถาน

แนวทางที่สาม คือการตอรองและการเรียกร้องความเป็นธรรม ใช้ในสถานการณ์ที่มีความรุนแรงไม่สามารถยอมความกันได้ และต้องการเรียกร้องความเป็นธรรมและสิทธิของชุมชน เป็นแนวทางการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสถานการณ์ที่มีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างชุมชนและหน่วยงานรัฐ เช่น ปัญหาการไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกจากชุมชนโดยหน่วยงานรัฐ ปัญหาการขึ้นค่าเช่าที่ดินในเขตโบราณสถานของหน่วยงานรัฐ เป็นต้น

4.5.2 การจัดการความขัดแย้งของหน่วยงานรัฐในเขตโบราณสถาน

หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องในการจัดการความขัดแย้งในเขตโบราณสถาน มีแนวทางการจัดการความขัดแย้งสองแนวทาง แนวทางแรกคือการว่ากล่าวตักเตือนและการเจรจาร่วมกัน เป็นแนวทางการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสถานการณ์ที่มีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างหน่วยงานรัฐและชาวบ้านในชุมชน โดยการเข้าไปเจรจาไกล่เกลี่ยเพื่อหาทางออกร่วมกัน เช่น ปัญหาการบุกรุกอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถานของชาวบ้านในชุมชน ปัญหาการไม่ยินยอมจ่ายค่าเช่าที่ดินของชาวบ้านในเขตโบราณสถาน เป็นต้น

แนวทางที่สอง คือขึ้นถูกดำเนินคดี ใช้ในสถานการณ์ที่มีความรุนแรงไม่สามารถยอมความกันได้ เป็นแนวทางการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสถานการณ์ที่มีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างหน่วยงานรัฐและชาวบ้านในชุมชน เช่น ปัญหาการบุกรุกทำลายและเข้าไปอยู่อาศัยในเขตโบราณสถานของชาวบ้านในชุมชนโดยไม่ได้รับการอนุญาตตามกฎหมาย การลักลอบขโมยโบราณวัตถุที่หลงเหลือออกจากเขตโบราณสถาน เป็นต้น

4.6 สรุป

การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนแออัดในเขตโบราณสถานกับการใช้ที่ดินในเขตเมืองเก่าลำปาง ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2478 - 2548 พบว่าการใช้ที่ดินในเขตเมืองเก่าลำปาง มีผลต่อการเกิดและการขยายตัวของชุมชนแออัดในเขตโบราณสถาน โดยเฉพาะการใช้ที่ดินประเภทพื้นที่โบราณสถาน พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ว่าง และพื้นที่พาณิชยกรรม และพบว่าชาวบ้านในชุมชนแออัดได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานและเพื่ออยู่อาศัยในเขตโบราณสถานจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่กำแพงเมืองพบว่ามีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยมากกว่าพื้นที่โบราณสถานประเภทอื่น และการขยายตัวของชุมชนแออัดได้ขยายตัวแทรกซึมเข้าไปในพื้นที่โบราณสถานอย่างต่อเนื่อง เมื่อมีชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัยจำนวนมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมกันสร้างกฎกติกาในการใช้ที่ดินในเขตโบราณสถานขึ้นมาเพื่อใช้ควบคุมและจัดระเบียบการใช้ที่ดินและการอยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน

ความสลับซับซ้อนของสิทธิและความขัดแย้งในทรัพยากรที่ดินเขตโบราณสถาน พบว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนแออัดที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่มาช้านาน และได้อ้างสิทธิในที่ดินตามจารีตประเพณีท้องถิ่นของชุมชนแออัดที่อยู่ในเมืองเก่า กับนโยบายของรัฐในการปรับปรุงการใช้ที่ดินในเขตเมืองหรือการจัดระเบียบของที่อยู่อาศัย การจัดการชุมชนแออัด และนโยบายการอนุรักษ์โบราณสถานกับการอ้างสิทธิในที่ดินตามกฎหมายของรัฐ เมื่อรัฐมีนโยบายในการไล่รื้อย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่เมืองเก่า ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งที่มีความรุนแรงมากขึ้น และทำให้เกิดความขัดแย้งที่มีสลับซับซ้อนมากขึ้น และจากการศึกษาพบว่าความขัดแย้งในเรื่องสิทธิในที่ดินในเขตพื้นที่โบราณสถาน สามารถแบ่งรูปแบบความขัดแย้งออกเป็นห้ารูปแบบ ดังนี้ 1) ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐ 2) ความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานรัฐเอง 3) ความขัดแย้งของคนในชุมชนเอง 4) ความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนและคนภายนอกชุมชน 5) ความขัดแย้งระหว่างผู้นำชุมชนกับชาวบ้าน และพบว่าชาวบ้านในชุมชนแออัดและหน่วยงานรัฐได้ใช้วิธีการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งแตกต่างกันไปตามสถานการณ์